Bazen knuppels knechten. IJohannes Hendrijckos (1791-1866). Een dagloner in Wijnandsrade

Fons Erens

bron
Fons Erens, *Bazen knuppels knechten. IJohannes Hendrijckos (1791-1866). Een dagloner in Wijnandsrade*. Corrie Zelen, Maasbree 1980

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/eren002baze01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

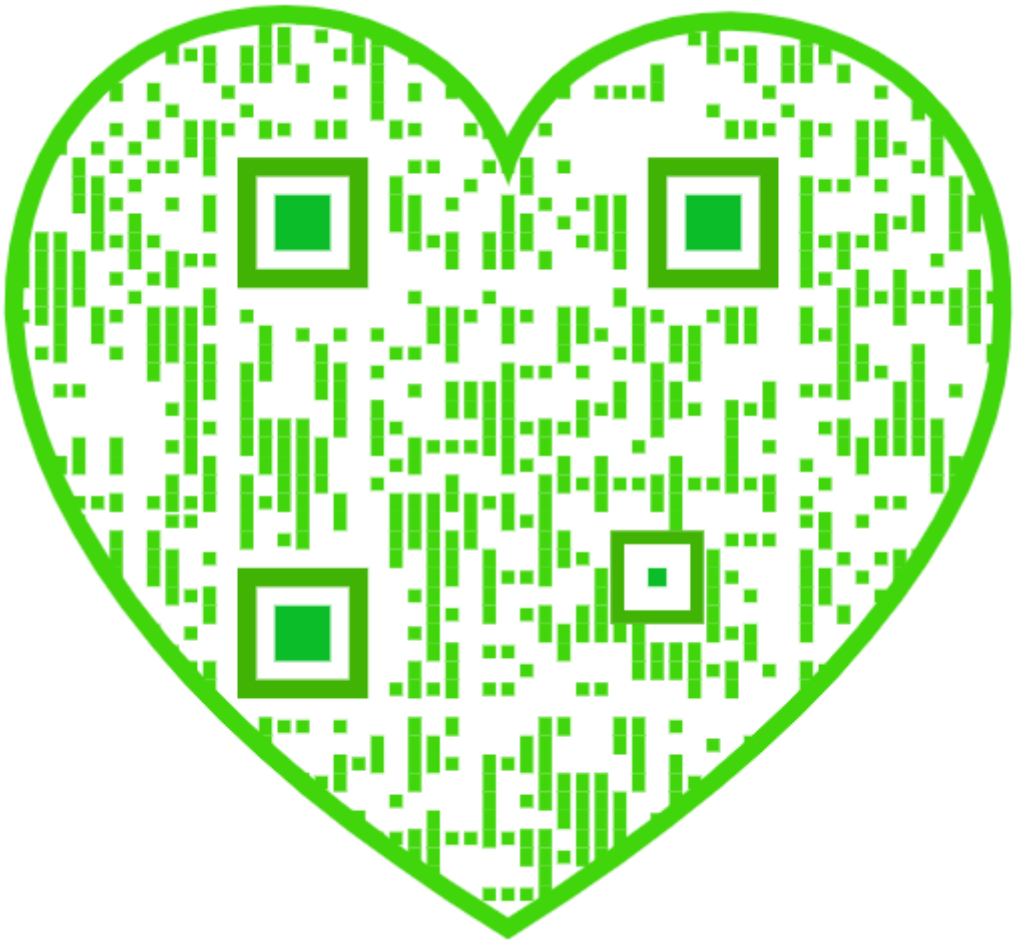

De zucht naar roem en rijkdom, waar zal dat eindigen?
Deze tirannie van vroeg opstaan en laat naar bed!
Rijdend op ezels verlangen zij naar een vurige hengst,
Als eerste minister willen zij koning worden.
Moeite en ellende doorstaan zij voor hun voedsel en kleding.
Nooit denken zij aan de uiteindelijke afrekening,
maar zoeken naar rijkdom en macht om hun kinderen te laten erven.
Er is niemand die een stap terug wil doen.

Wu Ch'eng-ên: 'De reis naar het Westen' 1592.

Aan Gerta, onze kinderen en kleinkinderen

I
De Wereld van IJoannes Hendrijckos

De naamlozen

Grootvader van vaderszijde was keuterboer - herbergier, herbergier - keuterboer. Hoe je 't ook keert, herberg en boerderijtje stelden beide niet veel voor. Toch leefde hij er van met vrouw en elf kinderen. In de geboorte-akte van hun eerste kind staat hij nog vermeld als dagloner. In de tien akten daarna afwisselend als boer, herbergier en kantonnier. Die variatie had ongetwijfeld te maken met het seizoen waarin het kind geboren werd. Zo werd mijn vader, geboren in december, zoon van de herbergier.

Grootvader stierf - 82 jaren oud - in 1932. Ik heb hem nog goed gekend. Nu ik dit zo schrijf, besef ik geleefd en gepraat te hebben met iemand uit 1850. En nu - in 1980 - leef en praat ik met mijn kleinkinderen, die een kans maken het jaar 2050 te beleven..... Een mensenleven verbindt twee eeuwen, is een schakel in de keten van verleden naar toekomst. Maar de meesten van ons zinken naamloos weg in vergetelheid: druppels in de stroom van de tijd. De dood slaat zijn sluiers over elk mensenleven.

En de mensen van nu vragen: ‘Die mensen van toen, hoe leefden zij?’ En de mensen van straks zullen hetzelfde vragen over de mensen van nu. Wij sluiten aan bij miljarden naamlozen die in vergetelheid verdwenen zijn: soldaten op slagvelden, sjouwers van pyramidestenen, horigen en lijfeigenen, bouwers van kathedralen, dagloners, dienstknechten en stalmeiden, negerslaven, industrie- en kantoorslaven, joden, zigeuners en andere vervolgden, prostituées en vrouwen die kinderen baarden, paria's en koelies..... koelies.....

En ik denk aan een passage van Slauerhoff:

‘'s Morgens werd ik door een verwijderd gekerm verbaasd wakker..... Over het open terrein liepen in blauwe fodden die hun geelglimmend bovenlijf geheel of gedeeltelijk bloot lieten de koelies, die onder het werk dat gekerm slaakten. Nergens heb ik op deze wijze de arbeid horen begeleiden..... Wonderlijk genoeg deed het ritmisch gekerm van hen die zwaar torsten en zwoegden, denken aan een in mineur gestemde krekelzang als een begeleiding van de genadeloos mensen vermalende stad aan de overkant. Ik heb het later alleen, maar dan fijner, gehoord in Wangpoen in een fabriek van haarnetjes, waar zesjarige meisjes werken aan de weefgetouwen en er soms aan sterven als vlinders in een web dat zij zelf spartelend hebben gesponnen.....’

En ik denk aan kinderen in de Twentse textiel- en in de Maastrichtse aardewerkfabrieken.....

En ik denk aan mijnwerkers die kreperen aan stoflongen, nu nòg.....

En ik denk aan de miljarden naamlozen, die nooit meer genoemd, toch de geschiedenis mee bepaalden. En met Berthold Brecht vraag ik: 'Wie bouwde Thebe met zijn zeven torens? In de boeken staan de namen van de koningen. Hebben die koningen de rotsblokken aangevoerd.....?'

Een van die miljarden naamlozen was de grootvader van mijn grootvader, die als dagloner in Wijnandsrade leefde. Hoe hij leefde en hoe het alledaagse leven van gewone dorpsmensen zich afspeelde probeer ik te achterhalen.

Eeuwenlang leefde in het huidige Zuid-Limburg een 'naamloos volk zonder vaderland', bevochten door veel machten, maar nooit zichzelf. Hier leefden mensen 'zo mishandeld, dat het begrip vaderland voor hen even reëel geweest moet zijn als voor een vondeling het begrip 'ouders', aldus Prof. Rogier.

De eeuwenlange machteloosheid, de onderhorigheid aan kasteelheer en kerk, de keer op keer wisselende bezetting door vreemde machten, de onderdrukking, de uitbuiting en de vernedering, het liet diepe lidtekens achter en drukte een stempel op aard en mentaliteit van de mensen. Lidtekens, die eerst nu langzaam verdwijnen.

Ook lichamelijk laat een hard verleden sporen achter. In Maastricht viel mij dat voor het eerst op in de dertiger jaren. De gekneusde vrouwtjes met hangende buiken en borsten, met doorgroefde gezichten, zoveel sporen van ellende. De bloedeloze kinderen in lompen, met vroeg-wijze gezichten, oud zonder ooit echt jong geweest te zijn. De in leed verzopen mannen. Maatschappelijk en lichamelijk kleine mensen, fabrieksproletariaat, triest resultaat van een eeuw roofbouw op mensen.

Zó ellendig geschonden waren de boerendagloners niet. Maar die eeuwige onderdanigheid dat voortdurende buigen, die volledige afhankelijkheid, dat zien van wraakroepende rijkdom, dat ondergaan van onrecht en vernedering, dat leed om vroeggestorven kinderen, die honger, ziekte en pijn, die angst en ellende, wat heeft dat allemaal bij hen en hun nageslacht teweeg gebracht?

Vooral plattelandbewoners bleven lang gedweëe, weinig zelfbewuste en onderdanige gezag-aanbidders. Een mentaliteit die weer roept om machtsmisbruik. Maar mensen die nooit een andere situatie kenden dan ongenaakbare macht boven zich kunnen zich nauwelijks voorstellen dat het ook anders kan.

Het is 1950. Samen met mijn vader zit ik op de bank voor onze boerderij in Hunnecum (gem. Nuth). Twee ruiters slaan de Putweg in: gouverneur Houben, commissaris van de Koningin in Limburg en burgemeester Opfergelt, 'kasteelheer' van Wijnandsrade.

'Opstaan!' zegt vader alleen maar. En staande, met de hoed in de hand en vriendelijk buigend, laten wij het gezag voorbij galopperen..... Uit de hoogte lacht het minzaam naar ons, laatste schakels in een keten van generaties-lange onderdanigheid. Niet minachting voor gezag, maar afkeer van 'macht zonder gezag' en verlangen naar werkelijk demokratisch gezag tekent onze tijd.

Hoe heeft de grootvader van mijn grootvader, de dagloner IJoannes Hendrijckos Erens, geboren in Wijnandsrade op 8 maart 1791, zijn tijd ervaren?

Hij was een van die gewone mensen zonder de macht van rijkdom, grondbezit of afkomst. Hij was een van die eenvoudige werkers, afhankelijk van lage lonen en van wetten, gemaakt door de 'machtigen': kasteelheren, grondbezitters en politici.

Slechts een op de tien mensen kon in zijn tijd schrijven, maar hij ondertekende zijn huwelijks-akte. Geïnspireerd door die handtekening wil ik hem laten herleven. Hij zelf kan nooit vermoed hebben, dat hij een eeuw na zijn dood uit de duistere schoot van vergetelheid in het 'heden' getrokken zou worden.... dat hij herboren weer in het licht zou treden.

Een mensenleven is niet zo naamloos of het leeft ergens voort over de grens van de dood. Iets van iedereen van eeuwen her 'bezielt' ons nu en laat zien, dat niet één maar honderd zielen in ieder van ons huizen. Mensenlevens zijn verborgen monumenten, die voortleven als oude koningsgraven, pyramiden van de dood... tekens van voort-durend leven.

IJoannes Hendrijckos leeft voort, niet zozeer in zijn handtekening en de toevalligheid van dit verhaal, maar vooral in de zekerheid dat hij er ooit was en dus van ons gebleven is.... een van ons

stervelingen.....

Als hij zelf dit levensverhaal kon lezen, zou hij glimlachend vragen: ‘Ben ik dat of is hij dat?’ En zelf vraag ik: ‘Is hij het die leeft, ben ik het of zijn wij het samen?’ Want de sfeer van zijn tijd kan ik niet weergeven. Toch onderscheidt juist die onnaspeurbare sfeer de tijdvakken van de geschiedenis, die met hun feiten veel op elkaar lijken.

Hoe leefde hij in die Franse tijd en de periode daarna? Een antwoord op die vraag kan van betekenis zijn. De diepere zin van geschiedenis is geen heimwee naar het verleden, maar het verlangen naar een betere toekomst. Het verleden, de traditie, heeft geen betekenis alleen om het verleden-zijn, maar om de les voor heden en toekomst. Limburg vermeit zich al te wellustig in dat verleden. Op folklore teren is zoiets als mummie worden nog voor je dood.

De Franse tijd heeft vooral voor het feodale Zuid-Limburg een grote omwenteling betekend in de machtsstruktuur. Maar voor het gewone volk bracht de revolutie geen vrijheid of gelijkheid, laat staan broederschap. Voor de oude rijken, adel en geestelijkheid, kwamen de ‘nieuwe rijken’: de bourgoisie, grootgrondbezitters, rijke boeren en notabelen.

De vrijheid van de revolutie baande de weg voor een liberale ekonomie en het kapitalistisch systeem, waarin het voor de mensen zo mogelijk nog beroerder werd. Van gelijkheid was nog steeds geen sprake. Het ideaal van de broederschap konden de mensen alleen nog hoog houden in de ‘naobersjap’.

Werkelijke vrijheid zouden mensen eigenlijk geproefd moeten hebben, om er gemotiveerd naar te kunnen streven. Onze eigen situatie vergelijken met die van onze voorouders kan ons veel leren. Want geschiedenis herhaalt zich, ook al is alles anders. Het eind van de 20e eeuw is te vergelijken met het eind van de 18e eeuw. Weer schijnt een revolutionaire tijd ingezet maar nu op wereldschaal.

Grootvader

Bij een eerste onderzoek naar mijn voorouders werd m'n aandacht al gauw meer geboeid door vragen aangaande hun leven dan door de vraag naar nóg meer namen en jaartallen.

Wat waren het voor mensen? Wat ging er van hun wezen over op hun nageslacht? Van welke volken en zeden stroomt iets door ons bloed? Zou ons sociaal gedrag iets te maken hebben met de manier van leven van die duizenden voorouders? Wat weten we eigenlijk van de sociale erfelijkheid?

Mijn voorouders van vaderskant waren in de 18e eeuw molenaars en boeren en daarna geslachtenlang dagloners en dienstknechten. Van moederszijde waren het generaties lang welgestelde akkerbouwers. Iets van die 'sociale tweeslachtigheid' ervaar ik in mijn wezen: iets van eeuwenlange dienstbaarheid en rebellie tegen onrecht, maar ook iets van patriarchaal boerengezag. Het schijnt dat veel sociale gedragingen mede bepaald worden door overerving. Niet één ziel, maar honderd zielen huizen in ieder van ons.

Hoe leefde een dagloner in een Limburgs boerendorp in de Franse tijd en een aantal jaren daarna? Om dat beter te begrijpen benader ik die Franse tijd in twee etappes, waarvan de eerste etappe vijftig jaar terug gaat naar mijn grootvader. Dat vergemakkelijkt dan de verdere sprong van een eeuw naar IJoannes Hendrijckos, die mijn grootvader nog goed gekend moet hebben. Zo'n eerste stap ligt ook daarom voor de hand, omdat in de anderhalve eeuw van 1790 tot 1935 in onze dorpen veel minder veranderde dan in de halve eeuw daarna.

Mijn grootvader was ook een Fons Erens. Dikwijls was ik bij hem op vakantie en op de kermis. Ik was ook aanwezig bij zijn sterfbed. Dat was op een zondag in april 1932 in Swier-Wijnandsrade. Hij was toen 82 jaar oud.

Waarom ik als kleinkind - hij had er wel veertig - daarbij was? Waarom had mijn vader mij meegenomen? Grootvader was mijn peter, dat wel, maar ik vermoed dat het vooral te maken had met mijn priesterstudie, waarvoor ik bestemd was, maar waarvoor ik zelf toen al niets meer voelde. De oudste zoon zou priester worden. Dat had nog iets te maken met het oeroude ge-

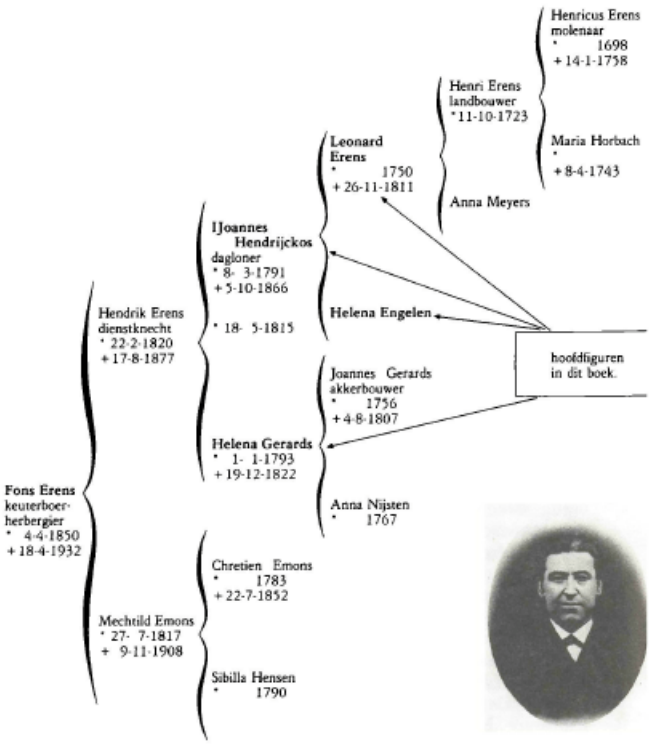

‘Fon oet gen Zon’ keuterboer-herbergier

bruik de oudste te wijden aan de dienst van God. Het was ook de trots van een gegoede boer in Limburg: een paard bij het stamboek en een zoon op het seminarie.

Veel Limburgse pastoors kwamen tot de tweede wereldoorlog dan ook uit de boerenstand. Velen van hen leefden nog in de oude agrarische sfeer en zagen niets liever dan het ongestoord voortbestaan van een arcadisch leven. Industriële vooruitgang werd al te vlug als bedreiging van geloof en zeden gezien. Alsof welvaart voor allen de vijand van het geloof is en niet wraakroepende rijkdom voor enkelen en onrecht voor velen. Alsof ongerechtigheid niet onzedelijker is dan een zekere sexuele emancipatie.

Mijn grootvader, keuterboer-herbergier, lag die zondag op sterven. De religie probeert iets te verhelderen van de mysteries van leven en dood. Maar wat moest ik?

Het sterven van een sterke oude man kan heel geleidelijk verlopen. Gedurende enkele dagen al lag hij langzaam dood te gaan. Dat verklaart ook dat, eerst tot mijn verbazing, mijn vader en mijn ooms rustig beneden zaten te kaarten. De tantes zorgden voor koffie en waren druk aan het babbelen. Men ontmoette elkaar niet zo vaak in die nog bijna autoloze tijd en de mensen hadden elkaar meer te vertellen dan in onze massa-media-tijd.

Om de beurt ging iemand naar boven om grootvaders hand vast te houden en wat met hem te praten of te bidden. Zo kreeg ieder van zijn elf kinderen ongezocht gelegenheid om heel persoonlijk afscheid van hem te nemen. Sterven thuis was normaal. Hij kon heel wat menselijker afscheid nemen dan menig eenzaam stervende in een ziekenhuis.

Wij proberen van de dood, dat meest zekere in ons bestaan, een taboe te maken. Alsof hij daarmee minder schrijnend zou zijn! In de tijd van IJoannes Hendrijckos speelden leven en sterven zich nóg meer af in de schoot van de hele gemeenschap. Niet alleen de familie, ook vrienden en buurtbewoners waren erbij betrokken en zorgden voor het hele ritueel rond geboorte en dood.

Grootvader lag dus boven in de pijn en de eenzaamheid van zijn sterven, ook al was hij geen moment alleen.

Toen mijn vader weer eens beneden kwam, zei hij:

‘Noë mos toe mèr ins 'n haaf uurke nao baove gaon.’

Het gaf mij even een schok. Al was ik 17 jaar, de dood had ik nog nauwelijks van nabij gezien. Eén keer, als kind van zes jaar, had ik op kostschool een gestorven non gezien. Zij lag, voor

mijn kinderogen erg hoog, opgebaard op een tafel. Ik kon alleen haar spitse neuspunt zien, haar glimmende wang en haar vingers. Vooral die vingers bleven lang in mijn herinnering: geknakte waskaarsen doorvlochten met een rozenkrans.

Ik ga dus naar boven. Grootvader ligt zwaar te hijgen. De adem fluit diep in zijn borst en tussen zijn droge tong en gebarsten lippen. Ik weet niet beter te doen dan zijn behaarde hand vast te houden en die af en toe zacht te drukken: er is iemand bij je. Het gebeurt ook vanuit een intens medelijden. Zo nu en dan breng ik met een watje wat water op zijn lippen. Zijn wangen zijn ingevallen, grijze baardstoppels staan grof op zijn onnatuurlijk gele huid.

Dat is dus de dood, het einde van dat lichaam. Je kunt je niet voorstellen, dat het jong is geweest, zacht klein kind, dat het gewerkt heeft, geliefd en gelachen.

Behalve zijn fluitend hijgen is er heel vaag het praten van de tantes en de kaarters en duidelijk nabij een grote bromvlieg, die zoekend door de kamer zoemt en tegen de ruiten tikt.

Ineens, na een hele tijd, slaat hij de ogen op en blijft naar me kijken. Hebben mensen vlak voor hun dood niet een boodschap, iets belangrijks te zeggen? Wil hij wat zeggen? Tenslotte zeg ik: ‘Ich bèn 't, Fons oët Hunnecum.’

Ik zie, dat hij me begrijpt. Dan probeert hij wat te zeggen. Veel kan ik niet verstaan, alleen wat losse woorden tussen de zware ademhaling door:

‘Druime.... altied druime.... alles doëd... angs.... noë neet mie..... noë alles sjoën....!’

Hij drukt zacht mijn hand, een zweem van glimlach trekt om zijn gekloven lippen. Diep medelijden bevangt me. Nu moet ik wat zeggen:

‘Geer hooft neet bang te zin. Geer waord altied zoë good....’

En ik vertel hem, hoe fijn voor mij de vakanties in Swier waren. Hoe we samen hout zaagden. Hoe ik genoot van al die flesjes limonade, die flesjes met een glazen knikker, die ik van hem kreeg. Hoe goed hij altijd was voor iedereen. Neen, hij hoeft nergens bang voor te zijn.....

Zijn ogen vallen weer dicht, hij lijkt tevreden. Die zondag stierf hij nog niet. Twee dagen later, toen ik terug was op het kollege, schreef mijn vader:

‘Vader is vandaag gestorven, heel rustig alsof hij sliep.’

Grootvader was een eenvoudig man. Hij was niet erg groot en tamelijk gezet. Volgens een foto moet hij vrij donker van haar zijn geweest, maar ik kende hem alleen met borstelige grijze haren.

Hij was, zoals gezegd, een keuterboertje. Het schijnt, dat de ‘kötters’ in de Frankische tijd al de kleinste boeren waren. Zij hadden geen paard en ook geen stemrecht. Grootvader had ook geen paard, zijn keuterijtje telde een koe, 'n paar varkens en wat kippen. Daarnaast dreef hij de dorpsherberg van Swier-Wijnandsrade.

Boven de deur van het café hing een plank, waarop een stralende zon geschilderd stond. ‘Bie Fon i gen zon’ zeiden de mensen in Swier. Langs een paar stenen trappen kwam je in een klein halletje, dat links toegang gaf tot de gelagkamer en rechts tot de keuken. Achter de porseleinen tap hing een stuk karton, waarop in krijt geschreven stond:

‘Bie Fon i gen zon
höbbe ze beer in de ton,
awwe klaore in de flesj,
jonge - mansluuj,
komt neet zonger geld in de tesj.

Een wenk aan de klandizie. Toch was grootvader niet op geld uit. Zo vertelde oom Felix (geb. 1898), de jongste broer van mijn vader, het volgende:

‘Bij vader, bij ‘Fon i gen zon’ dus, kwamen de grote boeren, de ‘haafesje’ zoals wij zeiden, 's avonds kaarten. Zij brachten dan dikwijls manden mee waarvan de bodem versleten was. Op de boerderij werden veel manden gebruikt voor bieten en aardappelen en een hele grote voor het kaf, de ‘kaafmangel’. Vader kon een nieuwe bodem in manden vlechten. ‘Fon, konste mich die mangel böame?’ vroeg de boer. Ja, dat kon, maar alleen als hij zelf de benodigde ‘wietse’ (wilgentakken) meebracht.

Terwijl de boeren zaten te kaarten, zat vader daarbij, repareerde hun manden en zorgde dat zij op tijd hun bier of borrel kregen. ‘Fon, wat kriegste?’ vroegen de boeren na afloop van het kaartspel, als hun vertering betaald was en zij met de gerepareerde manden opstapten.

‘Laot mèr zitte jong!’ zei vader dan ‘en zörg mèr daste ze gezoond weer kapot kriegs’. Geld wilde hij niet voor die reparatie. In het café, waarin aanvankelijk ook een klein winkeltje gedre-

ven werd, mocht na de drankwet van 1881 geen genever geschonken worden. Toch gebeurde dat als de meest normale zaak dankzij veldwachter van Geul. Zijn kontrole voltrok zich als volgt.

Eerst klopte hij behoedzaam op de deur, dan riep hij:

'Doot de flesj weg, hië kömt va Geul!' en na nog even gewacht te hebben stapte hij kordaat naar binnen. De fles of kruik was intussen verstopt onder de koffie, die in een groot blik bewaard werd.

De nieuwe veldwachter Steins was nauwelijks in funktie, of grootvader had een proces-verbaal aan zijn broek.

Voordat de drankwet er kwam mocht iedereen café houden. Met kermis werd een kamer uitgeruimd. Er werden wat stoelen en tafels gezet. Men stak een strobezem uit en de tapperij kon beginnen: 'dao sjtikt de wösj oët!'

Je vraagt je af, waarvan hij met vrouw en elf kinderen leefde. Geld inden zij maar weinig. Als de kinderen ongeveer twaalf jaar waren, moesten zij bij de boeren gaan werken en kwam er wat meer geld in huis.

'Dat werken als jongen ging niet altijd van harte,' vertelt oom Felix, 'maar je moest gewoon. 's Avonds kwam een boer vragen: 'Ka mörrege eine van de jonge komme deisje?' De volgende morgen werd ik door moeder tijdig geroepen en naar de boer gestuurd. Daar moest ik dorsen van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. En daarvoor kreeg ik vijftig cent, die ik thuis moest afgeven. Maar ik kreeg er ook de kost: 'moeremoos', wortelenstamppot en 's avonds soep van wortelenstamppot. Iedere dag opnieuw was het 'moeremoos en moeremoossop....!'

Het boerderijtje van grootvader leverde hooguit voldoende voor eigen gebruik. In het najaar werd een varken geslacht en de koe zorgde voor melk en boter. In de huiswei en verre omgeving scharrelden wat kippen, zodat er in voorjaar en zomer altijd wel eieren waren.

Op een lapje grond werd wat graan verbouwd, dat hij in de winter met de vlegel dorste op een kleine leemvloer. Het gedorste graan werd schoongemaakt met de wan, een platte schelpvormige korf met twee handvaten. Daarin werd het graan opgegooid, zodat de wind het kaf wegblies. Losse lege aren, ''t sjpik', wipte hij er uit met een veer, die hij onder het wannen in de mond

hield. Zo werd ‘de gebikde’, het koren bestemd voor het bakken van brood, bijeengebracht en naar de molen in Brommelen gebracht.

Op vakantie in Swier heb ik nog wel meegedorst met de vlegel. Soms hoorde je op grotere boerderijen drie man tegelijk dorsen. De vlegels kwamen soms hard en dan weer zacht op dorsvloer en schoven neer. Maar de slagen gingen gelijkmatig door. Dat bijna tijdloos ritmisch geklepper bracht een onvergetelijke sfeer van intiem leven in het winterdorp.

De herberg van ‘Fon i gen zon’ kon nauwelijks bron van inkomsten zijn. Op werkdagen lag zij er verlaten bij. Dikwijls zat ik er dan te kijken in een stapel missie-almanakken. Die waren van tant Bilke, een ongetrouwde zuster van grootvader. Zij woonde in Wijnandsrade en in mijn herinnering ken ik haar alleen maar lezend in een dik kerkboek met koeien van letters.

Oom Felix vertelde het volgende over haar:

‘Tant Bilke woonde tegenover de lagere school in Wijnandsrade. De dikke meester Eyck liet de kinderen zelfs in de strengste kou niet binnen vooraleer de school begon. Zij mochten dan bij tant Bilke rondom de kachel komen staan. Maar als er te veel kinderen binnen kwamen, riep zij over de straat naar de meester: ‘Lielikke dieke pans, laot die erm kinger binne!’ Zij las alleen kerkboeken en heiligenlevens. Eens vroeg zij mij of ik niks voor haar te lezen had. Wij hadden net de toneelklucht ‘Flip en Flap’ opgevoerd en ik gaf haar het tekstboekje. ‘Jömmig kinger, d'r heilige Filippus en Filappus!’ riep tant Bilke...’

Een stille zomernamiddag in het café van grootvader staat me nog helder voor de geest. Gonzende vliegen in de dromerige stilte, verschaalde lucht van as en bier, de tafeltjes vereenzaamd zonder drinkers. Die tafels hadden een aparte plank onder het blad, zodat de kaarters hun glas veilig uit de hand konden zetten. Het tafelblad diende ook als schrijfplank voor de kaartspelers. Als het spel uit was likte iemand langs zijn vingers en veegde het krijt weg.

Aan de wanden hingen reklame-platen, affiches voor publieke verkopen en een grote slagerskalender met een in karton geperst reliëf van rose hammen en worsten. Van die reklame-platen herinner ik er mij een heel duidelijk: in een driehoek een mannenkop met spits gepunte keizer Wilhelm-snor, een wang steunend op de vuist boven een fors gespierde arm. Het was een reklame

voor Noca-Nola, een of ander limonade-merk, afkomstig uit Kunrade. Of de wereldwijde multinational Coca-Cola iets met die dorpse Noca-Nola van toen te maken kan hebben.....?

Ja, waar leefden zij van? In ieder geval leefden zij sober en eenvoudig. Gas, waterleiding en elektriciteit waren even onbekend als radio, TV, koelkast of wasmachine. Aan reizen of vacantie werd niet eens gedacht.

Water werd gehaald aan de dorpspomp. Het werd op een koele plaats bewaard in een grote aardewerk pot, de ‘baar’. Drinkwater heette kortweg ‘pöt’ ter onderscheiding van regenwater. Naast de ‘baar’ hing een steelpannetje; wie dorst had kon altijd koel water drinken.

In het fornuis werd meestal ‘sjlam’ gestookt, kolenslik, dat met kar en paard gehaald werd op de mijn in Terwinselen.

Onze sjlam-rijder bleef een onvergetelijke figuur. Het was Joep van Ties, ofwel Sjlam-Joep uit Hunnecum. Hij zorgde ervoor dat iedereen zijn kar kolenslik kreeg. 's Morgens in alle vroegte vertrok hij met vrolijk knallende zweep. Hij droeg altijd een ribfluwelen broek, zwartleren beenkappen, de ‘kamasje’ en zware schoenen. De paardehaam droeg blinkende koperbellen, die rinkelden met het op en neer gaan van de paardekop, die met een touwnet beschut werd tegen vliegen. 's Avonds als hij terugkeerde van de verre tocht, paradeerde hij nog trots zwaaiend met de zweep naast de vermoeid knikkende paardekop. Het dorp moest zien hoe flink hij was. Het zweet trok dan sporen in zijn zwart gezicht, waarin de ogen wit fonkelden. De ‘sjlam’ werd opgekiept voor het huis en meestal buiten bewaard. Het was goedkope brandstof.

De dagelijkse maaltijden waren uiterst sober. Van het ronde roggebrood werden lange sneden getrokken met het broodmes in een trekhaak, die steun gaf aan de onderarm. De sneden werden op de blanke tafel besmeerd, half met boter van eigen vee en half met stroop van eigen fruit. De snee werd doorgesneden, dichtgeklapt en uit de hand gegeten. Roggebrood werd onbeperkt gegeten, daarna mocht er een snee tarwemik gesmeerd worden. De koffie (thee was er nooit in huis) werd gedronken zonder melk of suiker en was zo slap dat je altijd nog de bodem van de kop kon zien. Het vlees, meestal ham, spek of droogworst, werd op een afzonderlijke snee brood in stukken gesneden en zo bij de boter-

ham gegeten. Bord of vork kwam bij dit alles niet te pas, alleen een mes. Roggebrood met boter en stroop was de basis en daarbij werd alles gegeten, het vlees even smakelijk als de zure haring of het ei op vrijdag, de onthoudingsdag.

Nu ik oud ben, smaakt die jeugd-boterham weer het allerbeste: stroop met zure haring of met stinkkaas.

De stroop is een typisch gerecht uit ons fruitland. Iedereen had wel wat fruitbomen en ieder dorp had zijn stroopstoker, Hunnecum had er zelfs twee. Nòg ruik ik de zoet-zurige lucht van appels en peren bij Gardeniers of Bemelmans. Ik ging er graag kijken naar het vuur onder de geweldige blinkend-koperen ketels, naar het persen van de gekookte vruchten en het vullen van de ‘baren’ met de dik vloeiende massa. Het gonsde er altijd van de wespen. Na het persen bleven de ‘katsje’ als veevoer over; ‘n klokkehuis heette ‘kitsj’.

De warme maaltijden waren meestal even bescheiden. Dikwijls was er stamppot van boerenkool, van wortelen, zuurkool of koolrapen en van ‘sjpliëtkuël’, een koolsoort die nog maar weinig voorkomt. Met afgrijzen denk ik terug aan de stukken spek, die daarin gekookt werden. Vooral het geel-ranzige spek van een oude zeug kon alleen met klodders mosterd kokhalzend door de keel. Maar eten moest je 't zonder pardon. 's Avonds kregen wij dikwijls karnemelksepap, die wij ‘ketsj’ noemden.

Zo sober als de dagelijkse pot was, zo rijkelijk was het feest- en kermiseten. Maaltijden met vier verschillende vleesgerechten waren geen uitzondering maar regel. Wat daarbij opviel was, dat de kombinatie van bepaalde vleessoorten met bepaalde groente of kompot op alle kermissen in verschillende dorpen en bij verschillende families vrijwel hetzelfde was. Het moet een kermiseet-kultuur geweest zijn, zo gegroeid door de eeuwen heen en nu verdwenen.

Afgewassen werd in heet water zonder meer, want het afwaswater werd bij het varkensvoer gedaan. Niets ging verloren: ieder oogje vet, iedere kruimel brood of druppel melk werd bewaard voor het vee. Afval was er eenvoudig niet. Wat geen voer was kwam op de mestvaalt terecht. Er was een kringloop van leven, waarbij de mestvaalt als bron van nieuw leven een belangrijke rol speelde. Er was geen riool, geen beek of rivier werd bevuild. Het ‘huuske’, de WC, lag zo, dat de uitwerpselen direct als mest in de moestuin gebruikt konden worden. 's Avonds was de

tocht naar ‘de plank met gat en deksel’ voor de kinderen soms te donker. Voor het slapen gaan deden zij hun behoefte op de mestvaalt of in een hoek van de stal.

Geld was vooral nodig voor de aankoop van kleding en schoeisel in Maastricht. Er werd altijd op de prijs afgedongen en tenslotte werd men het na veel loven en bieden eens. Thuis werd dan trots verteld hoeveel op de prijs verdiend was!

Of de mensen zich bij dat sobere bestaan gelukkig voelden? Mensen hebben een enorm vermogen om leed en ellende op te vangen. Humor kan veel pijn kamoufleren. In ieder geval herinner ik mij uit ‘die goeie ouwe tijd’ veel lachende mensen, althans in Swier en Wijnandsrade, waar ik meestal was bij gelegenheid van een feest of kermis.

Je kunt mensen niet in hun ziel kijken. Veel ouderen laten nu eerst merken, dat ‘die goeie ouwe tijd’ een fabel was, zeker voor dagloners en mijnwerkers. Dikwijls komt de nood van machteloze mensen niet naar boven uit angst. Soms ook uit een verkeerd soort religieus besef dat lijden er bij hoort. Voor de een is lijden een straf van God, voor de ander is geen lijden een bijna beangstigende afwezigheid van God. Alsof niet het meeste lijden gevolg is van menselijk falen.

In de tijd van IJoannes Hendrijckos was het vooral de materiële nood, het tekort aan minimaal menselijk bestaan, dat ongelukkig maakte In onze welvaart zijn het oververzadiging en opgedrongen konsumptie, die ons geluk meer schaden dan enige soberheid. Gebrek en oververzadiging zijn beide gevolg van hetzelfde menselijk falen, dat aan de rijken de kans laat om de hele dienst uit te maken.

Het leven van grootvader speelde zich af in een vast kultuurpatroon, dat gedurende veel eeuwen in blijvende tradities gestalte kreeg. Na plm. 1935 is dat traditionele patroon revolutionair veranderd. Een verandering, die voor het leven van gewone mensen veel groter is geweest dan de veranderingen die de Franse revolutie voor hen meebracht.

Hoe leefde de grootvader van mijn grootvader, Jean Henri Erens, geboren op 8 maart 1791? Wat was zijn lijden en angst, maar ook zijn vreugde? Wat deed hij? Hoe dacht hij over leven en dood? Over lijden en onrecht? Zoveel mogelijk zou ik over hem willen weten. Daarom probeer ik mij in te leven in zijn tijd,

zijn omgeving en zijn levensomstandigheden.

Zijn ouders zijn Maria Helena Engelen en Jean Leonard Erens, gehuwd in 1782. Jean Leonard staat eerst vermeld als landbouwer en nadien als dagloner. IJoannes Hendrijckos trouwt op 18 mei 1815 met Maria Helena Gerards, oud 22 jaar en oudste dochter van Jean Gerards en Anna Nijsten. Jean Gerards kwam uit Guliks gebied, waarschijnlijk uit de omgeving van Sittard.

Uit de in het Frans gestelde huwelijksakte van IJoannes Hendrijckos blijkt verder, dat als getuigen hierbij aanwezig zijn: Hubert Budé, 22 jaar, kleermaker en Jacques Erens, 21 jaar, Jean René Gerards, 21 jaar en Chrétien Emonts, allen dagloners. Geen van hen kan schrijven, alleen de bruidegom tekent fier de akte:

Dat neemt hem niemand meer af! Zo staat hij voor altijd in de boeken. Wie in Limburg wil weten hoe iemand heet, die vraagt: ‘Wie sjrieft 'r zich?’ Letterlijk: hoe schrijft hij zich? Welnu, de grootvader van mijn grootvader ‘schreef zich’ IJoannes Hendrijckos Eernts. In het dialekt zegt men nu nog Eires. De Fransen worstelden ook met de naam. In de conscriptielijsten staat IJoannes Hendrijckos vermeld als Jean Henri Er(r)ens.

Op 16 aug. 1816 doet hij aangifte van de geboorte van een zoon, Jean Jacques.

Op 16 dec. 1818, om 7 uur in de morgen, wederom aangifte van een zoon, Jean Henri. Een uur later verschijnt hij weer voor Hubert L'Ortye, maire et officier de l'état, om de dood van het pasgeboren kind te melden.

Op 22 febr. 1820 doet hij weer aangifte van een Jan Hendrik, het wordt de vader van mijn grootvader.

Op 19 dec. 1822, weer om zeven uur 's morgens toont hij een kind van het mannelijk geslacht, dat de naam Renerus krijgt. Twee uur later wordt de overlijdensakte getekend van Renerus én van zijn moeder Maria Helena Gerards. De vrouw van IJoannes Hendrijckos sterft op 29-jarige leeftijd in het kraambed, in die tijd het doodsbed voor veel vrouwen. Getuigen bij de overlijdensakte zijn weer enkele dagloners, ‘lesquels après lecture à eux faite ont declaré ne savoir écrire ni signer sur ce rèquis.’ Zij

konden dus niet schrijven volgens de akte, die nog steeds franstalig is, ofschoon de Fransen dan al acht jaar weg zijn.

In 1824 hertrouwt hij met Anna Catharina Heuts uit Heerlen, die op 30 april 1844 overlijdt.

IJoannes Hendrijckos zelf sterft op 5 okt. 1866 om 2 uur 's morgens. Dit zijn de vaststaande gegevens. De rest van zijn leven probeer ik mij voor te stellen in zijn tijd en in zijn woonplaats, Wijnandsrade.

Wijnandsrade

Het zal wel jeugdsentiment zijn, maar Wijnandsrade is het mooiste dorp van Limburg. In ieder geval was het dat zeker voor mij in het verleden.

Het eigenlijke dorp ligt in een dalkom tussen zacht-glooiende velden, vruchtbare akkers, boomgaarden, beemden en bossen. Rondom het dorp liggen de gehuchten Swier, de Vink, Laar en Brommelen en verspreid in het veld enkele grote hoeven: de Velde, Niethuyzen (te Nietese), de Bongard, de oude Bongard, Laarhof en Brommelerhof. Het gehucht Swier is groter dan Wijnandsrade zelf.

Een markant punt in de direkte omgeving is ‘De Blauwe Steen’, een eenzaam huis vlak achter het ‘oude bos’. Hier, tussen de Vink en Hunnecum, zouden oude Germaanse stammen hun offerfeesten gehouden hebben op de eigen ‘maalstede’, verborgen in het bos.

Door Wijnandsrade stroomt de Hulsberger beek, die de kasteelvijvers van water voorziet en onder langs Swier de Bissebeek. Zoals uit oude kaarten blijkt, liggen de meeste dorpen en gehuchten in rivier- en beekdalen. De ‘bovengehuchten’ ontstonden dikwijls rondom een of meer grotere hoeven in het hoger gelegen veld. Voor deze hoeven was in tijden van droogte de watervoorziening een probleem. Als de regenpoelen uitgedroogd waren, moest men het vee geregeld naar de beek brengen. Grotere boerderijen hadden wel een eigen drinkwaterput, maar ook die had soms te weinig water. In sommige dorpen en gehuchten van Zuid-Limburg moesten de arme mensen tot begin 20e eeuw hun drinkwater uit een beek halen.

De naam ‘Wijnandsrade’ zou kunnen duiden op een latere ontginning, maar het is zeker dat de parochie al in de vroege middeleeuwen bestond en dat in de direkte omgeving zelfs Romeinse nederzettingen voorkwamen. Deze ‘villae rust ae’ waren landgoederen van rustende Romeinse officieren uit het Rijnleger. Bij Niethuyzen, nog geen kilometer van de dorpskern, heeft zo'n Romeins gebouw gestaan en ook tussen Swier en Weustenrade zijn Romeinse fundamenten gevonden.

1840

In Vaesrade (Nuth) werd een volledige Romeinse villa blootgelegd en in de nabije Thullerhei zijn Romeinse begraafplaatsen gevonden. In 1944 hebben Amerikaanse soldaten bij het maken van een artillerie-opstelling daar meerdere graven omgewoeld. Dit omwoelen van de Zuid-Limburgse boden door vreemde legers van Romeinen tot Amerikanen is symbolisch voor onze streken.

Als schooljongen heb ik Wijnandsrade en zijn gehuchten nog goed gekend in hun oude voorkomen. Het fraaie dorp lag buiten de grote verkeerswegen, voor zover die in de twintiger jaren hier al voorkwamen. De enige ‘grote weg’ van Valkenburg over Nuth naar Hoensbroek had een grindlaag. Zo'n wonderlijk gladde asfaltweg zag ik stomverbaasd voor het eerst in Sittard, waar ik met mijn vader op bedevaart was naar het St. Rosa-kapelletje. Dat moet omstreeks 1922 geweest zijn.

Wijnandsrade werd toen - en nu nog - beheerst door het impo

sante kasteel, de ronde heuvel met hoge bomen, de kasteelvijvers met eenden en zwanen, het ranke kerkje en het kerkhof daaromheen. Om die kern lagen wat boerderijen en witte huisjes weerspiegeld in het water van de vijvers. Het meest markante was het Panhuis (‘i ge Pannes’). Het kasteel wordt in de volksmond ‘Genhoës’ (het huis) genoemd.

De bijzondere sfeer van stilte en rust, die Wijnandsrade kenmerkte, is mij altijd bijgebleven. Dromend lag het dorp zich te spiegelen in de vijvers, waarover zo nu en dan heel helder het gekwaak van eenden klonk of het bassen van een kettinghond. Lucht, water en geluid versmolten merkwaardig tot één geheel. Dikwijls zong denderend daarboven uit de smidshamer van Van Oppen op het aambeeld.

De vijvers lagen op verschillend nivo, er was altijd zacht geruis van water. De weerspiegeling van kasteel, kerk, huizen en bo-

men in die verschillende vijvers had de charme van een meisje dat in de spiegel kijkt.

Nu nog, een halve eeuw later, vangt Leo Herberghs iets van die sfeer van Wijnandsrade in zijn 'Gehuchtenboek'. 'Het water van de gracht bespoelt de voeten van de doden. Achter, voor en opzij: overal is het water..... Rond die vijver, aan de overkant, liggen kleine en grote boerenhuizen, in een halve boog samenschuilend, met hun rug tegen de weilanden en velden daarachter.'

Vrijwel geen Zuid-Limburgse gemeente kwam tijdig genoeg op het idee om de oude dorpskern in zijn geheel gaaf te houden. Met een potsierlijke potpourie van bungalows en boerderijen liggen onze dorpen zich nu te schamen voor het nageslacht.

Dikwijls logeerde ik in de winter in Wijnandsrade. St. Stepha-

nus, de eerste martelaar, is de kerkpatroon. Zijn feest wordt gevierd op 26 december. Daarom viel de winterkermis tusen kerstmis en nieuwjaar. Het dorp had dan veel van een winterlandschap van Avercamp: bevroren vijvers, oude kasteelpartijen en kale besneeuwde boomtakken, alles wit en koud groen-grijs met hier en daar wat baksteen-rood van verweerde muren. Op het ijs een gewriemel van schaatsers, kinderen achter omgekeerde keukenstoelen en op priksleëen. Grote jongens joegen met klappende klompen - soms gehurkt - over de lange glijbanen. Met ontzag keek ik ernaar.

Of IJoannes Hendrijckos daar in zijn tijd ook bij was? Natuurlijk wel. Hij woonde in Swier, tien minuten van Wijnandsrade, waar hij de school bezocht. Hij zal daar zeker ook zijn klompen hebben laten klappen op de glijbaan.

Zonder twijfel heeft het dorp van 1920 in zijn sfeer nog veel gehad van het dorp van 1820. In die eeuw veranderde minder dan nu in vijf jaren. Nu gaat alles in een stroomversnelling, toen was er geleidelijke groei op menselijke maat.

Een pastoor van Wijnandsrade, G. Peters, schreef in 1886 een ‘Korte Schets der Valkenburgsche Heerlijkheid Wijnandsrade’. ‘Wijnandsrade - aanvankelijk Rhode -,’ zo begint hij zijn schets, ‘is een oude oorspronkelijke Heerlijkheid. Het tijdstip van ontstaan verliest zich in den nacht der tijden. In ieder geval bestond zij reeds in de 12e eeuw.

De familie van Rhode en later Macherel en Von Bongart voerden hier al vanaf 1320 de heerschappij. Onder Wijnand, Heer van Rhode en Proost te Maastricht, is men in 1412 de naam ‘Her Wijnands-Rhode’ en bijna gelijktijdig ‘Wijnandsrade’ gaan gebruiken.’

De oorspronkelijke versterking, een toren of donjon, lag op een kunstmatige heuvel (motte), ontstaan door het uitgraven van de grachten. Nu wordt die heuvel overhuifd met een koepel van hoge boomkruinen; in de voet bevinden zich nog muurresten van de oude versterking. Het tegenwoordige kasteel met hoeve, torens en nevenbouw werd aangelegd in 1554 onder Werner von Bongart en in latere eeuwen verbouwd en uitgebreid.

Zoals te doen gebruikelijk geeft pastoor Peters een uitvoerig relaas over de Heren van Wijnandsrade, hun verwantschappen, hun huwelijken met adellijke dochters, hun relaties met kerken, kloosters en stiften, hun bezittingen en vele pachthoeven.

De familie von Bongart tot Paffendorf bezat behalve de Heerlijkheid Wijnandsrade ook uitgestrekte goederen in Duitsland en Luxemburg. Een indruk van de Heerlijkheid met zijn bezit en zijn rechten geeft de volgende akte van denombrement, die berust in het Rijksarchief:

Oude huizen Wijnandsrade aan de Panhuisvijver (plm. 1890).

'Den 15 Nov. 1756 ontvangen eene verklaring van wege de Baron von Bongart, heer tot Wijnandsrade en Paffendorf, gedaan door P.F. Fabritius, scholtis te Wijnandsrade en stadhouder der lenen aldaar. Daeruyt hebben wij gezien dat de voors. Heer Baron von Bongart, bij titel van successie van sijne ouders en voorouders is bezittende het huys en de Heerlijkheid van Wijnandsrade, met de gerechtigheden en goederen daeraen clevende, bestaende in een casteel, borghofgaarde en vijver, groot twee bonder 250 cleen roeden; noch dry cleine vijverkens groot 340 roeden. Item 103 bonder ackerlant, 34 bonder weiden en bembden, waervan vijf worden gehooid door de inwoonders op hare costen. Item 24 bonder bosschen en broecken, eene bannale molen, tot Brommelen op de Geleen gelegen. Item eene cijnscaerte onder Wijnantsrade, renderende jaerlijx omtrent 45 malder en 70 capuynen. Item eene tiende onder Wijnantsrade, renderende jaerlijx omtrent 300 gulden, met last kerk en choor te bouwen ende te onderhouden, de gemeente nochtans, volgens conventie, daertoe vrachten en handdienst doende.'

Het zou te ver voeren ook de vele pachthoeven van de Heerlijk-

heid, zoals de Velde, de Bongerd, Brommelerhof e.a. hier te omschrijven. Slechts een ervan als voorbeeld uit de oude akten:

'Item ein guet genant der Allinge Hoff in Hunnecom, reygenote de Hofsberg zur einer, und zur andere meines Gen. Hr. Wijnandsrade, ist lehn von Hause Winandsrade und stehet zu empfangen mit einer messer mit elphenbeiner hecht, und mit einer grüner Waesen. Anno 1647 d. 23 Jan. hat Peter Beckers de Hoff empfangen und huld und aydt davon getan und messer bezahlt mit einer goldguld. Ao 1679 hat Claes Cordewener den Hoff Hunnecom te lehn empfangen en degenaengaende huld und aydt und manschap geschap gesworen, ende metser mit ein goldguld bezahlt.'

In oude stukken worden ook hoeven vermeld die niet meer bestaan, zoals 'Der Habet'. De naam 'Habets' komt in Wijnandsrade veel voor, evenals in Valkenburg. Ten zuiden van de Vink lag 'Hove Ophem', verhogingen en scherven geven de plaats aan. De familienaam van Oppen herinnert eraan.

Pastoor Peters beschrijft het leven van de kasteelheren tot hun dood op het slagveld toe. Want: 'De Heren van Wijnandsrade waren als dusdanig verplicht den Heer van Valkenburg te dienen in den oorlog met hun strijdros op eigen kosten indien er strijd was in het land zelve, en op kosten van den Heer van Valkenburg indien er elders moest gevochten worden.'

Het traditionele verhaal: alleen heren maken er geschiedenis, het gewone volk komt er niet aan te pas. Het is typerend voor de feodale tijd, waarin adel en geestelijkheid, soms met nauwe onderlinge relaties, het voor het zeggen had. De geschiedschrijving vermeldt niet altijd alles wat door 'kerk en kasteel' bedreven is. Wat het daglicht niet kon verdragen werd soms uit de dokumenten-kisten gelicht en bleef voor geschiedvorsers verborgen. De geschiedenis werd daardoor dubbel eenzijdig, namelijk alleen die van de machtigen en bovendien alleen in hun voordeel. Zo kent de historie nog steeds veel mythen, want de overwinnaar schrijft een andere geschiedenis dan de verslagene. In parochie-kronieken komen gewone mensen meestal alleen als getallen voor. Over hun leven, wonen, werken en lijden wordt vrij weinig gemeld.

In 1676 somt het doopregister van Wijnandsrade 360 'zielen' op. Een statistiek van 1804 vermeldt 76 huizen met 362 inwo-

ners, waarvan 114 in het dorp en 126 in Swier. Of de statistiek uit deze roerige jaren juist is geweest mag betwijfeld worden. In ieder geval heeft pastoor Pluymaekers, direct na zijn benoeming in juni 1813 een overzicht gemaakt van alle gezinnen met inwonend personeel en kinderen:

	Cap.	Dom.	Kinderen
Wijnandsrade	71	17	31
Op de Vink	37	16	38
Swyer	127	47	63
Totaal	235	80	132

Opvallend is het groot aantal ‘domestieken’, de inwonende knechten en meiden, op de grote hoeven. Zij staan als volgt gespecificeerd: Op te Nytissen 12, Op de Bongert 11, Op De Velje 11, Den Hof Brommelen 7 en Den Hof Laar 4.

Het karakter van Wijnandsrade was en is ten dele nog sterk feodaal: enkele zeer grote en veel zeer kleine grondbezitters.

Onze streken waren nog dunbevolkt in de Franse tijd. Het kanton Oirsbeek, waartoe Wijnandsrade, Nuth en Hoensbroek behoorden, telde in 1804: 12.045 inwoners.

Uit de cijfers van 1676 en van 1804 blijkt, dat in een tijdsbestek van anderhalve eeuw de bevolking maar weinig groeide. De cijfers laten iets zien van de ellende, waarin het Land van Valkenburg in de eeuwen voor de Franse tijd verkeerde. Tussen 1715 en 1785 verdubbelde er het aantal sterfgevallen. De ongunstige levensomstandigheden brachten ook moreel verval mee. Het aantal onwettige geboorten is gedurende de 18e eeuw vervierdubbeld. Uit alles blijkt een grote ontreddering. Door misoogsten, oorlogen en epidemieën werd de bevolking meerdere malen met een derde gereduceerd. Zij werd uitgeperst door belastingen, bezettingen en brandschattingen. De kindersterfte was ontstellend en tegen ziekte was weinig te doen. Rondtrekkende huurlegers vernielden de veldvruchten en vorderden vee. Heerszuchtige potentaten tyraniseerden de machteloze bevolking. Het ontbrak aan veiligheid door de staatkundige versnippering, zodat een uitgebreid bendewezen kon ontstaan. De galg, in Wijnandsrade opgericht langs de weg naar Brommelen, stond daar niet voor niks. Ter illustratie een passage van pastoor Peters:

‘Onze gemeente deelde ruim aan de vervolging der Hollanders. Deze hadden in 1632 Maastricht ingenomen en maakten zich nu ook meester van een gedeelte van de Landen van Overmaas, overal schrik en verwoesting onder de bewoners van het platteland verspreidend. De heerlijkheid Wijnandsrade werd meermalen door hen bezet en gebrandschat, alhoewel de tijdelijk Heer zijn goederen nog wist te vrijwaren voor de steeds toenemende lasten, gingen gemeente en kerk gebukt onder dezelve. De geestelijke goederen vervielen aan de Staten Generaal. Tot driemaal toe werd later door de ingezetenen een geldlening gedaan, daar hun telkens een bedreiging werd gedaan van zware militaire executie.’

In mijn jeugd riepen wij nog: ‘Hollender, Braobender, Sjpekvreiter.... haol dich d'r koekoek!’

Had dat te maken met die militaire executies of met het Hollandse bewind na de Franse tijd? Maar toen hadden we geen last van de Brabanders. Hoe dan ook, bezettingen hebben een lange nawerking.

Al die oorlogen brachten ook de nodige verwildering bij de bevolking zelf mee. Zo was er in 1705 een hevige twist tussen ‘die van Wijnandsrade en die van Nuth’, waarbij de halfwinnaar van Brommelen, Jan Goddal, gedood werd.

In de nacht van 19 op 20 april 1762 vond een brutale diefstal plaats in het Panhuis. Uit de stukken van de schepenbank wordt duidelijk, dat het de beruchte 's Hertogenrader Bokkenrijders waren, aangevoerd door hun hoofdman de chirurgijn te paard. Vooral de plattelandsbevolking had niets te lachen in die tijd van gruwelijk geweld. De heren waren betrekkelijk veilig op hun kastelen, de gewone mensen waren machteloos, rechteloos en weerloos. Zij bleven bovendien altijd schatplichtig aan de heer, die zijn schuld op hen kon verhalen. Het is altijd hetzelfde: gewone mensen betalen en de rijkdom van enkelen wordt in stand gehouden of vergroot.

Over de grondverdeling in het feodale Wijnandsrade schrijft pastoor Peters:

‘In de vorige eeuw waren de gronden dezer gemeente niet zeer verbrokkeld. Er waren grote pachthoeven aanwezig en de mindere stand kon zich niet genoegzaam ontwikkelen. Ook in onze dagen (1886) heeft iets dergelijks plaats, ofschoon de bevolking sterk is toegenomen. Tengevolge van de uitgestrekte bezittingen

van een viertal eigenaars, heeft onze gemeente vooral met betrekking tot de splitsing van de grond, maar zeer geringe veranderingen ondergaan.'

Voor de Franse tijd beschikte de kasteelheer over grond, werk, brood, wetgeving en rechtspraak, de pastoor beschikte over hemel en hel. De hemel bleef de enige troost in alle ellende. Angst voor de hel weerhield de meeste arme donders van ongehoorzaamheid, opstand en andere 'zondige zaken'.

Alleen de Bokkenrijders hadden lak aan kasteel en kerk. Het waren de terroristen, de revolutionairen ver voor de Franse revolutie. Zij hadden er genoeg van en stonden op tegen alles wat met adel, rijkdom en religie te maken had. De Franse revolutie was de uiteindelijke en algemene uitbarsting van lang levende ontevredenheid. Pastoor Peters zegt er dit van:

'Van den geesel der Franse revolutie bleef Wijnandsrade ook niet bevrijd. In 1794 werden we met anderen bij Frankrijk ingelijfd. Alras werd de kerk gesloten. Wij bleven tot 1797 zonder pastoor en nog moest de Heer Pastoor Westhoven toen aangesteld op 4 mei 1804 vluchten. Verscheidene doopsels werden toegediend op hoeve Bongard en ook elders in het geheim.'

Uit het parochie-archief blijkt echter, dat het doop- en overlijdens-register, door pastoor Peter Laurens Westhoven in 1802 werd aangelegd. Het begint als volgt: 'Post reditum meum in parochiam meam, septima Maj. 1802 ex qua 1798 mense februario ab tempore injurias disceseram, sacro baptism, initiavi.....'

Hij is dus voor de Fransen gevlucht in febr. 1798 en in mei 1802 weer teruggekeerd. Sinds die tijd tot 1813 heeft hij ook trouw de registers bijgehouden.

De vervolging van adellijke heren door de Fransen is blijkbaar niet zo rigoreus geweest als door Parijs werd voorgeschreven. Zo keerde de markies van Hoensbroek alweer vrij vlug terug op zijn kasteel als 'burger Hoensbroek'. Op 26 okt. 1804 werd hij uitgenodigd om bij de keizerskroning van Napoleon in Parijs aanwezig te zijn.

Wel moesten de wapenschilden en andere feodale symbolen van de kastelen verwijderd worden.

Voor dagloners, dienstknechten en arbeiders bracht ook deze revolutie geen verandering. Als pastoor Peters schrijft, dat Wijnandsrade na Napoleon onder het Koninkrijk der Nederlanden

‘rust en voorspoed’ genoot, mag dat waar zijn geweest voor grotere boeren, kasteelheer, notabelen en beambten, voor de dagloners en de kleine boeren was die voorspoed nog ver te zoeken. In 1816 en 1817 waren er oogstmislukkingen en hongersnood. Daarna hadden overproduktie en daling van akkerbouwprijzen katastrofale gevolgen. Velen trokken weg naar de opkomende industrie in Duitsland. Anderen spijkerden hun woningen dicht en gingen met het hele gezin gedurende de zomer de grens over om in Duitsland te werken. In hun huisje kwamen zij alleen overwinteren in armoede.

De Belgische opstand zal in Wijnandsrade weinig beroering gebracht hebben. Wel werd door ‘enige muiters’ op de Vink de weduwe Maes en haar zoon Lambert door geweerschoten vermoord op oudejaars-avond 1830.

In dit Wijnandsrade werd IJoannes Hendrijckos in 1791 geboren en hier leefde hij tot 1866. De historische situatie van het kleine dorp is een afspiegeling van het grote ‘spel van machtigen’.

De machtigen

Toen de kasteelheren het nog voor het zeggen hadden, moesten loslopende honden van de dorpelingen ‘geknuppeld’ worden. De dieren kregen 'n stuk hout om de nek gebonden. Zij konden niet meer vrij rondrennen, die knuppel sloeg tegen hun voorpoten. Het voorschrift luidde: ‘De honden moeten voorzien wezen met behoorlijke kluppels aan den hals hangende en ter aerde sleypende.’ Zo konden de honden niet achter het wild van de kasteelheer aan. Vergeleken met de kettinghonden waren zij wel een beetje vrij, maar hun vrijheid was behoorlijk ‘geknuppeld’. Dagloners, knechten en meiden waren geknuppelde mensen. Zij waren wel 'n beetje vrij, maar niet al te veel. Zoals in onze dagen jongeren die voor een betere wereld opkomen ‘geknuppeld’ worden. Knuppels.... toevlucht van de macht. Macht knuppelt mensen en wil vrijheid in onmacht doen verkeren. Macht is bevreesd voor de vrijheid van mensen.

Macht streeft altijd naar meer macht, dat ligt in z'n wezen.

Macht moet groter worden, groeien, vooruitgaan. Als het even kan in 'n mensenleven een vermogen verveelvoudigen. Macht wil altijd meer; dat kan alleen ten koste van anderen.

‘Ieder mens op aarde zou voldoende hebben, als iedereen naliet naar steeds meer bezit te streven!’ zei St. Franciscus van Assisië al.

Macht misprijst het kleine en geringe, de natuur en haar trage groei.

Macht heeft symbolen nodig van geweld en potentie: leeuw, beer, adelaar, valk, haan, fallus en perroen..... mannelijk geweld tegen het weerloze.

Macht heeft status-symbolen nodig: wapenschilden, scepters, kronen, mijters, tronen en tiara's, paarden en koetsen, paleizen en auto's als kastelen.

Macht heeft onderdanige mensen nodig en reageert met overmatig geweld tegen ongehoorzamen. Macht duldt geen kritiek, ook al is zijzelf vaak korrupt.

Toch zou - volgens sommigen nú nóg - alle macht van God komen! Wat voor God moet dat in 's hemelsnaam zijn, die Romeinse keizers, Roomse keizers, Russische tsaren, Napoleon, Hitler, Stalin of Zuid-Amerikaanse diktatoren in het zadel hielp? Het kostbare sprookje ‘monarchie’ is nog altijd heilig, de werkelijke ‘demokratie’ nog altijd onvoltooid en het hoge ideaal ‘anarchie’ nog altijd duivels. Toch moet het ideaal blijven: zo min mogelijk bazen, knuppels en knechten.

Vooral macht omhangen met de fluwelen mantel van menselijkheid en religie kan ondoorzichtig worden. Het is waar, dat in het katholieke Limburg de verhouding machtigen-machtelozen op het platteland minder onmenselijk was dan b.v. in Groningen of Drenthe. Evenzeer is waar, dat vooral in katholieke streken van de wereld diktatoriale supermacht floreert over de ruggen van het arme, gehoorzame kerkvolk, dat vooral ‘de deugd van gehoorzaamheid’ geleerd krijgt.

Het rauwe optreden van machtige Groninger boeren roept een revolutionair antwoord op van de landarbeider. Het meer verfijnde optreden van de groten in Limburg heeft de zegen van de kerk. God heeft immers de standen gewild. Hier werd hooguit stiekem gespot met de macht. Maar de onderdanige mensen hielden diezelfde macht daardoor wel lang in het zadel. Limburgse mensen waren niet anders gewend. Gehoorzaamheid kan 'n ondeugd worden.

Heel de geschiedenis door laat Zuid-Limburg veel ‘geknuppelde’ mensen zien en enkele machtige heren.

De Romeinen laten in hun boerderij-villa's de inheemse bevolking werken als onvrije kolonialen. Zelf leiden ze een luxueus leven.

Bij de volksverhuizing nemen de Franken de goede landbouwgronden van de Romeinen over en leven als hereboeren en militairen. Nu hebben zíj ‘krachtens recht van verovering’ de macht en laten anderen voor zich werken. Dat ‘recht’ van knots, pijl, pistool, geweer, kanon en bom blijft machtsbasis tot de dag van vandaag.

Karel de Grote voert oorlogen voor gebiedsuitbreiding en kerstening met het zwaard. Hij legt boeren de tiendeplicht op voor het onderhoud van kerken, priesters en armen.

Na hem wordt het rijk verdeeld als een inboedel. De Noormannen plunderen veel koningshoeven. Uit angst stellen zelfstandige boeren en ook adellijke families zich onder bescherming van de sterkste heer, die zo steeds machtiger wordt. Hij belooft bescherming van de leenman, die daarvoor krijgsvolk levert en soms de voorrechten van een heerlijkheid geniet. Dit middeleeuws leenstelsel duurt tot de Franse tijd. Het omvat de hele maatschappij van hoog tot laag, van keizer tot lijfeigenen. De lagere macht was leenplichtig aan de hogere.

Sommige heren laten op hun bezittingen een kerkje bouwen. Als erkenning ontvangen zij en ook hun erfgenamen het recht om een priester voor te dragen, die de bisschop dan meestal ook benoemt. Ook de heer van Wijnandsrade had dit recht en het bleef gehandhaafd tot de Franse tijd.

Allengs worden enkele heren steeds grotere grondbezitters. Als het leen ook nog erfelijk wordt, groeien zij uit tot hoofd van een eigen landje. Zo ontstaan op de duur de hertogdommen Gelder, Gullik en Limburg, het graafschap Kleef, het prins-bisdom Luik, de heerlijkheden 's Hertogenrode en Valkenburg met daarnaast nog tal van kleine vrije rijksheerlijkheden zoals Wittem, Thorn, Stein, Wijnandsrade, Elsloo, Terblijt, Slenaken, Bemelen enz. Zij hebben schepenrecht en meestal eigen muntrecht.

Elk van die potentaten streeft naar gebiedsuitbreiding door strijd en onderlinge huwelijken. Macht vreet macht, machtigen verslinden elkaar.

Zij rooien en ontginnen boskompleksen - er is voldoende werk-

volk - en de waardevermeerdering is alleen voor henzelf. Op die ontginningen komen nieuwe boerderijen, de laathoven. De boeren betalen aan de heer cijns en tienden en verrichten herediensten voor hem zoals oogsten, ijs breken, op wacht staan en dergelijke.

De tienden, eerst uitsluitend in bezit van de kerk, komen geleidelijk door belening en door verkoop in handen van de rijken, meestal van de dorpsheer. Het is een heffing uit de opbrengst van akkerbouw en veeteelt, die streng gereglementeerd is evenals die van de cijns. Samen groeien zij uit tot een derde deel van de opbrengst.

Daarbij zorgen de heren wel, dat zij geen derde-rangs produkten krijgen, integendeel! Wat te denken van onderstaande omschrijving van een volwaardig kapoen? Dat mocht niet zo maar een gekastreerde haan zijn, neen, hij moest:

‘1. vol van vlees en zwaar van lijf zijn, 2. een bleke kam hebben, 3. van hoofd tot staart een el lang zijn, 4. vijf afhangende staartveren hebben, 5. geen sporen aan de benen, 6. niet kraaien en 7. niet kockelen, wanneer men hem met de middenvinger achter in de lendenen sloeg, doch dit gaarne verdragen.’

Aldus omschreef met arrogante willekeur de gebiedende vrouwe van Borgharen haar ‘heerlijke’ cijns. De heren zullen beslist ‘heerlijk’ gegeten hebben.

Een Engels historikus zegt het navrant ongeveer als volgt: een weduwe verzamelt brandnetels voor het eten van haar kinderen. Een rondflanerend, geparfumeerd jonkheer kent een geheime kunst waarmee hij haar elke derde netel afneemt.

De voorkeur bij de heffing ging vooral uit naar granen. Groot nadeel voor de boeren was daarbij dat het graan op de akkers moest blijven, totdat de heer zijn deel had laten weghalen. Door regen en ook door diefstal ging dan vaak veel verloren.

De pachtboeren (halfwinnaars) - en dat waren de meesten - betaalden pacht en dorsloon in natura, zodat voor henzelf niet eens de helft van de opbrengst overbleef.

Terwijl de boer voortploegt gaan de heren door met hun familievetes, suksessie-oorlogen en veroveringen. De geschiedenis van hun geslachten is één aaneenschakeling van machtsuitbreiding door onderlinge huwelijken, erfopvolging en verweving met het kerkelijk gezag. Adellijke zonen worden kanuninniken en kapittelheren, veel adellijke dochters worden abdis van rijke en in-

vloedrijke stiften en kloosters.

Zo is Wynant, heer van Wijnandsrade, proost van het machtige St. Servaeskapittel in Maastricht. En Damianus, rijksgraaf van Hoensbroek, wordt in 1775 op voordracht van keizerin Maria Theresia tot bisschop van Roermond benoemd. Samen met een broer bewoont hij het machtige kasteel Hillenrath in Swalmen. Iedere dag komt hij met zijn koets, bespannen met zes paarden, naar de Roermondse kathedraal voor de kerkelijke diensten.

De 80-jarige oorlog, officieel geëindigd in 1648, duurde voor de Landen van Overmaas tot het partage-traktaat van 1661, waarbij dit gebied over Holland en Spanje verdeeld werd.

Het Land van Valkenburg wordt dan overwegend Staats en dat heeft de bevolking wel geweten! Zelfs kasteelbewoners hadden gebrek, maar.....:

'Veel erger was het gesteld met den gewonen landman; de akkers kon hij niet inzaaien; waar dus niet gezaaid werd kon ook niet gemaaid worden. Het vee werd door roofzieke soldaten ontnomen en weggevoerd, zodat den boer niets overblijft dan reuben en wortelen en schraalhans keukenmeester was.'

Huurlegers uit die tijd waren geen gedisciplineerde, vaderlandslievende eenheden. Het was een ratjetoe, geronseld in alle 's heren landen. Deze vrijwilligers moesten zelf voor hun eten en dikwijls zelfs voor hun wapens zorgen. Er is weinig fantasie voor nodig om te beseffen wat dit voor de plattelandsbevolking betekende. Vorderden de legers geld dan deden de dorpsbewoners alles om deze 'contributie' bijeen te brengen. Alles was beter dan plundering, brandschatting en verkrachting.

Wijnandsrade onderging de Hollandse 'zegening met plakaten' slechts van 1648-1661, toen het dorp Spaans werd. Maar dit betekende evenmin rust en vrede voor de bevolking, die veel kreeg te lijden van 'coureurs', vrij opererende soldaten van allerhande legers, die uit waren op buit en vrouwen. De mensen moesten zelf maar zien hoe zich tegen hen te verdedigen.

In de Spaanse en Oostenrijkse suksessie-oorlogen tussen 1702 en 1748 zijn er weer allerhande bezettingstroepen, die behalve levering van graan, vlees, bier en geld ook paarden en karren vorderen voor velerlei transport o.a. ook van 'officiersvrouwen'. In 1752 komt ons gebied onder Oostenrijk en dan is het keizer Josef II, de 'keizer-koster', die processies en kermissen afschaft en kloosters opheft, zoals o.a. het klooster van St. Gerlachus in

Houthem. Ongeregeldheden als gevolg hiervan brengen van 1789-1791 weer veel vreemde troepen in de dorpen.

De geschiedenis van eeuwen laat zien, dat macht en rijkdom verkregen worden over de ruggen van anderen en dat ‘eigendom’ van heren en grootgrondbezitters een erg betrekkelijk begrip is.

Voor de komst van de Fransen in 1794 was het Maasland verdeeld over Staats, Oostenrijks, Pruisisch, Luiks en Guliks souverein gebied.

Er heersten chaotische toestanden door verpaupering, roversbenden en vele grenzen kris-kras door het land. De situatie was rijp voor een grote ommekeer.

Als IJoannes Hendrijckos op 8 maart 1791 geboren wordt, is in Frankrijk de revolutie al begonnen. Het ‘voorspel’ in onze streken treft alweer de plattelandsbevolking met inkwartiering en vordering van Oostenrijkse en geallieerde troepen.

Op 10 nov. 1792 arriveren in Maastricht 120 rijtuigen (de bagage-wagens niet meegeteld) van rijke Franse vluchtelingen. Op 27 november kan men er kanongebulder horen: de Fransen attakeren de Oostenrijkers bij Tongeren. Nu beginnen ook kasteelheren en pastoors onrustig te worden. Veel heren verpachten hun land of doen het voor goed geld van de hand en vertrekken met hun rijkdommen naar elders, vooral naar Duitsland, waar zij hun ‘relaties’ hebben. De pastoors hebben van vluchtende Franse priesters genoeg gehoord en maken hun schuilplaatsen klaar.

Op 8 febr. 1793 komen de eerste Franse soldaten tot Heerlen. Op 6 nov. 1794 valt Maastricht met een bezetting van 1.750 Hollanders en 7.375 Oostenrijkers in handen van de Franse Republiek na een belegering van 42 dagen.

Op 14 nov. 1794 komt het Land van Valkenburg onder het arrondissement Maastricht en op 1 okt. 1795 wordt het nieuwe Departement van de Nedermaas een integraal deel van Frankrijk. De bevolking, die al van alles geweest is, wordt nu dus Frans. Er volgt een systematische verfransing tot 1814, IJoannes Hendrijckos heeft die aan den lijve ervaren.

De Franse revolutie heeft naast ellende ook in velerlei opzicht een weldaad betekend. Maar voor de naamlozen en onmachtigen bracht zij nauwelijks enige verbetering.

De Franse gewelddaden waren velerlei. Zo werd met de oorlogsschattingen niet gespot. Heerlen bijvoorbeeld zou op vier plaatsen in brand gestoken worden, als het niet tijdig aan de levering voldeed. En in 1795 schrijft de rijke rentmeester Wulff van Hoensbroek, die later nog rijker werd door het kopen van gekonfiskeerde landerijen:

'De executie is begonnen in Hoensbroek en het kost het dorp veel geld. Schout en schepenen van Wijnandsrade zouden gisteren wegens achterstallige contributies gearresteerd zijn. De armoe is groter dan ik kan beschrijven. Wij worden allen arme mensen.'

De konskripsie dwingt jonge mannen in het leger te dienen. De militie-wet van 4 okt. 1798 is allesbehalve populair. Inlijving betekent: 'naar het slagveld'. Met vijf vliegende vendels maken de Fransen jacht op deserteurs. Werden zij niet gevonden, dan trof hun ouders eksekutie van alle bezit.

Op de konskripsielijsten (in het rijksarchief te Maastricht) staat bij de lichting 1811: Jean Henry Er(r)ens uit Wijnandsrade met trekkingsnummer 117. Het is IJoannes Hendrijckos.

De meeste dienstplichtigen zijn laboureur (arbeider), journalier (dagloner), en domestique (dienstknecht), verder enkele cultivateurs (boeren) en incidenteel een étudiant (student).

Velen worden afgekeurd 'pour défaut de taille' (te klein), anderen - de welgestelden - krijgen de aantekening, dat een remplacant voor hen optreedt, terwijl bij enkelen genoteerd wordt, dat zij zich niet gemeld hebben. Op 16 nov. 1807 wijst de prefect alle burgemeesters nog eens op hun plicht streng op te treden tegen weerspannige 'conscrits', deserteurs etc. en de wettelijke strafbepalingen streng toe te passen.

De kerkklokken moeten het, zoals in iedere oorlog, ook ontgelden. De klokken spraken als 'boden van leven en dood' in die tijd nog sterk tot de verbeelding. De Fransen lieten meestal een klok, de kleine 'trumpklok', hangen als middagklok voor de boeren in het veld, als alarmklok bij brand en als vreugdeklok bij een Franse overwinning.

Het schijnt dat in Wijnandsrade de klokken niet geroofd zijn. Pastoor Peters schrijft in 1886, dat de zwaarste en oudste klok uit 1602 nog in de toren hangt. Zij draagt de inskripsie: 'S. Maria heit ich, Jacob van Venrade gott mich, den levende rope ich, den doode beweine ich. Ao Di XVeCII Mensis Maji.'

Het antiklerikalisme, vooral in de Republikeinse begintijd, met de onderdrukking van geestelijken, de konfiskatie van kerkelijk bezit, het sluiten en misbruiken van kerken en het verbieden van wegkruisen en openbare erediensten werd door de gelovige bevolking verfoeid. Dit leidde elders in het Maasland zelfs tot een soort boerenkrijg, vooral gesteund door de jonkheid en de geestelijkheid van de dorpen. Maar in het veel geplaagde Land van Valkenburg bleef de bevolking vrij passief.

Op 4 nov. 1798 werd een deportatie-dekreet uitgevaardigd: onbeëdigde priesters zouden gedeporteerd worden. Op veel dorpen zonder pastoor kwamen de mensen bijeen om de rozenkrans te bidden; het werd als een soort vervanging van de H. Mis beschouwd. Soms werden schuilkerken ingericht, zoals in de grotten van Valkenburg. In Wijnandsrade werden veel kinderen gedoopt in hoeve de Bongerd.

De bezittingen van kerken, kapittels en kanunniken (die soms een weelderig leven leidden) werden opgeheven. Karrevrachten oude archieven, handschriften en boeken gingen helaas met deze konfiskatie verloren. Bij de beruchte verkoop door Francois Cavelier in 1801 verdween het grootste deel van 30.000 manuskripten en boeken als afval in de papiermolens.

Voordelen van de revolutie waren o.a.: afschaffing van feodale rechten, zoals tienden en herediensten, de code-Napoleon met gelijke rechtsbedeling, een uniforme administratie, een goed politie-apparaat en meer veiligheid, aanleg van bruggen en wegen en de invoering van de burgerlijke stand, kadaster en registratie, zo voortreffelijk, dat zij gehandhaafd bleven. Grootste winst was de scheiding tussen wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht. Het sterk gecentraliseerde bestuur bood later echter gelegenheid tot de vorming van nog grotere machten in Europa.

De weerzin tegen het Franse bestuur nam onder Napoleon wat af. In Maastricht werd hij in 1803 enthousiast ontvangen. Op het platteland bleef men onverschillig en tamelijk afzijdig, maar grondbezitters met gekonfiskeerde goederen waren meestal franskiljons.

Na de mislukte winterveldtocht in Rusland, waarbij ook veel jongens uit onze streken omkwamen, en na de slag bij Leipzich in 1813, begon de terugtocht van de Franse legers. In januari

1814 trokken zij ook geleidelijk weg uit het Departement van de Nedermaas, waar de verbondenen (Rusland, Pruisen, Oostenrijk, Zweden en Engeland) oprukten.

De Sittardenaar Opgenhaeffen hield in die dagen een dagboek bij en schreef in 1814 o.m.:

'13 jan.	Quamen vele gendarmen en oock 100 man voetvolck van fransche Francosen en sijn vertrocken.'
'14 jan.	Smiddags tussen 1 en 2 quamen hier de stad ingejaagd 8 cosacken. Sij wierden met het vaendel der jongelingen verwillekomd.'
'22 mei	Smorgens om zeven uren wierden de dry camers afgeschoten, hierop begonst het te beijeren in de parochieen de paterskereke en in de nonnen kereke; de soldaten begonnen op de Merckt te excerceren, om half tien begon in de parochie-kercke de musiek Misse, waerin de jongelingen, die van de Franschen deserteert waeren, in het geweer compareerden en in de processie neffens den hemel gingen. De Saxische soldaten stonden in twee rijen in het geweer.....'

De overgang van het Franse bestuur naar het koninkrijk der Nederlanden ging met grote verwarring gepaard als gevolg van de belangenbotsingen bij de nieuwe machtigen, voorheen bondgenoten tegen Napoleon. Na de slag van Waterloo werden op het kongres van Wenen de grenzen van Europa opnieuw getrokken. Dat feestende kongres staat nog steeds model voor het spel van machtigen met het volk, dat vooral in die tijd in armoede en honger leefde.

Zuid-Limburg bleef ook toen een onzeker vaderland: Duits? Belgisch? Hollands? De mensen wisten het niet meer, maar het kon hen ook weinig schelen. Het Maasland kreeg van koning Willem I de naam Limburg, teruggrijpend op het oude hertogdom rond Limbourg aan de Vesdre. Maastricht werd hoofdstad tot grote teleurstelling van Roermond, eeuwenlang hoofdstad van Gelre. Historisch gezien zou een deling van Limburg niet zó gek zijn. Na het vertrek van de Fransen bleven de bestuurskolleges voorlopig hetzelfde en tot 1823 bleef het Frans de administratie-taal. Het bestuur werd nu vooral bemand door de 'nieuwe rijken', waaronder veel kopers van voormalig kerkelijk goed. In Maastricht groeide een liberaal-klerikaal verzet tegen de koning-koop-

man Willem I.

Na de Belgische opstand van 1830 bleef Limburg met uitzondering van Maastricht tot 1839 bij België. Daarna voelde het zich een vreemde in het koninkrijk der Nederlanden, ongeveer 3.000 mensen verhuisden naar België. In 1844 was er een afscheidingsbeweging naar België en in 1848 naar Duitsland.

De provincie bleef als afzonderlijk hertogdom nog lid van de Duitse Bond tot 1866. De mensen begrepen er niets meer van, ieder nationaliteitsbesef was hen vreemd. Zij kenden alleen maar vreemde machten boven zich, die met de sterke arm van dragonders, huzaren, gendarmen en marechaussees hun wil oplegden. Het volk berustte zwijgend in zijn lot.

Er waren dorpen die binnen een halve eeuw vijf verschillende souvereinen en nationaliteiten kenden. Iemand uit Roermond zei het ongeveer als volgt: ‘Men werd geboren als Oostenrijker, ging naar school als Fransman, trouwde als Belg en stierf als Hollander.’

Bij het koningsvogelschieten door de schutterij van Hoensbroek op 4 juni 1840 wapperde naast twee oranje-vlaggen ook de Belgische driekleur. Het werd verklikt aan de Hollanders in Heerlen. De marechaussees kwamen eraan te pas, maar de burgemeester liet weten, dat het niet met ‘kwade opinie’ was gebeurd. Het was hem niet eens opgevallen, merkte hij lakoniek op. Het volk had geen weet van koning, vaderland of vlag. Het wist alleen, dat het zaken waren die ellende brachten.

Pas na de eerste wereldoorlog groeide ook in Limburg een zekere verbondenheid met Nederland en het daarmee gepaard gaande ‘nationale’ gevoel. Dit laatste werd mede bevorderd door het zeer ‘Hollandse’ onderwijs, dat geen ruimte liet voor de eigen historie en kultuur. Wellicht hierdoor groeide een merkwaardig Limburgs patriotisme, een soort ressentiment dat op gezette tijden zijn kop opsteekt of een keel opzet.

Van mensen die eeuwenlang zoveel vreemde overheersing moesten meemaken kan moeilijk veel zelfbewuste fierheid verwacht worden. Of die fierheid bij de bezettende volken wèl op z'n plaats is....?

In de tweede helft van de 19e eeuw herhaalt zich in het groot het machtsspel van middeleeuwen en feodale tijd. Het Britse imperium van koningin Victoria, het Duitse keizerrijk van de Hohen-

zollern, de Donau-monarchie van de Habsburgers, het Russisch tsarenrijk van de Romanovs, al deze grootmachten bevorderen evenals de kasteelheren van voorheen hun onderlinge familiebanden. Zij verrijken zich onvoorstelbaar uit koloniale gebieden. Zij zorgen voor een hechte band met hun generaals, de sterke arm waarop zij steunen.

Weer wordt de tijd rijp voor oorlog en revolutie. Tsaar- en keizerkronen vallen. Nieuwe machten, nu over werelddelen, komen naar voren. Nieuwe elementen in de machtsstrijd zijn: de klassestrijd en de opkomst van de multinationals. Armoede en machtsstrijd op wereldschaal, overvloed in het rijke westen, hongerdood in de derde wereld.... oud-koloniaal gebied. De geschiedenis herhaalt zich wel, maar nooit precies hetzelfde. Zij blijft wel vergelijkbaar. Enkele machtigen en ontelbare naamlozen, ze zijn er nog steeds.

IJoannes Hendrijckos beleefde de omwenteling en zag, dat voor hem vrijwel alles gelijk bleef of nog slechter werd. Om zijn situatie beter te begrijpen zou ik willen weten hoe hij woonde, waarvan hij leefde, hoe de sociale toestanden waren, het onderwijs, rechtspraak en bestuur. En ook hoe hij geloof en bijgeloof ervaren heeft, geboorte en dood.

Hoe woonden zij?

Soms lijkt het alsof de tijd ergens stil bleef staan. Zo'n situatie heb ik in mijn jeugd gekend. Op enkele meters afstand van onze boerderij in Hunnecum woonden twee oudjes, ‘Han en Naard va gene Bek’, broer en zus. Naard was altijd dagloner geweest; zij waren arm.

Met vastenavond gingen wij met enkele jongens langs de huizen. We hadden van varkensblaas een foekepot gemaakt en een stok geschild en gepunt. Bij het eentonig geluid van ‘foeke - foeke’ vroegen wij half zingend: ‘Höb g'r ei sjtök sjpek veur Han en Naard va gene Bek?’

De mensen staken dan een stuk spek op die spitse stok, sommigen een groot anderen een klein. Als hij volgeladen was, brachten wij de stok vol spek in triomf naar de oudjes. Zij konden het

daar weer lang mee doen. Geld hadden zij maar weinig. Een ‘afgedankte’ dagloner moest maar zien hoe hij rondkwam.

Zij woonden op een driehoekig lapje grond tussen de holle Putweg en een voetpad omzoomd met hoge doornhagen. Alleen langs dat sluipweggetje kon je bij hun huisje komen. Hun kleine moestuin vormde de punt en hun huis de basis van de driehoek, ‘gene Bek’.

Het keuterbedrijfje van IJoannes Hendrijckos met een schuurtje en wat stallen mag iets groter geweest zijn dan dat van Han en Naard, de eigenlijke woonruimte zal veel overeenkomst hebben vertoond. Het huisje van Han en Naard dateerde van ver voor 1800, toen dit de normale woningen van keuterboertjes en dagloners waren.

In de jaren 1920-'25 kwam ik geregeld bij Han en Naard om melk te brengen. Hun huisje heb ik zodoende goed leren kennen en het staat mij nog helder voor de geest.

Het was een vakwerkhuis, zoals de mensen vroeger zelf bouwden. De meeste huizen waren dan ook eigendom. Bij de bouw kwam alleen de vakkundige ‘raammaeker’ te pas, hij alleen kon de ingewikkelde eiken balken-konstruksie van het gebint maken. De buitenwanden waren ooit gewit geweest, maar in de loop van veel jaren was er niets meer aan het onderhoud gedaan. De kalk was afgebladderd; hier en daar vormden blauw-wit pleisterwerk en okerkleurige leem een interessant patroon.

Het dak bestond gedeeltelijk nog uit stro. Op de nok groeiden mossen en kruiden. Tot het midden van de vorige eeuw waren bijna alle dorpshuizen met stro gedekt. De dakdekker kwam in die tijd geregeld langs de huizen en werd begroet met een rijmpje: ‘Sjouf en leim, d'n dèkker is heim.

Wietse en gèrde, da kan hij gewèrde.’

Stro, leem, twijgen en staken vormden het benodigde materiaal. Met de leem werd de nok goed dicht gesmeerd. Daarop gingen op de duur vanzelf planten groeien. Maar het huislook werd er aangebracht. In voor-christelijke tijd was deze vetplant al een afweermiddel tegen bliksem.

Zo'n lemen huis met strodak isoleerde goed, het was er koel in de zomer en warm in de winter. Zelfs tot ver in de 19e eeuw bleef een burgerhuis van steen met pannen of leien gedekt uitzondering.

Bij het oude huisje van Han en Naard bolde de blinde zijgevel voorover naar de Putweg. Maar het gebinte was stevig, het kon niet omvallen.

In de lengte-gevel hing een zware verweerde deur. Links daarvan waren twee kleine ramen met luiken en aan de rechterkant liep het ‘hinnelödderke’ omhoog naar het nachthok van de kippen. Het dak stak ver over de muren heen. Goten waren er evenmin als riolen. Het hemelwater zocht zich een weg naar de drinkpoelen voor het vee. Die drinkpoelen waren vol leven van salamanders en kikkers, de zwaluwen vonden er hun metselspecie, velerlei vogels hun drinkwater. Nu zijn die poelen, die ‘bronnen van allerhand leven’, helaas verdwenen.

Rondom het huis, maar ook binnen in de woonkeuken, scharrelden wat bonte kippen. De voordeur gaf toegang tot een portaal, de ‘neire’, met een deur naar de keuken en een andere naar een stal. De ‘neire’ was rommelig. Achter de trapladder naar de zolder stond tuingereedschap, manden en teilen. Aan een houten pin hing de ‘pöthaam’, het juk waarmee Naard drinkwater ging halen aan de dorpspomp. Ik hielp hem de zware zwengel tillen en hij wist mij nog te vertellen, waar vroeger beneden aan de Putweg het drinkwater uit een diepe put omhoog gedraaid moest worden.

De keuken was het enige vertrek dat zij bewoonden. De vloer bestond uit aangestampte leem, waarover soms wit zand werd gestrooid. Ongehuwde dochters strooiden vroeger wel eens wat van dat zand voor hun huisdrempel. Het was een stille invitatie voor jongemannen, het ‘lokzand’!

Het centrale punt van de keuken was de kachel. De oude donkere haardstede was met een plaat dichtgemaakt en daarvoor was een plattebuis-kachel geplaatst. Toch hoorde je soms de wind nog geheimzinnig brommen in de schoorsteenkoker. Boven de schouw rustte een vooruitstekende luifel op twee houten balken. Rondom de schouwrand liep een plank, ‘t mantelbraed’. Midden daarop stond een koperen kruisje tussen twee kandelaars. Verder - voor zover ik mij herinner - een koperen mortier en een stallantaarn. Tegen een zijkant hing de ‘sjnöpperbös’, waarin droge spaanders stonden. Naard nam daarmee een vlammetje uit het kachelgat om zijn korte pijp, waaraan een dekseltje bungelde, aan te maken. Zonder die pijp in zijn tandeloze mond kan ik mij de oude dagloner nauwelijks voorstellen. De tabak bewaarde

hij in een buidel van varkensblaas.

Op lange winteravonden kwamen enkele boeren-vrijgezellen bij Han en Naard ‘plenken’. Zij zaten dan samen om de kachel en praatten wat of zwegen. Soms hoorde ik hen 's avonds zacht mompelend weer naar huis gaan. Waarover zij zo'n winteravond-lang gepraat hebben?

De oudjes leefden uiterst zuinig. De petroleumlamp werd niet gauw ontstoken. Hanna scharrelde meestal in het halfdonker rond bij de kachel. Zij was voor mij als kind een vreemd wezen, dat mij eigenlijk een beetje bang maakte. Zij was krom gegroeid als een winkelhaak. Dat zou gekomen zijn van de zware korven vol boter, die zij voor de boeren op haar nek naar Maastricht gedragen had. Toch droegen eertijds de vrouwen hun lasten meestal op het hoofd, waarop een rond draagkussentje lag, ‘eenen wesch, daer de meyden op 't hoofd eenen last mede dragen’. Hoe dan ook, Hanna's afgebeuld lichaam, waaraan de armen aapachtig omlaag bungelden, droeg de sporen van onmenselijk lastdier-werk. Een kind kon zij nog in de ogen kijken, maar tegenover volwassenen draaide zij met moeite de stramme nek en dan keek zij schuin omhoog als een kip naar de buizerd.

Al was ik wat bang voor Han, toch bracht ik graag de melk naar ‘gene Bek’. Zij sloeg dan altijd 'n stukje ‘borsjsoeker’ van een witte draad. Zo'n brokje kandijsuiker was een hele traktatie in die tijd.

Meestal kwam Naard zelf melk halen in een blauw geëmailleerd kannetje met deksel en hengsel. Hij ging dan altijd midden in onze keuken naast het fornuis zitten en praatte veel zoals oude mensen soms doen. Voor ons kinderen op de bank achter de keukentafel was het 't grootste plezier, wanneer wij hem zo ver kregen dat hij ging zingen:

‘Allè Naard, zing nog ins ei sjtöksjke!’

Wij wisten, dat het altijd hetzelfde liedje was. Maar wij genoten er telkens opnieuw van met open ogen en mond. Wonderlijk, juist door de simpele herhaling van dat lied leeft het nu nog voort. Nòg hoor ik de vrij eentonige wijs uit dat mummelende oude-mannen-mondje. De woorden herinner ik mij voor een groot deel ook nog evenals de eenvoudige melodie. Het was een lied op elke dag van de week met telkens hetzelfde refrein.

Des sjmaondigs, des sjmaondigs,
zouw ich zoë gaer ei bietje wèrke - ei bietje wèrke.
Ich pak mich sjöp en hak al op gen-nak
mèr ich waor zoë voël wie ei vèrke!
Refrein: Vive le rieë di marchendiëe,
Vive le rieë di sjloekekoediëe
Va joeke di broeke courage mavet.

Des diënsdigs, des diënsdigs,
zouw ich zoë gèr ei bietje sjlaope - ei bietje sjlaope.
Mè de vrouw die sjtong al aa ge bèd
en dong mich nieks wie plaoge! Refr. Vive le riëe....

Des goondigs, des goondigs
zouw ich zoë gèr ei bietje eite - ei bietje eite.
De vrouw die zat de sjink op gen dösj
mèr 't vleisj waor aafgevreite! Refr. Vive le riëe....

Des donderdigs, des donderdigs,
zouw ich zoë gèr ei bietje raoke - ei bietje raoke.
Ich pak mich al d 'r toebaksbuul
mèr de piëp die waor gebraoke! Refr. Vive le riëe....

Des vriëdigs, des vriëdigs,
zouw ich zoë gèr ei bietje drinke - ei bietje drinke.
Ich droonk d 'r al ein, ich droonk d'r al zwei
al drei, al veer, al vunf en zwanzig.....

Dat drinkgelag maakte hijzelf ervan. Hij moest dan zó lang lachen, dat de twee overige koupletten er vaak bij inschoten. Het zal wel daaraan te wijten zijn, dat ik ze mij niet meer herinner. In ieder geval was er iets bij van bidden op zondag, maar dat er geen kleren waren om naar de kerk te gaan. In feite was het een spotlied op de eigen armzaligheid.

Ik stel mij voor, dat het een lied was uit de tijd van IJoannes Hendrijckos, dat Naard het geleerd had van zijn vader. Het Frans klinkend refrein bevestigt dit vermoeden. En als het niet waar is, is het toch aardig om met dit spotliedje de grootvader van mijn grootvader wat dichterbij te brengen.

Terug naar het huisje van Han en Naard, waar het altijd wat duf rook naar verbrand hout, as en tabak. De kachel zorgde voor warm eten en voor warmte in de woonkeuken. In de andere ruimten moeten 's winters de muizen bevroren zijn, behalve dan in de kelder. Ieder huis had zijn onmisbare kelder, koel in de zomer en vorstvrij in de winter.

De woonkeuken was tevens slaapvertrek. Een zijwand werd voor een groot deel in beslag genomen door een alkoof met gordijnen, die overdag dicht gingen. Eens per jaar tegen kermistijd werd de slaapzak opnieuw gevuld met roggestro. Dikwijls vroeg ik mij af, hoe Hanna met haar kromgetrokken rug daar geslapen mocht hebben.

In de woonkeuken stond verder naast een witgeschuurde tafel met bank en twee stoelen nog een rek met ketels en borden. Naast dat ‘sjaap’ hing een achter glas geschilderde heiligenfiguur. De verf was zo afgebladderd, dat de heilige onherkenbaar was.

Licht kwam maar schaars naar binnen door het kleine raam met vier bestofte ruitjes. De keuken gaf nog toegang tot een ander vertrek, maar daar ben ik nooit geweest. Was het de slaapkamer van een van beide?

Toen Hanna en Naardus te oud waren om voor zichzelf te zorgen, zijn zij tegen hun zin uit hun huisje gehaald. De zusters van het gezellenhuis in Nuth hebben hen keurig gewassen en gekleed. Zij waren helemaal vervuild en zaten onder de vlooien en de luizen. Maar kort daarna zijn zij gestorven. Hun huisje werd afgebroken..... alles grondig opgeruimd!

Het woonhuis van IJoannes Hendrijckos kan iets beter geweest zijn, maar het huisraad in de volkswoning van die tijd was nóg primitiever en geringer van omvang dan bij Han en Naard.

Tot ongeveer 1875 hadden gewone mensen nog geen kachel. In de grote schouw werd een open vuur gestookt. De ketels hingen aan de ‘hael’ of de ‘heil’, een getand ijzer, waaraan ze op verschillende hoogte opgehangen konden worden.

Met name vuur maken was een hele onderneming. Met de vuurslag of ‘vunckeleir’ werden vonken geslagen in de tondeldoos met half-verbrand linnen of katoen. Met wat geduld en wat blazen ging dat spul gloeien, er werd een spriet hooi bijgehouden, weer geblazen en als het niet al te hard waaide had je dan

een vlammetje, vuur! IJoannes Hendrijckos heeft nog meegemaakt, dat het hooi vervangen werd door de zwavelstok, de ‘solfersjtek’. Dat waren nog geen lucifers maar hennepstengels aan twee kanten in zwavel gedoopt. Zij vatten eerst vlam als ze met vuur in aanraking kwamen. Ze werden in bosjes gebundeld en met de kruiwagen gevent tot eind vorige eeuw. De lucifer, ‘sjwègel’, was al omstreeks 1830 uitgevonden in Zweden, Duitsland en Engeland, maar werd hier pas aanzienlijk later algemeen gebruikt.

Men liet het vuur in de haard dan ook niet vlug uitgaan. 's Nachts werd het aangehouden onder de as of onder een vuurstolp, zodat geen katten in de as kwamen. Was het vuur tòch uit, dan werd bij de buren een schop of een vuurlepel vol vuur gehaald.

Bij de open schouw met zijn stookbed, rooster en windgat behoorden behalve de vuurlepel ook de vuurtang, de blaaspijp, de pook en de asschop. Op de boerderij van een ongehuwde oudoom en -tante in Hunnecum was de open schouw met hael, koperen ketels en alle toebehoren nog volledig in gebruik tot 1924.

De haard gaf ook licht, een schaars artikel in de tijd van IJoannes Hendrijckos. Wij kunnen ons nauwelijks nog voorstellen wat echte duisternis betekent. In zijn tijd werd licht alleen in uiterste noodzaak ontstoken. Men moest zich behelpen met vetkaarsen en olielampen, de ‘sjmoutlämpkes’, van koper of ijzer en soms nog van aardewerk. Kaarslantaarns werden meestal in de stallen gebruikt. Ze werden ook dikwijls meegedragen als men op weg moest in de duisternis. Zij waren simpel van konstruksie: vier ruitjes in een rechthoekig ijzeren raamwerk met draagring. Elk ruitje werd nog beveiligd door een draad die kruiselings over het glas was bevestigd.

De slaapgelegenheid in het bijzonder was zeer primitief in volkswoning en boerderij. De ouders sliepen in woonkeuken of kamer in 'n koets, bedstee of alkoof. Meisjes en dienstmeiden in kelderof op-kamertjes. Jongens en knechten op zolder, bij de paarden, in het hooi of in het bakhuis.

Geslapen werd op strozakken. Het stro werd meestal op handlengte gesneden in de strosnijbak. Kleine kinderen sliepen dikwijls in een kist, een grote korf of in de baktrog op een zak gevuld met zacht haverkaf.

Armen en ook veel dagloners, knechten en meiden sliepen onder een lappendeken zonder lakens. Boeren verbouwden zelf vlas dat zij verwerkten, zodat de dorpswever voor hen lakens kon weven. Dit gebeurde op sommige boerderijen nog tot in de eerste wereldoorlog. Welgestelden hadden ook wollen dekens zoals de bekende ‘Frankfurter Sarge’, een blauw-witte deken met rode strepen.

Het bed als ledikant kwam in de volkswoning pas later in gebruik. Men ging de rijken nadoen en hing aan een ijzeren ring aan het plafond een bedkleed rondom het bed omlaag. Het was een versimpeling van de deftige bedhemel. Oom Felix heeft zijn grootmoeder, die 91 jaar werd, nog zien slapen onder die beddehemel. ‘Mem’ - zo werd zij genoemd - was de schoondochter van IJoannes Hendrijckos.

In vrijwel ieder huis stond een bank achter de keukentafel onder het raam. Dit schijnt eeuwenlang in boerderij en volkswoning het geval geweest te zijn. De volkswoning was trouwens ook altijd min of meer een klein boerderijtje.

De zitmeubels waren in de tijd van de open schouw nog schaars en laag; men zat op blokken, manden en kisten en zocht de warmte van het haardvuur dat laag bij de grond was. Toen de kachel kwam werden de stoelen hoger. Het haardvuur gaf slechts warmte van de schouwkant, daarom hing men oudere mensen een schapevacht op de rug als beschutting tegen de kou.

Han en Naard hadden ook dingen die voor IJoannes Hendrijckos beslist luxe geweest zouden zijn, met name uurwerk en spiegel. Rijke behuizingen hadden veel grote spiegels, zij waren een teken van weelde en werden later door welgestelde boeren overgenomen. Zo stonden thuis op de boerderij verschillende vierkante meters spiegel, waar nooit een sterveling in keek, doelloos te pronken. De spiegel deed pas zijn intrede in de armere volkswoning aan het eind van de vorige eeuw. Tot dan behielp men zich met een vensterruit, water of koperwerk. Toch zal menige volkswoning in die tijd al zo'n klein rechthoekig spiegeltje uit Luik gehad hebben. Het was een goedkoop stukje klatergoud, de ‘cartonpierre’, die al omstreeks de Franse tijd in onze streken werd verkocht.

Toen er nog geen trein was die gehaald moest worden, kwam het niet precies op vijf minuten aan. De meeste mensen hadden geen uurwerk. Zij lieten zich leiden door de zonnestand of door

de torenklok, die drie keer per dag het angelus luidde.

De oudste tijdmeter, de zandloper, kwam evenmin als de zonnewijzer in de volkswoning voor. Klokken met minutenwijzers vonden geleidelijk ingang, maar rond 1800 en zelfs in 1850 had nog lang niet iedere dagloner een uurwerk. Deftige huizen hadden al lang hun staande klokken. De ‘regulateur’, de hangende klokkekast met glasdeur waardoor slinger en wijzerplaat te zien zijn, deed omstreeks 1880 zijn intrede in de meeste huizen. De wekker kwam pas omstreeks 1900 in de volkswoning voor.

Leven en wonen van Han en Naard in 1925 hadden meer overeenkomst met de leefwijze van IJoannes Hendrijckos dan met die van het doorsnee arbeidersgezin in onze dagen. In de laatste halve eeuw is aanzienlijk meer veranderd dan in de anderhalve eeuw daarvoor.

Dagloners, meiden en knechten werkten echter een groot deel van hun leven op de pachthoeven en boerderijen. Hoe was het leven daar? Waar werkten zij?

Waar werkten zij?

Op grotere boerderijen werkten vroeger behalve de dagloners wel tien tot vijftien inwonende knechten en meiden. Grote boeren waren de werkgevers uit die tijd.

Hoe het toeging op zo'n bedrijf valt nog enigszins op te maken uit het boerenleven, zoals zich dat in mijn jeugd afspeelde. Onze boerderij was wel geen grote hoeve, maar zij stond dichter bij de boerderijen uit de tijd van IJoannes Hendrijckos dan bij de boerderij uit onze dagen, die bungalow annex fabriek van naturalia. Onze middelgrote boerderij was van het gesloten traditionele hoeve-type. De grote poort naar de binnenplaats met mestvaalt ging vrijwel alleen open als de mest naar het veld gereden moest worden. Dat mestrijden was zwaar werk voor mannen en paarden. Vooral de laatste karren met druipend natte mest, die uit de diepe kuil getrokken moesten worden, eisten veel van het tweespan. Hun zwoegend trekken werd begeleid door één grote luidruchtigheid van vonken stampende hoeven, hitsend geroep van mannen die de wielspaken duwden, aanmoedigend geblaf

van de fox-hond die naar de snuivende paardekoppen opsprong en gebas van de waakhond die aan zijn ketting rukte.

De binnenplaats met mestvaalt en kippen was ons eerste kinderuitzicht op de wereld. Vooral op regendagen was onze plaats de bank tussen tafel en keukenraam. Soms, als de mesthoop te hoog werd in de winter, liet vader er een zwaar paard over ronddraven. Het was een gebeurtenis die de alledaagse sleur doorbrak.

Markt Maastricht omstreeks eeuwwisseling.

Als bij een regenbui het hemelwater van de samenloop van daken in de kuipen klaterde, zongen wij: ‘'t raengent - 't zaengent, de panne waere naat. Dao komme twië begiëne, die pissen in de tiëne!’

Voor het dagelijks verkeer was in de poort een klein poortje met een zware klopper. Alleen 's avonds werd dat poortje gesloten evenals de houten luiken voor de ramen. De veiligheid was kort na de eerste wereldoorlog niet zo groot. In 1920 werd een pas geslacht varken uit onze kelder gestolen. Enkele dagen later brachten twee marechaussees een geboeide man en een jongen in onze keuken. Dat maakte een diepe indruk op me: ik had meer te doen met de jongen dan met het gestolen varken.

In de onderkant van de poort bevond zich een gat, waardoor de kippen konden uitzwerven over de boomgaarden in de omgeving. Op een vroege ochtend lag een dief met een zak voor dat gat. Telkens als een kip de kop erdoor stak draaide hij haar met één greep de nek om en liet haar in de zak verdwijnen. Totdat een dier de kans kreeg om te kakelen, de waakhond alarm sloeg en m'n vader boven aan het raam verscheen.... de vlugge jongen was met vijf kippen verdwenen.

Markt Maastricht omstreeks eeuwwisseling.

De overdekte ruimte tussen poort en mestvaalt heette ‘onder de poort’. Vandaar gingen drie treden omhoog naar de ‘sjprunk’, een bakstenen stoep rondom de mestvaalt. Meteen rechts gaf de tweedelige huisdeur toegang tot de ‘neire’. De boven-deur stond bijna altijd open. De ‘neire’ was het portaal met een trap naar de slaapverdieping en een deur naar de woonkeuken, het centrale punt van het huis. De keuken had vijf deuren: een naar het ‘kämerke’, een naar de ‘gow kamer’, een naar de kelder, een naar de achterkeuken en die naar de ‘neire’. Het ‘kämerke’ had nog een oude bedkoets en een alkoof, die als bergruimte gebruikt werd. De ‘gow kamer’ was rijk gemeubileerd. Zij werd alleen

gebruikt bij kermissen en feestelijke gelegenheden. Er konden wel vijfentwintig mensen tafelen.

In een portaaltje achter de kelderdeur, ‘op de keldertrap’, stond onder andere de zuurdesem, de ‘sjtroëpsbaar’ (stenen pot met stroop) en een pot met zuurkool. Vanaf dat portaal gingen stenen trappen naar twee afzonderlijke gewelfde kelders, een voor aardappelen en een voor levensmiddelen. In de winter moesten de aardappelen omgeraapt worden en van scheuten ontdaan. Wij zaten dan uren geknield op oude jutte-zakken bij het licht van een stallantaarn.

Achter de keukentafel stond de bank voor de kinderen onder het raam met uitzicht op de binnenplaats. ‘De bank’ was een begrip. In de keuken speelde zich het huiselijk leven af. Nog goed herinner ik mij de petroleumlamp, die boven de tafel hing. Gedurende winteravonden werden dikwijls bonen gedopt: dikke paars-dooraderde bonen, die rood bloeiden aan de staken.

Aan de keukentafel werd ook veel gekaart: ‘miesjele’, ‘kaojonge’, ‘gülkere’ en ‘toeppe’. Wij kinderen speelden ‘zwarte piet’. Hield je de zwarte piet, dan grepen de medespelers je bij je haar en daar werd dan in een vast ritueel stevig aan getrokken. Alle kaarten werden gedraaid met de volgende tekst:

Bij een aas: ‘roek - sjtoek - d'n aos!’ met korte rukken aan je haar.

Bij een koning: ‘daaaag menier de keuning!’ met een lange eerbiedig buigende trek omlaag.

Bij een vrouw: ‘fiësel de miemel!’ met nogal genadige haarrukjes.

Het ergste van al was de boer: ‘boer sjpint tebak op de lange piëpesjtek, trepke op, trepke aaf, bring mich ei peksjke toebak mit aaf!’

Na afloop wist je wel, dat je met de zwarte piet was blijven zitten.

Wanneer is zoiets ontstaan? Was het er al in de tijd van IJoannes Hendrijckos?

En de kinderspelletjes? De allerkleinsten bijvoorbeeld kregen klapjes in hun uitgestoken poezelhandje telkens met een korte zin: ‘Höbste einen daalder’ - ‘Gaank nao de mèrt’ - ‘Kaop ei köwke’ - ‘En ei kaefke’ - ‘Sjtök van de long’ - ‘Sjtök van de pens!’ - ‘Kiele wiele wens.....!’

Na de spannende klimaks van de woorden kropen de vingers dan

ineens kietelend van het handje naar de nek.

Ik speel het nu met mijn kleinkinderen, mijn grootvader speelde het met mij. Zou hij het van IJoannes Hendrijckos geleerd hebben?

Aan het keukenplafond hingen droogworsten, hammen en zijden spek. Het grote fornuis verhuisde in de zomermaanden naar de achterkeuken. In een koele nis van de achterkeuken stond de ‘pötbaar’ met drinkwater. Daar werd ook de melk ontroomd met de centrifuge. In de vroege ochtend en 's avonds na melktijd klonk haar hoog zingend geluid door de hele boerderij.

De schuur besloeg een hele boerderij-vleugel. De lange westgevel, aan de kant van de huiswei, was nog van leem. Die oude lemen muur was verweerd en vol gaten. Als de avondzon scheen schoten pijlen licht door die geheimzinnig-duistere ruimte, waar muizen huisden, uilen en katten. De schuur was een avontuurlijke speelplaats, vanuit de hoogste balken kon je suizend en met afgesneden adem omlaag springen in het stro.

Het bakhuis stond aan de ‘vaart’, een plein waarover de oogstkarren de schuur inreden. Het bakhuis had iets gezelligs, vooral op kille regendagen. Behalve de oven stond er een grote gietijzeren veevoederketel, waaronder een houtvuur gestookt werd. Toen ik eens door het ijs van een waterpoel was gezakt, ging ik, doornat tot m'n middel, voor het vuur van die voederketel zitten om te drogen. Mij was de wacht aangezegd om niet op het ijs te lopen.

De mooiste belevenis in het bakhuis was het stoken van de oven. Dat deed vader altijd zelf.

Achter ons bakhuis stond de dorpspomp. Vrouwen kwamen er water halen met twee emmers aan een juk. Als ze lang bleven kletsen, lukte het soms om vanuit het bakhuis kluitjes leem in hun emmers te gooien..... verbaasd gekakel over het vuile water.....!

De derde vleugel om de binnenplaats bestond uit veestallen. Op een deur van de koeiestal hing een kleurrijke prent van Onze Lieve Vrouw van Scherpenheuvel met de tekst van de ‘Godzalige Huiszegen’.

Kippen scharrelden overal rond en verstopten hun eieren in schuur en stallen maar ook buiten in de brandnetels of de heggen. Een heg was in die tijd niet zo maar een doornhaag. Het was een levende variatie van oude eikenstammen, holle boom-

stronken, elzen, knotwilgen, meidoornstruiken en essenstammen, die ronddom verroest prikkeldraad gegroeid waren. Er huisden egels en uilen, allerhand zangvogels hadden er hun nest, onder de struiken geurde het maarts viooltje en er groeiden kantarellen. Soms vonden wij bij ons spel in die avontuurlijke heggen een nest vol eieren. We brachten die naar de rechtmatige eigenaar. Dat was dan meestal vrouw Wielders, want van haar kregen we een dubbeltje als beloning. Mijn vader zei, dat zij daarmee de eieren ongeveer betaald had.

Onder het overstekende dak van de stallen hingen bussels bonen en erwten en het paardetuig: hamen, zadels, halsters, leidsels en kettingen.

De meest boeiende plaats van de boerderij was de ‘vrie’, de voederruimte voor de paardenstal, met die onvergetelijke lucht van paarden, hooi en klaver. Een houten trap gaf toegang tot de haverzolder en de tasruimte voor hooi boven de koeienstal, die weer doorliep naar de schuur. Het was één groot geheimzinnig labyrint van donkere hoeken en gaten, ideaal oord voor spelende kinderen en..... vrijende knechten en meiden.

In de ‘vrie’ sliep de paardeknecht. Naast zijn bed stond een kist vol mysterieuze dingen. Als het deksel omhoog ging, sloeg de lucht van mottenballen, zeep en tabak naar buiten, die, vermengd met de geur van paarden, hooi en klaver, heel die halfdonkere ‘vrie’ in een sfeer van avontuur zette.

Sommige knechten herinner ik mij beter dan menig onderwijzer. Onvergetelijk blijft Haarie L., die zo prachtig mondharmonica speelde op zomeravonden in de huiswei. En Albert S., een Pool, zó vol temperament, dat hij zijn horloge, toen het niet meer wilde lopen, met een voorhamer zo plat sloeg als een cent. De slaapkamers bevonden zich op de eerste verdieping van het woonhuis. Een ervan was een grote pronkkamer voor gasten die nooit kwamen overnachten. Alle meubels daar waren van zwaar eikenhout. Behalve het geweldige bed stond er een spiegelkast met krakende deuren, een toilettafel met marmerblad, grote spiegel en fraai lampetstel en twee nachtkastjes gedekt met marmer. Toen vaststond, dat ik voor priester zou gaan studeren, mocht ik met mijn twaalfde in die pronkkamer slapen. Ik moet er als een pasja in dat grote bed gelegen hebben.

Op een klein mansarde-kamertje, naast het vleeskamertje, sliep de meid. Daar stond alleen een piepend ijzeren bed en een

keukenstoel voor waskom en handdoek.

De boerderijen waar IJoannes Hendrijckos als knecht en dagloner werkte zullen veel overeenkomst hebben gehad met mijn ouderlijk huis. Wat het werken betreft was er echter een groot verschil. Vrijwel alle werkzaamheden gebeurden in zijn tijd nog met direkte handkracht: zaaien, maaien, dorsen en alle andere werkzaamheden zoals de hele zuivelbereiding.

In mijn jeugd was alles in zoverre gemechaniseerd, dat machines door handkracht gedreven veel werk deden. Hoeveel zwengels heb ik hoeveel uren lang moeten draaien! De centrifuge, het botervat, de wasmachine, de wanmolen, de stroohakselmachine, de brijzeimachine voor varkensvoer, de bietenmolen, de slijpsteen en andere die mij niet te binnen schieten.

Mijn vader zaaide aanvankelijk nog uit een over de schouder geslagen zaadkleed, waarin het zaaizaad hing. Het maaien gebeurde al met een eenvoudige machine, maar de schoven moesten nog gebonden worden, hetgeen meestal door vrouwen gedaan werd.

Soms werkten wel tien tot vijftien mensen in het veld, mannen, vrouwen en grote kinderen, zoals bij het aardappels rooien. Een bijzonder gezellig gebeuren was dan de koffiemaaltijd in het veld. De klaargemaakte boterhammen lagen in grote marktkorven onder blauw-geruite handdoeken. Hoe slap ook, de koffie geurde door de lucht van verbrand aardappelloof over de velden. Uit enorme koffiepotten werden de koppen vol geschonken, die dan in de akkergrond vastgezet werden. Voor die gelegenheid werden ook vlaaien gebakken, de ‘aerpele-vla’. Meestal was het appele- en rijste-vla met dikkere deeg en dunnere spijs, ‘diek va leir en dun van sjmeir!’ in tegenstelling tot de kermisvla. Maar in de buitenlucht smaakte het allemaal zeker zo lekker.

Het dorsmechanisme werd in beweging gezet door een paard. Het liep rondjes in de ‘manege’ buiten de schuur achter een houten balk, die via kamwielen en draaiende stangen de dorsmachine in de schuur in werking zette. Mijn vader schoof over een grote tafel de garven naar een snel draaiende trommel met lange grijptanden: een monsterlijke bek, die ze een voor een verzwolg. Het graan viel onder de machine en het stro kwam over een houten schudladder naar buiten. Het moest dan meteen gebonden worden.

De wanmolen om het koren schoon te maken draaide ik graag. Het was geen al te zwaar werk en ik vond het boeiend om de pijl in de gaten te houden, die de snelheid van draaien aangaf. In de molentrommel produceerden een viertal schoepen de wind, die het kaf achter uit de molen de schuur injoeg. Het mechanisme deed een aantal zeven schudden, waardoor het graan er gezuiverd uitkwam. Het werd dan meteen per ‘vat’ gemeten, in zakken gedaan en naar de huiszolder gedragen, waar het met behulp van een zolderwagentje met kleine houten wielen naar de bewaarplaats werd gereden.

Als brood gebakken moest worden, werd een ‘gebikde’ meegegeven aan de molenaar. Hij kwam al voor dag en dauw met zijn huifkar door het gehucht. Meestal lag ik nog in bed, als in de ochtendstilte het verre getinkel van de bellen aan de paardehaam langzaam dichterbij kwam. Het was zo rustig op de wegen, dat de molenaarsknecht zonder zorgen onder de huif kon dutten. Het paard vond zijn weg wel.

Het bakken was altijd opnieuw een gebeurtenis. In de twintiger jaren werd het deeg voor zo'n vijfentwintig roggebroden door vader nog met de voeten ‘getreden’ in de baktrog. Dezelfde baktroggen waren al in de middeleeuwen in gebruik en IJoannes Hendrijckos heeft het op dezelfde manier gedaan. In zijn tijd werd de baktrog nog vaak gebruikt als slaapplaats voor de kinderen. Onze ‘molt’ had een klapdeksel en werd benut als bergplaats voor kleine spullen.

Min of meer romantische herinneringen aan het ouderlijk boerenbedrijf, waar ik nadien niet echt meer heb hoeven te werken, zijn natuurlijk iets anders dan de harde werkelijkheid van de dagloner IJoannes Hendrijckos. Toch kan ik nog enigszins meevoelen wat het betekent: een eindeloze dag lang staan dorsen in een tochtige schuur, dagen achtereen over het veld kruipen om bieten ‘op een’ te zetten, onoverzienbare akkers staan schoffelen in de gloeiende zon, voorovergebukt zichten in golvende zonnegloed totdat de ruisende aren door je hoofd suisden, vruchten optasten onder gloedhete schuurdaken in stof en spinnewebben, eindeloze voren trekken half gebogen achter de ploeg.... en dat alles voor een hongerloon.

En de meiden: in alle vroegte van de harde strozakken de kou in naar donkere stallen, melken, zware manden met veevoer sjou-

wen, mest van koeien en varkens uit de stallen trekken met de haak, als paarden zwoegen en draven zomer en winter lang, garven binden met handen vol distelsteken en scherpe stoppels schrammend langs de kuiten, bietenblaren plukken in natte oktober-ochtenden, met tintelende handen berijpte rapen trekken en 's avonds doodmoe en met stijve werkvingers almaar spinnen.... en dat dagenlang..... jarenlang..... dikwijls zonder uitzicht op verandering. Er waren knechten en meiden, die een soort meubelstuk werden, bijna ontmenselijkte wezens, soms romantisch bezongen in oude boerenromans.

De weg van zaaien naar bakken was lang en moeizaam. Ook de zuivelbereiding vereiste veel werk. Het was een bijna plechtig gebeuren, waarbij de boerin de hoofdrol speelde.

Er werd gemolken in houten emmers; de melk werd door een zeef in de melkkuipen of ‘tiëne’ gegoten. De aardewerk afroomteilen stonden in de kelder. Met een houtspaan werd de bovendrijvende room tegengehouden en de ‘ondermelk’ er onder uit gegoten. De room werd in een karnton tot boter gestoten. Dat karnen of ‘boteren’ werd meestal door een meid gedaan, maar op grotere hoeven was het knechtenwerk, dat vooral bij drukkend zomerweer, als het niet wilde boteren, een langdurig en zwaar karwei was. Eerst later kwam de rolkam in gebruik en op enkele boerderijen de botertredmolen door een stevige hond gedreven.

De boerin zelf zorgde voor het wassen en het kneden van de boter, 't ‘boëter pietsje’. Daarna rolde zij brokken boter in een houten schotel tot ovaal-ronde boterkogels van ½, 1 of 2 pond. Ze werden in grote korven gelegd, soms gewikkeld in natte koolbladeren tegen de warmte, en zo naar de markt gedragen of met de hondekar gebracht. De weg van boer naar konsument was de kortst mogelijke. In onze dagen krijgt de boer maar een schijntje van de eindprijs als gevolg van de lange tussenhandel.

Op de meeste boerderijen aten knechten en meiden gemeenschappelijk met het boerengezin aan één tafel. Alleen bij zeer deftige boeren was er een afzonderlijke knechtentafel. De pap werd door allen uit één kookpot gegeten. Dit heb ik in de dertiger jaren nog in een Limburgse boerenkeuken gezien. Een eetbord werd alleen bij feestelijke gelegenheden gebruikt en vond eerst sinds 1900 algemeen ingang. De hete ketels werden van het vuur genomen met de ‘pothingel’.

Men at met houten of tinnen lepels. Aardappels en vlees werden vaak met de hand gegeten. Eerst na 1800 vond de vork, naar het voorbeeld van de herenhuizen, langzaam ingang. In 1850 waren er nog boerderijen waar zij onbekend was.

Het ‘overwinteren’ was in de tijd van IJoannes Hendrijckos niet zo eenvoudig. Voeding voor mens en dier moest opgeslagen worden en beschut tegen vorst, bederf en ongedierte. Voor de winter moest alles ‘in kannen en kruiken’ zijn.

Graan werd op zolder of ‘spijker’ bewaard in ‘karen’, gevlochten korven van braamstengels en stro. Appels en peren werden in stukjes gesneden en in de oven gedroogd tot ‘ääf’, die in een wit-linnen zak bewaard werden of aan een draad geregen en op zolder gehangen.

Zeer belangrijk was de slacht in het najaar. Dat gebeurde in mijn jeugd nog precies hetzelfde als in de tijd van IJoannes Hendrijckos. Het varken werd met een zeel om een achterpoot naar de huiswei geleid. Daar lag al een strobed klaar, waarop het dier omver getrokken werd. De slager ging met een knie op zijn flank zitten en stak met één steek de halsslagader door. Het bloed gulpte uit de brede steekwonde en werd in een teil opgevangen, terwijl er met een hand in geroerd werd. Stuiptrekkend en zieltogend bloedde het dier dood. Ik kan mij nu nauwelijks nog voorstellen, hoe ik als kind er zo onbewogen naar kon kijken. De vrouwen jammerden wel eens: ‘erm prie!’, vooral als het een oude zeug was die veel biggen geworpen had. De mannen deden het werk zakelijk en vlug, maar met een zekere eerbied voor het dier, dat niet onnodig gekweld werd.

Het stro onder het dode varken werd dan in brand gestoken, zodat het haar verschroeide. De huid werd met een mes geschrapt en geregeld met heet water gespoeld, zodat zij tenslotte glad en helemaal zonder haren was. De hoeven, ‘de sjoon’ zeiden wij, werden van de poten getrokken en dan werd door ons met spanning op de blaas gewacht. Ze werd opgeblazen met een strospier en op zolder te drogen gehangen. De slacht was altijd een gebeurtenis met veel werk in de keuken en heerlijk eten in de eerstkomende weken.

Een onmisbaar voorwerp bij het bewaren van levensmiddelen was de ‘baar’. Het was een grote buikvormige pot van hard donkerbruik geglazuurd aardewerk afkomstig uit Langewehr achter Aken. Zij waren voorzien van merktekens of ‘kronen’. De

meest gebruikte baar was de ‘drieschildenpot’ met een inhoud van ongeveer 28 liter. In die baren werden onder andere snijbonen, zuurkool, boter en eieren (onder kalk) bewaard. Boter werd ook dikwijls ‘ingestoken’ in de kleinere grijsblauwe Keulse potten. Olie voor lamp en keuken werd bewaard in de sierlijke ‘sjmoutkroëk’. Op den duur doortrok de olie de hele kruik, vandaar het oude gezegde: ‘Hij is dao in doërtaoge wie 'n aw sjmoutkroëk’.

Al die baren, potten en kruiken werden aan de man gebracht door de ‘döppesjurger’, die ze zelf met zijn kruikar ging halen op de plaatsen van aanmaak: Schinveld, Raeren en Langewehr. Hij bleef onze dorpen bezoeken tot het begin van deze eeuw.

Tot de Franse tijd had bijna iedere stad of streek haar eigen maten en gewichten, die op de boerderij natuurlijk belangrijk waren. Als korenmaat gold het ‘vat’. Het was een lage houten cylinder met een brugvormige dwarsbalk, waarover het graan werd afgestreken. De inhoud bedroeg ongeveer 20 kg.

De ‘kan’ (elders pot) was de natte basismaat, het was bijna 1½ liter. Sedert 1836 komt het decimale stelsel in gebruik. Maar veel oude maten zoals vat en el houden stand tot de tweede wereldoorlog.

Alle gebruiksvoorwerpen hadden hun vaste plaats. De boerenwoonkeukens vertoonden dan ook onderling veel overeenkomst. Zelfs tot in de plaatsing van het huisraad speelde de traditie een rol.

Van meisjes en vrouwen op de boerderij werd verwacht, dat zij bijna dag en nacht werkten: ‘Ein vrowluujhand en eine peirsjtand maoge neet sjtil sjtaon’. Als er geen ander werk in huis of stallen meer was, stond daar altijd nog het spinnewiel. Elk daglonershuis had er een en op boerderijen waren er wel drie tot zes. Het spinnewiel was er al in de middeleeuwen, maar het duurde tot de 18e eeuw vooraleer het naast het spinrokken meer algemeen gebruikt werd. In de grote boerenkeukens werd 's avonds door de boerin en de meiden gesponnen. Later op de avond mochten de meiden dan nog een uur voor zichzelf spinnen.

Soms kwamen meisjes met hun spinnewiel samen op een boerderij. Deze zogenaamde ‘spinningen’ werden al gauw trekpleisters voor jongemannen. Het ging daar zo ‘gezellig’ toe, dat in sommige streken de bisschop deze spinningen moest verbieden.

Op de boerderijen werd ook veel vlasdraad gesponnen. Het vlas werd eerst buiten gerepeld, gebroken en gezwingeld en binnen over de spinhekel gehaald. Zeer fijn spinwerk kon geleerd worden. Zo was er bij de zusters Agneten in Maaseyck een spinschool. Zij werd met het klooster in 1797 door de Fransen opgeheven.

De boerenhoeve uit de tijd van IJoannes Hendrijckos was een groot bedrijf met veel werkkrachten. Zij verschilde vrijwel in alles van het huidige gespecializeerde en gemechanizeerde bedrijf, dat de naam boerderij nauwelijks verdient.

Naast enkele grote boerenhoeven waren er veel kleinere boeren met een vervagende grens via keuterboer naar dagloners-boerderijtje. In die tijd vervielen veel kleinere boeren tot het daglonersbestaan.

In onze dagen maakt het platteland een omwenteling mee als nooit tevoren. Kleinere bedrijven worden weggevaagd en veel grotere zuchten in de financiële houdgreep van banken en veevoederbedrijven.

Gelukkig begint het kleinere - en bij voorkeur gemengde - boerenbedrijf hier en daar weer aandacht te krijgen.

Blijft de vraag: waarvan leefden de mensen ten tijde van IJoannes Hendrijckos?

Waarvan leefden zij?

Eind 18e en begin 19e eeuw leefden de meeste mensen in Wijnandsrade en omgeving van de landbouw. De voorouders van de meeste Limburgers buiten Maastricht waren agrariërs en dat was sinds mensenheugenis zo. Industrie was er nauwelijks, wel veel huisambachten.

De goede löss-bodem was de grote produktie-faktor. Wie de grond had, had het kapitaal. De bezitters vroegen veel pacht, tienden, cijns en rente. Grootgrondbezit was en is altijd nog aanleiding tot uitbuiting. Leenherigheid en hypothecaire schatplichtigheid liggen niet zò ver uiteen. Grond behoort aan de gemeenschap.

In het feodale Zuid-Limburg - en zeker in Wijnandsrade - was

van oudsher tweederde of meer van de landbouwgrond in handen van grondbezitters, die meestal zelf geen boer waren, of van rijk levende hereboeren. Veel kasteelboerderijen bleven ook na de Franse tijd als pachthoeven voortbestaan. Aan het grootgrondbezit als zodanig veranderde de revolutie weinig. Aan dat grondbezit werd macht en politieke invloed ontleend. De dorpsbewoners waren op een of andere manier van de bezitter afhankelijk. De bezitters waren bovendien na de Franse tijd als hoogst aangeslagenen in de belastingen alleen kiesgerechtigd voor Provinciale Staten. Mensen met lage inkomens hadden evenals vrouwen geen ‘stem’.

Het gemiddelde grondbezit van dagloners was een halve hectare. Tweederde van de boeren had hooguit vijf hectaren, de overige boeren waren voor het grootste deel pachters of halfwinnaars van grote hoeven.

Over het grondgebruik in de tweede helft van de 18e eeuw zegt een ‘Verificatie des Gerichts te Winantsrade’ d.d. 17 febr. 1774 o.m.:

Ploegbare grond	617	bunder, waarvan 338 vrij van tienden
Weiland	111	bunder, vrij van tienden
Beemden	66	bunder, aan 11e tienden
Bosschen	22	bunder, aan 33e tienden

Van de ploegbare grond waren 408 bunder van 1e klas kwaliteit. Aan tienden brachten deze gronden in totaal 2.403 gulden op. Hiervan waren 712 gulden voor de heer van Wijnandsrade en 238 voor de Proost van St. Gerlach. Een dagloner verdiende in die tijd 60 à 70 gulden per jaar.

Onder weilanden zijn bedoeld de boomgaarden die, zoals uit oude kaarten blijkt, rondom de huizen lagen.

De veestapel was in die tijd nog gering. Zo telde Wijnandsrade volgens de statistiek van 1804 in totaal: 157 koeien, 60 runderen en 26 kalveren. Het beste stuk vee werd op 60 en het geringste op 40 gulden geschat. De meeste gezinnen hadden slechts een of hooguit twee koeien. Ook op de grote hoeven was verhoudingsgewijs weinig hoornvee. Soms waren er meer paarden dan koeien.

Hoe gering de veestapel was blijkt o.m. uit de inventarislijst van een vrij welgestelde boerenfamilie (1766), die tevens inzicht

geeft in de eenvoudige boerderij-inventaris:

‘Beesten: twe perden, een melkkoe, dry rinders, een kalf, een sog, een jong verkjen of bak, een haan en 15 hennen.

Een kar, een ploeg, een eeg met deszelfs getuig.

Gereedschap: twe wannen, twe vlegels, twe varkensemmers, een oude verkenston, een houten zeebaar met blek beslagen, dry waskorven, een askorf, een marktkorf, 11 houten lepels, een waskuyp, 2 tonnen, 2 vaten, een soermoesvat, 3 wateremmers, 2 kaasbekkens, 6 houte stoelen, een etenskastien, 2 goede kisten, een neerslaande boerentafel, een bank, een kroekebank of anders genoemd schotelrek, een goede baktrog of moelie genaampt, 7 houten platelen, een souttrom, 2 potlepels.’

Verder zijn er nog ijzerwerk, koper, tin, aardewerk en kleding.

In de Franse tijd kwamen er wat meer zelfstandige boeren, maar dat was lang niet overal het geval.

Pachthoeven bleven gelijk, eigen bedrijven werden kleiner door erfsplitsing. Het kwam vaak voor, dat boerenzoons en -dochters niet huwden, zodat het bedrijf ongedeeld kon blijven. Neven, nichten en de kerk waren meestal de erfgenamen van deze ‘vrijgezellen-boerderijen’.

In de tweede helft van de 19e eeuw telde Limburg niet alleen minder huwelijken dan overig Nederland, maar er werd ook op veel latere leeftijd pas getrouwd. Jong trouwen werd toen, in tegenstelling tot de tijd van IJoannes Hendrijckos op het platteland afgekeurd vooral in Zuid-Limburg. Meer dan een kwart van alle mannen was toen met dertig jaar nog niet getrouwd. Boerenknechts en -meiden hadden trouwens ook weinig uitzicht op een huis. In 1830 maakte het inwonend personeel 15% en in 1879 zelfs 19½% van de totale bevolking uit. Velen van hen bleven ongehuwd.

Naast de faktor ‘kapitaal’ (grond) was de faktor ‘arbeid’ - om het maar eens zo kil ekonomisch te zeggen - in die tijd vrijwel onbeperkt aanwezig. Maar er waren pieken in de werkzaamheden b.v. de hooi- en oogst-tijd, waarin het soms moeilijk was om voldoende arbeidskrachten te krijgen, vooral ook omdat veel dagloners een eigen bedrijfje hadden, waarop zij dan wilden werken. Een overzicht van de beroepsbevolking uit Hoensbroek, nabuurdorp van Wijnandsrade, uit 1830 geeft ook antwoord op de vraag waar de mensen van leefden. Van de 224 huishoudens le-

ven er 70 van de landbouw, 47 gezinshoofden zijn dagloner, 22 zonder beroep, terwijl 86 gezinshoofden 37 ambachten uitoefenen t.w.: 9 schoenmakers, 7 voddenverzamelaars, 6 kleermakers, 5 schrijnwerkers, 5 timmerlieden, 4 hoefsmeden, 4 klompenmakers, 4 kooplieden (kaas, boter, genever, kalveren), 3 winkeliers, 2 molenaars, 2 kuipers, 2 slagers, 3 kramers, 2 naaisters, 1 herbergier, 1 brouwer, 1 stroopstoker, 1 voerman, 1 wever en verder de notabelen en ambtenaren: burgemeester, pastoor, ontvanger, veldwachter, kantonnier en koster-schoolmeester. De dagloners meegerekend leefde dus ruim de helft van de bevolking direkt van de landbouw en in feite was praktisch de hele bevolking ervan afhankelijk.

Niet minder dan 10% van alle gezinshoofden was zonder beroep. Wij kunnen ons nauwelijks voorstellen wat dat betekend moet hebben in die tijd, waarin de sociale voorzieningen nog van geringe betekenis waren.

Brood werd door de mensen zelf gebakken. Op een stafkaart getekend in 1842 door J.A. Bester, 1e Luitenant bij de Generale Staf, komt een staatje voor met gegevens, die voor militaire doeleinden van belang zullen zijn geweest.

Hieruit blijkt dat vrijwel ieder huis in Wijnandsrade, Nuth en Hoensbroek zijn eigen bakoven had.

De drie genoemde gemeenten telden geen trekossen meer, maar Heerlen had er nog 13 en Schimmert zelfs nog 20.

Ieder dorp had ook minstens een brouwerij. In 1850 telde Limburg nog 235 brouwerijen, in 1910 waren het er nog 101. In Wijnandsrade werd gebrouwen in het Panhuis. Grote boeren verbouwden hop en brouwden zelf hun bier, dat een algemene volksdrank was ook bij de maaltijden. In 1736 dronk Maastricht 4 vat van 120 liter per inwoner. In Haarlem, Gouda en Delft was dat 2,8 vat per inwoner.

Als gevolg van de armoede was er veel bedelarij en landloperij. Talloze marskramers trokken rond. Zij vroegen ook graag een stuk brood of een kom melk, die zij ‘onder de poort’ oplepelden. De verscheidenheid van kramers laat zien wat in die tijd aan huis gekocht werd. Zo kwam er geregeld:

de ‘sjpencelekriëmer’ (snuisterijen, knopen e.d.), de ‘döppesjurger’, de ‘sjiëresjliëper’, de ‘tennegeter’, de ‘sjwègelekriëmer’, de ‘zandkriëmer’, de ‘kuukekriëmer’ en de ‘lommelekriëmer’. Die kramers waren lang niet altijd op hun mondje gevallen: ‘zoë

vreg wie eine döppesjurger'! Wat wil je? Het waren meestal arme sloebers, die tenminste nog probeerden wat bij elkaar te scharrelen voor hun gezin. Zij waren ook de nieuwsbron van alles wat er gebeurde in verre omgeving. Kranten werden in de dorpen praktisch niet gelezen.

Zonder industrie was er dus toen al een omvangrijk proletariaat. De 'goeie ouwe tijd' heeft niet bestaan, ook niet voor IJoannes Hendrijckos. En vóór zijn tijd (eind 18e eeuw) was het nog slechter.

Onderlinge hulp was toen echter een faktor van veel betekenis in dorpen en gehuchten. De 'naobersjap' (buurtschap) was in feite één familie, een woon- en leef-gemeenschap. Men hielp elkaar waar men kon, vooral ook op hoofdmomenten van leven en dood.

De bevolking groeide maar langzaam; in het huidige Zuid-Limburg - als gevolg van de krijgshandelingen - nog trager dan in Noord-Limburg.

Grondgebruik en historie gaven ook dat karakteristieke aan het landschap: verspreide dorpen, dikwijls kompakt gebouwd rond kerk en kasteel, in een krans van omhaagde boomgaarden en daaromheen de akkers met enkele verspreide hoeven. De boeren maakten tóén inderdaad nog zelf het landschap.

Nog voor de Franse tijd, in het midden van de 18e eeuw, werden belangrijke vernieuwingen in de landbouw doorgevoerd: verbeterde ploeg met diepere grondbewerking, vervanging van trekossen door paarden, betere oogstschema's, vruchtwisseling zonder braakperiodes en de geleidelijke opheffing van de 'gemene gronden' of 'gemeynten'.

Dit waren overwegend bos-, hei- of moeras-gronden, waarop de dorpelingen gemeenschappelijk hun vee konden weiden, vooral schapen, varkens en ganzen, maar soms ook rundvee. Zo waren eikels het hoofdvoedsel voor de varkens: 'Auch ei blind verke vingt waal ins neut'. De 'gemeynten' leverden aan de bewoners ook hout en twijgen voor de bouw van huizen, voor afrasteringen en het vlechten van manden. Afpaling van 'gemeynte-grond' voor eigen gebruik was natuurlijk streng verboden.

Voordeel van de 'gemeynten' was, dat de kleinere boer een zekere bestaansbasis had. Met de opheffing van het gemeenschappelijk gebruik verviel die basis en ontstond het plattelandsproletariaat. Keuterboeren zochten neveninkomsten als dagloner,

mijnwerker of arbeider in de nijverheid elders. Hun verkleind boerderijtje werd verder gaande gehouden door vrouw en kinderen. Veel keuterboertjes werden werkloos. Sommigen sloten zich aan bij de ‘Bokkerijders’.

Voor de Franse tijd had dus al een agrarische revolutie plaats gevonden, die de middeleeuwse dorpsgemeenschap met gemeenschappelijke gronden verving door het zuiver partikuliere bedrijf. Bij de verdeling van de ‘gemeynten’ waren de kleine boeren het kind van de rekening. Telkens opnieuw moeten de kleine boeren het ontgelden! Met honderdduizenden zijn zij uit de samenleving verdwenen, hier en elders. En nu ze allemaal verdwenen zijn moeten ook de middelgroten het ontgelden in de kapitalistische Europese Landbouwpolitiek.

Gemeentewei Grevenbicht: koeherder met kudde.
In sommige gemeenten bleven de gemeenschappelijk gebruikte gronden bestaan tot in de 20e eeuw. De foto laat iets proeven van de gemeenschapssfeer van de gemeenten.

Hoe dan ook, kort voor en ook gedurende de Franse tijd vond er technisch gezien - een verbetering van de landbouw plaats. De veestapel kon uitgebreid worden, hetgeen gunstig was voor de bemesting. De produkten konden echter moeilijk afgezet worden, ook al omdat de verkeerswegen slecht waren. De dorpen vormden afgesloten ekonomische eenheden en binnen de dorpen was het boerenbedrijf weer een vrijwel onafhankelijke eenheid.

De veeteelt bleef ook in de Franse tijd van minder belang, al gaf de afval van talrijke jeneverstokerijen voer voor wat meer hoornvee. De verbeteringen betroffen vooral ontginning van woeste gronden, bemesting en de uitbreiding van het aantal produkten. De schapenteelt, achteruitgegaan door opheffing van de ‘gemeynten’, werd door de Societé Pastorale weer bevorderd.

Het saamhorigheidsgevoel, gegroeid uit het gezamenlijk grondgebruik, werd minder door de groeiende inkomensverschillen en ekonomische theorieën gericht op het eigen gewin. Een kleine rijke bovenlaag werd zich steeds meer bewust van de mogelijkheden tot het maken van grote winsten. De harde wetten van de vroegere heer werden vervangen door de zeker zo harde liberale wetten van de vrije konkurrentie.

De grondbezitters behielden hun sociale positie en hun grote invloed. Landeigendom van de kerken en resten van de ‘gemeynten’ kwamen in hun handen. Er ontstond een klasse van ‘nouveaux riches’, de nieuwe rijken. Zij gingen vooral na 1815 een rol spelen in het politieke leven op hoger en lager nivo.

De technische verbetering in de landbouw en de herverdeling van de grond kwam dus alleen ten goede aan een kleine minderheid. De welvaart, die zou blijken uit de in het midden van de 19e eeuw gebouwde grote hoeven, is niet de welvaart van een bevolking in zijn geheel, integendeel.

In 1816 en 1817 hadden katastrofale oogstmislukkingen plaats. Door de ontstane hongersnood steeg het sterftecijfer boven het geboortecijfer. Het was de laatste grote hongersnood, die onze streek gekend heeft. Maar honger werd er die hele eeuw door nog altijd geleden.

Intussen kwamen steeds meer mensen zonder werk. Alleen de industrie kon voor hen nog uitkomst bieden. Kapelaan Willems van Hoensbroek zette in 1830 een fabriekje op voor het maken van strohoeden, ‘omdat er zoveel arme mensen waren met gebrek aan brood’.

Uit de nijverheid-enquête van 1820 blijkt, dat van de 6.764 ‘bedrijven’ er maar 149 waren met meer dan twee knechts. De Domaniale mijn en de mijn Nuprik in Kerkrade verschaften toen samen werk aan 378 mensen.

De nijverheid speelde zich vooral af in Maastricht, Vaals en Gulpen met lakenweverijen, leerlooierijen, metaal- en papier-industrie. Ook in de nijverheid had de arbeider geen sociale zekerheid.

Hij was volledig afhankelijk van de grillen van de konjunktuur en van die van de eigenaar. Zo kondigde zich het kapitalisme aan, waarin de uitbuiting van de arbeidende mens meer systematisch plaats zou vinden.

Industrie van betekenis begon pas in het midden van de 19e eeuw op te komen. In 1860 werd de zuigkracht van het Ruhrgebied hier merkbaar. Vooral veel jonge mensen trokken weg.

De Franse revolutie heeft de bevolking verlost van het juk van feodale heren en kerk. Maar de hoge idealen van een standenloze maatschappij van vrijheid, gelijkheid en broederschap heeft zij niet gerealiseerd. Het resultaat voor het gewone volk bleef betrekkelijk gering. Gelijkheid was er net zo min als vroeger, broederschap hooguit in de eigen 'naobersjap' en dan nog minder dan voorheen. En de vrijheid? Officieel werd die groter, maar: 'Gaap mèr ins taege ein aove-moël!' zei het even machteloze volk, dat nauwelijks kon lezen en schrijven. Het volk bleef onmondig.

De eigendomsverhoudingen bepaalden het maatschappelijk peil. De grondbezitters werden groter, de kleine boeren kleiner of zij verdwenen helemaal. Zo groeide geleidelijk een steeds groter verschil tussen rijk en arm. De ekonomische situatie had natuurlijk zijn gevolgen voor de sociale toestanden.

Sociale toestand

In de middeleeuwen werden armen, zwakken en behoeftige ouden van dagen in een kerkelijk register, de 'martricula', ingeschreven. De pastoor zorgde ervoor, dat zij een deel van de kerkelijke inkomsten, en wel het derde deel van de tienden, kregen. Nog voor de 16e eeuw trad de armenmeester op, de bedeling was parochieel. Soms probeerden boeren met grond, waarop de verplichte armenrente rustte zich hieraan te onttrekken.

Zo werd in 1554 voor het leenhof Wijnandsrade een proces gevoerd tussen de armenmeester van Hoensbroek en Peter Gerlach c.s., wonende op de hoeve te Hunnekum. In het processtuk staat, dat de erfpacht was vastgesteld op 1 mei 1409. Lambericht van Hunnekom had toen een rente van twee mud rogge verkocht aan Vrouw Zillen van Broich. Deze rente diende als aal-

moes aan de armen te worden uitgedeeld omstreeks de jaarlijkse kermis. Johan die Toubel, knecht in de Brommelermolen, getuigt dat Gerlach van Hunnekum zelf het bedoelde ‘armenkoren’ per paard en wagen naar Hoensbroek heeft gebracht. En Claes Smitzongs getuigt, dat hij zelf de ‘pacht van Gerlach der armen haet helpen deylen’.

In veel parochies werd viermaal per jaar brood en soms ook bier aan de armen uitgedeeld.

Deze partikuliere armenzorg werd in de 18e eeuw een overheidstaak, vooral bedoeld om kriminaliteit en bedelarij te verminderen. Daarnaast bleef de kerkelijke hulpverlening bestaan. De armenzorg werd hierdoor wel minder chaotisch, maar zij kon de situatie toch niet aan. Hier en daar werd wat bijgesprongen, oorzaken van de armoede werden zeker niet weggenomen, hoogstens werd de ergste hongersnood voorkomen.

En dan te bedenken dat de mensen toch al zeer sober leefden in die eeuwen van oorlog en geweld. Hun voornaamste voedsel naast brood was melk, karnemelk, bierpap, gestampte wortelen of kool met een stuk spek en verder bonen, erwten en zuurkool. Varkensvlees en eieren vormden het versterkende voedsel. Vlees werd maar 'n enkele keer per week gegeten, rundvlees alleen met kermis of op feestdagen. Bier werd bij alle gerechten en bij alle gelegenheden gedronken, behalve door de armen. Zij dronken water, dat zij soms uit een beek moesten halen. In tijden van schaarste, die dikwijls voorkwamen, werden aardappels in het brood verwerkt.

Vooral in hooi- en oogsttijd werd naast bier veel jenever gedronken maar ook botermelk. Koffie werd in de volkswoning nauwelijks gedronken, in de Franse tijd dronk men gebrande gerst, gemalen cichorei-wortel of eikels.

Veel dagloners, die van vijf uur 's morgens tot tien uur 's avonds moesten werken, aten bij de boer, maar andere dorpsbewoners waren zo behoeftig, dat zij leefden op water, een kommetje pap en droog brood.

De kleding was eenvoudig maar wel oerdegelijk. Veel kledingstukken gingen een mensenleven lang mee. Mannen droegen ongeverfde linnen kielen, de ‘kempekeel’, en broeken, die met een leren riem werden opgehouden. De vrouwen droegen lijfjes, rokken en schouderdoeken uit vlas of hennep. Hennep werd in onze streken ‘kemp’ genoemd; het leverde 't sterke ga-

ren voor de onverslijtbare kempkielen en -rokken. Naar de kerk droegen zij de kanten plooimuts of de ‘kappoesj’ en een omslagdoek of ‘plak’. Voor de winter was er de gesponnen wol van eigen schapen.

In de zomer liepen arme mensen op blote voeten en in de winter op klompen, zij hadden dikwijls geen schoeisel. Het oudheidkundig museum van Valkenburg toont een paar ‘damesschoenen’, dat door de jonge bruiden bij de schoenmaker geleend kon worden voor de huwelijksplechtigheid.

Het wegvallen van de kleine bedrijfjes had veel werkloosheid en armoede tot gevolg. Die grote werkloosheid bracht uiteraard mee, dat de lonen van dagloners, dienstknechten en meiden uiterst laag waren. Een dagloner die gemiddeld 200 dagen werkte verdiende niet meer dan 65 gulden per jaar en de kost op werkdagen. Zijn jaarloon had zo ongeveer de waarde van een goeie melkkoe in die tijd.

De verdiensten varieerden ook per seizoen. Zo werd van november tot maart 5 stuivers en van juni tot september 8 stuivers per dag verdiend. Lang niet iedere keuterboer was bereid om voor zo'n laag loon bij een boer te gaan werken. In de drukke tijd kochten kleinere boeren de dagloners soms weg bij de grote boeren door hen een stuiver meer te betalen. In de Franse tijd stegen de kosten van levensonderhoud, maar de lonen bleven even laag.

Dagloners werkten meestal op vaste adressen, maar er was niet altijd werk. De werktijd was lang en werd bepaald door het daglicht. In de zomertijd was er van 12 tot 2 uur een rustpauze, de ‘ungere’. Ziekte-uitkeringen of andere sociale verworvenheden waren natuurlijk onbekend.

Hierbij komt nog een faktor, die sociaal gezien zowel een voorals een nadeel was, n.l. de vele feestdagen. Behalve op de zondagen werd ook op alle mogelijke andere kerkelijke feestdagen niet gewerkt. In een kerkboek uit die tijd worden dertig niet-zondagen opgesomd, die als zondag gevierd dienden te worden. Hierbij zijn alle Maria-feesten, alle Apostelen, St. Josef, St. Jan Baptist en andere heiligen. Voeg hierbij de patroonfeesten van de kerk, de schutterij en andere verenigingen, de kermissen en de bedevaarten en het blijkt dat er meer dan honderd ‘vrije’ dagen per jaar waren. Voor de dagloner vrij van werk, maar ook zon-

der inkomen, terwijl het ondenkbaar was, dat hij gedurende die dagen op zijn eigen bedrijfje werkte.

De slechte sociale toestanden brachten een toenemend gebruik van tabak en alcohol mee. Steeds minder mensen konden zich aanpassen aan de heersende situatie. Velen van hen werden als ‘zinlozen’ beschouwd, als een gevaar voor de samenleving. Samen met alcoholici werd een toenemend aantal imbecielen opgesloten in zogenaamde tucht-, verbeter- of zinnelozen-huizen. Tussen 1770 en 1795 werd ongeveer 3% van de hele Maastrichtse bevolking voor kortere of langere duur opgesloten. Onmacht, ontevredenheid en een grote mate van onverschilligheid voor de sociaal-politieke strukturen beheersten de mensen.

In de dorpen werd de armoede wel wat minder heftig ervaren als in de steden; zij betekende er niet zo gauw echte honger. Dit neemt niet weg, dat ook daar de situatie erbarmelijk was. Armen konden in de oogsttijd nog aren lezen, ‘seumeren’, en zo wat graan verzamelen. Eigenlijk was het verboden, zeker 's nachts. Het werd als voorrecht gereserveerd voor de armen. Dit heeft, ofschoon minder streng gereglementeerd, geduurd tot in de 2e wereldoorlog. In mijn jeugd liepen nog geregeld arme vrouwen en kinderen over de stoppelvelden, gebukte mensen, symbolen van armoede.

In de tijd van Leonard Erens, de vader van IJoannes Hendrijckos, was zelfs het rapen van keutels op de ‘gemeynten’ verboden.

In 1799 werden door de Fransen nieuwe Bureaux van Weldadigheid ingesteld, die in 1822 weer werden vervangen door gemeentelijke buro's van weldadigheid.

Vooral gedurende de hongersnood van 1817 was het een drukke tijd voor de armenzorg. Door het gouvernement werd graan tegen betaling beschikbaar gesteld, maar dat was voor de armen te duur.

Op het eind van ‘das Zeitalter des Pauperismus’ (1750-1850) nam de armoede op het platteland katastrofale vormen aan, o.m. door misoogst, aardappelziekte en een griepepidemie. Er werd notabene belasting geheven op de eerste levensbehoeften als brood, vlees, brandstof, zout en zeep, hetgeen voor de armen een onevenredig zware druk betekende.

In 1848 bedroeg het percentage bedeelde huisarmen in Limburg 15,2% van de bevolking! Vooral in 1839, na het vertrek van de

Belgische troepen, was er nijpende armoede, beroepsbedelarij en landloperij. De elders reeds eerder ingezette emigratie naar Amerika kwam hier pas laat op gang. Ofschoon de mensen erg honkvast waren, emigreerden van 1851-1879 toch 1.764 mensen uit Limburg. Vooral kleine boeren, dagloners en dienstknechten zochten lotsverbetering aan de overkant van de oceaan. De kindersterfte bleef ook in de Franse tijd nog ontstellend hoog. Van alle levend geboren kinderen stierf plm. 30% in het eerste levensjaar. Veel vrouwen kwamen samen met hun kind om in het kraambed. Lang niet elk dorp had een verloskundige, een 'wiësvrouw'. Ook artsen waren er nog maar weinig. In 1880 waren er in heel Limburg op het platteland maar 24 geneesheren, dat was één op vijf gemeenten.

Kinderziekten eisten vreselijk veel slachtoffers. De meest voorkomende ziekten waren: diarrhee, stuipen, ademhalingsstoornissen, kinkhoest en veel toen nog onbekende ziekten. Bijna de helft van alle kinderen stierf voor het zestiende levensjaar. Echt oude mensen waren er betrekkelijk weinig. Maar zij werden wel gezien als 'wijze' mensen, heel anders dus dan de bijna 'onmondigen' in menig bejaardenhuis van nu.

Met alle mogelijke en onmogelijke middelen probeerden de mensen bij ziekte iets te doen. Hielp dat niet dan moest Onze Lieve Heer helpen of zijn handlangers de gebedsgenezers.

Bepaalde vormen van bijgeloof brachten soms onbeschrijfelijke toestanden mee. Zo meenden sommigen, dat de kraamvrouw en haar bed gedurende een aantal dagen na de bevalling niet verschoond mochten worden. Veel vrouwen stierven aan kraamvrouwenkoorts, bloedingen en andere ziekten.

De 'armoede eeuw' kende wel korte perioden met een beetje welvaart, zoals de Napoleontische tijd (1800-1814), toen er in onze streken een zekere rust heerste. Maar zelfs die rust werd in menig gezin overschaduwd door de dood op het slachtveld of het deserteren van jongemannen.

Het volk bleef arm en juist door de armoede bleef het weerloos. Er was niet alleen gebrek aan behoorlijk onderwijs, maar de meeste mensen hadden ook geen belangstelling voor dat onderwijs. Zij waren te arm en lieten daarom hun kinderen eerder werken dan leren. Zo bleef het volk arm en ongeletterd, onmondig en onmachtig.

Het onderwijs

IJoannes Hendrijckos kon zijn naam schrijven. Dit feit mag tot zijn eer en vooral tot eer van zijn ouders nog wel eens vermeld worden, want het was allesbehalve vanzelfsprekend. In zijn tijd kon nog geen 10% van de plattelandsbevolking lezen en schrijven. Uit de burgerlijke stand blijkt, dat de meeste mensen niet in staat waren de akten van geboorte, huwelijk en overlijden te tekenen.

De 'gewone mensen' waren in alle opzichten onmondig en overgeleverd aan de letter op papier. Officiële publikaties moesten zij laten voorlezen, brieven konden zij niet schrijven.

De diepere oorzaak van deze situatie lag bij de machtigen boven hen. De mensen hadden nauwelijks een keus bij de vraag: de kinderen naar school of naar de boer om te werken. Terwille van het noodzakelijk inkomen was het antwoord meestal: werken.

Al waren de mensen ongeletterd en zonder schoolopleiding, dat betekende nog niet dat zij dom waren. Het gemis aan schoolse kennis werd dikwijls vergoed door grote levenswijsheid, erfenis van generaties. Maar het was wel zo, dat die levenswijsheid paste in het gangbare denkpatroon, dat de onmachtigen onmachtig liet. Veel oude gezegden verraden een grote lijdzaamheid.

Voor de Franse tijd stond het schoolwezen onder toezicht van de bisschop. Vooral de contra-reformatie had een heropleving van het onderwijs tot gevolg. De kerkelijke overheid zag het onderwijs als behoedster van de katholieke leer. De hoofdopdracht voor de meester was vooral het bijbrengen van tucht, gehoorzaamheid en godsdienst. Het katechismusonderricht stond voorop. De schooldag werd geopend met deelname aan de vroegmis. De schooltijd op het platteland liep meestal van Allerheiligen (1 nov.) tot Pasen; in de zomer was er te veel landarbeid.

De pastoor had het onmiddellijk toezicht op het onderwijs. De onderwijzer (dikwijls de koster) werd met goedkeuring van het bisdom aangesteld. De pastoor moest de ouders, meestal tevergeefs, opwekken om hun kinderen naar school te sturen. De wereldlijke overheid trok zich tot de Franse tijd weinig aan van het onderwijs.

Het inkomen van de koster-onderwijzer was gering. Hij ontving naast het schoolgeld, dat hij in munt of in natura van de ouders

kreeg, zijn salaris van de kerk samen met het inkomen als voorzanger en klokkenluider. Slechts enkele armenkinderen waren vrijgesteld van schoolgeld.

Er bestond geen onderwijzers-opleiding. Dikwijls ‘erfde’ de koster de nodige kennis van zijn vader of van de pastoor. Er waren families die generaties lang het ambt van onderwijzer uitoefenden.

Lezen werd meer geleerd dan schrijven, dat eigenlijk als een overbodige luxe werd beschouwd. Stok en roede waren het voornaamste schoolmeubilair! Er was een volslagen gebrek aan leermiddelen, zelfs het bord was nog onbekend.

Even erbarmelijk was het gesteld met de lesruimte, meestal één lokaal. Vaak was het een donker dompig vertrek in het gemeentehuis, soms slechts een afdak. Waar het de sakristie was boften de kinderen.

De Franse revolutionairen hadden, evenals de kerk, de hoop om de jeugd via het onderwijs voor hun ideeën te winnen. Het bleek al gauw een illusie. De eerste Franse wet die het onderwijs regelde (17 nov. 1794) schreef als leervakken voor: lezen, schrijven, verklaring van de rechten van de mens, beginselen van de republikeinse moraal en van de Franse taal, rekenen, aardrijkskunde, geschiedenis en natuurkunde. Het was wel hoog gegrepen. Maar de dorpskoster-schoolmeester wist natuurlijk geen raad met al die ‘geleerdheid’ en ging rustig verder met zijn oude vertrouwde programma en methode.

Op 5 okt. 1798 stelde de administratie van het kanton Oirsbeek, waaronder Wijnandsrade viel, voor om één gezamenlijke school in Nuth op te richten voor Nuth, Vaesrade, Hoensbroek en Wijnandsrade. Van onderwijs kwam ook daar niet veel terecht, ook al door gebrek aan Frans sprekende onderwijzers.

In december 1801 schrijft J.G. Heusch, ‘maire’ te Hoensbroek, aan de prefect in Maastricht, dat de ouders niet wensen dat hun kinderen, die vanaf hun prille jeugd wol moeten spinnen, onderwijs krijgen. Verder laat hij hem weten, dat de koster vroeger onderwijs gaf in het ‘Vlaams’ en dat geen tiende van de bevolking in staat is zijn eigen naam te schrijven.

In de Franse tijd is koster H. Coenen onderwijzer in Wijnandsrade. Dat hij niet altijd in funktie is blijkt uit een aantekening van pastoor Peters:

‘Het schoollokaal bestond tot in het begin van 1800 uit een

door de gemeente gehuurde kamer. Zelfs na 1803 werd in zo'n kamer het onderwijs gegeven door een oud moedertje aan belangstellenden. In de jaren 1825-'27 werd na veel inspanning voor een doelmatig schoolvertrek gezorgd.'

In het begin van de Franse tijd waren de verwachtingen dus hoog gespannen. Commissaris Girard hoopte het onderwijs te verheffen uit zijn chaotische en vervallen toestand. Maar de kantonnale administratie was passief en de opzet faalde. De bevolking stond bovendien uiterst wantrouwend tegenover alles wat Frans was. Vooral het republikeins optreden tegen kerk en priesters was niet bevorderlijk om het gelovige volk veel vertrouwen te geven in de moraal van het Franse onderwijs.

Ook de lokale overheid bleef meestal passief. Als de Fransen de dorpsscholen onder druk zetten verdwijnen er veel. Bij de eeuwwisseling (1800) telde het kanton Oirsbeek hooguit 7 scholen in 14 gemeenten.

Onder Napoleon werd het onderwijs gecentraliseerd, zodat de gemeentebesturen hun zeggenschap over de dorpsscholen verloren. Door deze maatregel, en vooral ook doordat het konkordaat de gemoederen van het volk wat bedaard had, verbeterde het onderwijs. Mgr. Zaepffel, bisschop van Luik, waaronder het departement viel, drong er in die tijd bij de pastoors op aan te waken over het onderwijs.

De bekwaamheid van de onderwijzer bleef nog altijd gering. Een Franse onderwijzers-opleiding in de Maastrichtse Ecole Normale mislukte. In 1815 hadden de meeste schoolmeesters geen opleiding gehad, sommigen konden zelf nauwelijks behoorlijk schrijven. Dit is niet verwonderlijk, want het ambt van onderwijzer bleef onaantrekkelijk. Van het salaris kon hij niet leven en hij moest zelf zorgen voor de inning van het schoolgeld. Een schoolopziener uit 1820 schrijft, dat het onderwijsvak bij de hand wordt genomen, wanneer elk ander bedrijf of hantering mislukt is. En verder, dat het schoolbord nog onbekend is en dat alle leeftijden in één lokaal bij elkaar zitten 'met hunne hoeden of petten op het hoofd'.

Hoofdoorzaak van het schoolverzuim blijft de armoede, die dwingt tot kinderarbeid niet alleen in spinnerijen, steenbakkerijen en fabrieken, maar ook in de landbouw.

In 1817 werden ook in Limburg jury's voor het onderwijs opgericht. Zij moesten de scholen bezoeken, de opleiding en salarië-

ring van de onderwijzers verbeteren en de schoolinspekteurs laten zorgen voor de materiële kanten van het onderwijs. Geleidelijk werd de opleiding verbeterd, daarmee steeg het sociaal aanzien van de onderwijzer en... zijn salaris.

In 1822 waren in 44 Zuid-Limburgse gemeenten maar 19 dorpsscholen, die volgens de inspekteur de naam ‘school’ verdienden, o.m. in Voerendaal, Meerssen, Vaals, Heerlen en Valkenburg.

Na 1825 wordt de situatie zeer geleidelijk aan beter. Maar van alle dienstplichtigen tussen 1846 en 1870 kon 26% nog altijd niet lezen en schrijven.

In 1848 bezocht 75% van alle kinderen een school, in 1868 was dit 90%. Eerst vanaf die tijd nam de volksontwikkeling op het platteland zienderogen toe.

Dat de situatie in 1830 nog niet veel verschilde met die van voor de Franse tijd blijkt uit het beeld, dat mevr. M.J.A. Cuypersjanssen geeft van ‘Het dorpsonderwijs in Heel en Panheel’, het boekje begint als volgt:

‘In het jaar 1830 kwam Ignatius Schram uit Maaseik naar Heel. Hij kocht er een huisje op ‘de Linj’, op de plaats waar nu het café van Huub Stoop gelegen is. Zijn beroep was onderwijzer. Ondanks zijn hoge leeftijd, vierenzestig jaar, begon hij in het schuurtje van zijn huis de kinderen van het dorp het lezen en schrijven bij te brengen.

Stoelen of banken waren er niet: de kinderen zaten op de grond met de rug tegen de muur....

Meester Schram kreeg van ieder kind dat hij leerde lezen 16 centimes per maand, wat ongeveer 13 cent was. De kinderen die ook nog leerden schrijven moesten per maand 40 centimes betalen. Niet alle ouders konden zich dat permitteren, want de bevolking van Heel en Panheel, met zevenhonderd inwoners, bestond voor het grootste gedeelte uit kleine boeren en dagloners.'

Het boekje bevat foto's van leerlingen uit 1890 en verschillende jaargangen daarna. Oude foto's worden steeds boeiender. Urenlang zou je kunnen kijken naar die merkwaardig ernstige, bijna droevige kindersnoetjes.

Je kunt het niet laten die gezichten stuk voor stuk op te nemen. Indringend kijken ze naar je. Het konden evengoed gevangenen zijn of kinderen uit een inrichting of een fabriek. Ieder gezicht draagt wel een trek van het eigen persoontje: melancholisch, verlegen, brutaal, trots, bescheiden, introvert of de hele wereld uitdagend. Maar toch is het alsof op de hele groep een kollektieve doem ligt. Op al die foto's gedurende al die jaren staat niet één kind dat lacht. Of toch? Ja, in 1913 is er een jongen die bijna glimlacht en in 1925 zijn er twee die beginnen te lachen.

Natuurlijk, de foto was toen nog een 'gebeurtenis'. De meester en de fotograaf zullen hun instrukties gegeven hebben. Maar dat is het niet alleen. Het is die gebluste spontaniteit, die onderwor-

penheid, die onvrijheid van dwangbuis en gareel, dat gemis aan kinderlijke levensblijheid, die ook zonder lach van een gezicht kan stralen.

Het is alsof over al die kinderen een dreiging hangt van angst en bittere ernst. En je vraagt je af, wat die opvoeding tot tucht, gehoorzaamheid en godsdienstzin met stok en roede, die ‘kadaverdiziplin’, betekend heeft..... in elk geval bestaat er verband tussen fascisme en dit gehoorzaamheids-katholicisme.

Eerst dacht ik dat het de pastoor was, maar het is meester Kocken die bij de kinderen van 1890 staat. Hij is dan al 47 jaar lang schoolhoofd en zal het nog tot 1905 blijven! Hij kan best een goedaardig man geweest zijn, maar afgaande op de foto zou ik niet graag bij hem in de schoolbanken gezeten hebben. Met mussoliniaans gezicht en gekruiste armen kijkt hij weerbarstig in de kamera.... in de ogen van het nageslacht.

Hoe zou een foto uit mijn eigen schooljeugd, anno 1920, er uitgezien hebben? Zonder twijfel zou ik er angstig en ernstig op gekeken hebben samen met de andere kinderen van de nonnenkostschool. En zuster Bonaventura, die stok en roede niet spaarde, zou stellig ook nors in de camera gekeken hebben. Neen, we hadden toen nog steeds niks te lachen.

Mijn ‘opvoeding’ verschilde minder met die van IJoannes Hendrijckos dan met die van mijn kleinkinderen. In technisch opzicht ging het onderwijs in de vorige eeuw sterk vooruit, maar tucht, gehoorzaamheid en godsdienst bleven met prestatie de pedagogische pijlers. Misschien slaat de opvoeding nu wat door naar de vrijheid, maar het doet goed lachende kinderen te zien, ook op foto's.

Jammer, dat er geen foto's uit de tijd van IJoannes Hendrijckos bestaan. In de laatste decennia van zijn leven was de fotografie er wel, maar de armoede werd niet gefotografeerd, hooguit geromantiseerd. Het zou nog tot de tijd van zijn kleinkinderen duren, voordat keuterboertjes en dagloners hun tijd ‘overleefden’ in de portretfoto. Onze kleinkinderen kunnen straks zien en horen, hoe wij nu leven en praten.

Niet alleen het gebrekkige schoolwezen maar vooral de opvoeding als zodanig hield het volk onmondig. Wat de mensen van koster en pastoor ook leerden, in geen geval verzet tegen armoede en onrecht. Wellicht wel verzet tegen die goddeloze ‘Franso-

zen'. Toch wilden juist die Fransen hen bevrijden uit de volkomen feodale en klerikale afhankelijkheid. Maar het is niet altijd eenvoudig om zijn werkelijke behoeften en zijn werkelijke bevrijders te onderkennen. Dat was toen zo, dat is nu nog zo. De gevestigde orde blijft altijd bevreesd voor de vorming van mensen. Zeker wanneer die mensen daardoor de werkelijke situatie waarin zij leven beter gaan begrijpen.

Rechtspraak en bestuur

Op de Wijnandsrader schepenbankvergadering van 25 mei 1735 werd ten overstaan van Schout en Schepenen een klacht behandeld van de Voogd Russel als rentmeester van de Heer van Winantsrade.

Een aantal personen was zo vermetel geweest 'uit den hoff van het adelycke huijs van Wijnandsraede af te breken differente takken taxis holt geplant tot het formeren van een soomer huijs'. Het doel van de diefstal was: 'om ouderwets meyen te planten en te orneren'. De schepenen zijn van oordeel dat dergelijke feiten 'behoiren in een wel gepoliceerd land gestrafft te worden.'

Gedagvaard worden: Joseph Budé, Joannes Coenen en de 'keukenmaeght van den borghoff (kasteelhoeve) Griet'. Verder verschenen als beklaagden: Peter Bruis, Baltus à Campo, Jac Offermans, Leonard Brauns (knecht uit het Panhuis), Weren Crijns, Dirck van Neel e.a. De beklaagden waren zo vermetel geweest in de meinacht de bomen te stelen, niettegenstaande het in de kerk van Wijnandsrade afgeroepen verbod: 'van meyen te planten, zulks op straffe van dry goldguldens amende'.

Overwogen wordt, dat niet alleen de adellijke familie von Bongart zijn bomen kwijt is, maar ook dat 'de publycke ruste niet alleen gestoort maer oock aenlaet ende vreese geboren wordt van daeruyt krackeelen, dispuyten, jae selfs doodslaegen souden spruyten'.

Elk van de beklaagden werd veroordeeld tot drie goudguldens boete. Bij de 'jonkheid' moet zo'n vonnis hard aangekomen zijn en dat niet alleen vanwege die drie goudguldens, waarvoor ze een hele tijd zouden moeten werken. Wat hen naast de onbegrijpelijke stadhuistaal vooral gestoken moet hebben is dat de zaak

De Jonkheid van Hunnecum plm. 1910 bij het begraven van de kermisman, een oud gebruik, waarbij op de laatste kermisdag een grote stropop werd opgehangen en verbrand. Dit gebruik komt nog voor in Maaseik, waar Malbroek (John Churchil), gevreesd Engels legerkommandant en plunderaar in onze streken, de booswicht-kermisman is. ‘Malbroek zal hangen en zijn lijk wordt verbrand.’

Op de foto van links naar rechts:
Staand 1e rij: Jean Gardeniers, Johan v.d. Weyer, Maria Muytjens, Liza Frijns, Mina Somers, Nieke Hermes, Liza Wielders, Maria Moonen, Betje Gielkens, Mathieu Gielkens (met fiets), Piet Wielders.

Zittend op paard: Lukas v.d. Weyer (links) en Willem Wielders (rechts).
Staand 2e rij: Tonia Frijns, Carolien Spijkers, Maria Gardeniers, Maria Cremers, Maria Wielders.
Mannen achterste rijen: Leo Wielders, Guus Gardeniers, Leo Somers, Jan Cremers, Andrees Gielkens, Hary Moonen, Sef Moonen, Sjang Frijns, ‘Lei va Sjengske’ Bemelmans.

De ‘Jonkheid’ of jongelingschap speelde een grote rol in het dorpsleven. Alle ongehuwden, ongeacht stand of geslacht, waren lid vanaf plm. 17 jaar. De vereniging stond onder leiding van een ‘kapitein’ of voorzitter en kende allerhande regels, die vanuit een grijs verleden zo gegroeid waren.

De jonkheid verzorgde elk feestelijk gebeuren. Zij organiseerde weidefeesten, mei-den-planten, oogstfeesten enz. Zij bracht versieringen aan bij processies, priesterfeesten, gouden bruiloften. Daarbij was zij ook ontmoetingspunt voor de huwbare jongeren.

> Elk feest werd in de vroege ochtend aangekondigd door het schieten van de ‘kamers’. Dat waren ijzeren cylinders, gevuld met een prop leem, die met springstof er uit werd geknald. Het hanteren van de gloeiend ijzeren bout aan een lange steel was niet geheel zonder gevaar. In Hunnecum gebeurde het door ‘Lei va Sjengske’.
> De eeuwenoude jonkheid kreeg in de meeste dorpen een gevoelige klap of ging geheel verloren na de dertiger jaren bij de opkomst van de zgn. jeugdstandsorganisaties (Jonge Boeren, Kajotters of Werkende Jongeren, Jonge Middenstanders enz.), georganiseerd naar het model van de standsorganisaties van Dr. Poels. Jongens en meisjes waren van toen af afzonderlijk georganiseerd.
> Maar de natuur is sterker dan de leer en in later jaren kwamen er ‘gemengde’ verenigingen van plattelandsjongeren.
> Ook de opkomst van ‘buurtverenigingen’ betekende in verschillende plaatsen de ondergang van de eeuwenoude jonkheid.

zo werd opgeblazen en dat op die manier een oeroud gebruik om zeep werd gebracht.

Bovenstaande schepenbankvergadering illustreert enigszins hoe de rechtspraak voor de Franse tijd verliep. De kasteelheer had het recht om een dingbank of schepenbank op te richten in zijn gebied. Tevens mocht hij zelf de leden van die rechtbank benoemen en men was verplicht die benoeming aan te nemen.

De kasteelheer had dus alle macht in handen. Hij kon zelf besluiten uitvaardigen en recht laten spreken over het niet naleven van die besluiten door mensen die hij zelf had aangesteld. De kerk hielp hem een handje daarbij, want de verordeningen werden afgeroepen vanaf de preekstoel.

De schepenbank van Wijnandsrade bestond uit een schout, zeven schepenen, een secretaris en een bode. Het schepenzegel vertoonde de H. Stephanus, patroon van de parochie, samen met het schild van de heer van Wijnandsrade. Het symboliseerde dus wel heel duidelijk het samengaan van kerk en heer.

Dat oude schepenzegel werd later het gemeentewapen. In 1897 stuurt ‘een verontwaardigd Wijnandsradenaar’ een ingezonden brief aan de Maasgouw, waarin hij de spot drijft met de gemeente, die van de heilige diaken St. Stephanus in het gemeentewapen een soort monnik met pij en kap gemaakt heeft!

Het is begrijpelijk, dat de rechtspraak niet altijd onafhankelijk van de heer plaats vond. Om de vonnissen uit te voeren kreeg hij tevens het recht om een galg op te richten en folterwerktuigen te

laten gebruiken. Verder kon hij geldboeten en diensten van de bewoners eisen. De vrijwel absolute macht van de vorst ging dus voor een groot deel over op de kasteelheer, die zich dan ook vaak als een ware potentaat gedroeg.

De kasteelheer had verder het recht op een ban- of dwangmolen. De bewoners mochten hun graan alleen daar tegen betaling laten malen. De diensten die hij kon opeisen waren o.m.: bewaking van het kasteel, ijsbreken op grachten en vijvers, hooi maaien en in schuren bergen en de zogenaamde 'cool- en houtvaerten'. De mensen stonden niet bepaald te springen om hun heer te dienen. Maar weigerachtigen verloren natuurlijk vrijwel altijd het geding en de heer inde naast de dienst ook nog de boete.

In de boetebepalingen was sprake van verschillende muntsoorten. Er bestond namelijk geen eenheid van munt. Niet alleen de souvereine vorst, ook de vrije heerlijkheden, abdijen en geestelijke heren hadden dikwijls het recht om munt te slaan. En zij sloegen er soms dubbel munt uit! Er werd door de adel nogal eens onedel gehandeld door onedel metaal bij het edele te mengen. Dat was blijkbaar minder erg dan de vermenging van het edele bloed in een morganatisch huwelijk. Tot in de Franse tijd is vooral Spaans, Staats en Oostenrijks, maar ook Hongaars, Frans, Luiks en Kleefs geld in omloop. Er waren dukaten, patacons, kronen, Luikse-, Kleefse-, Rijnse- en Carolus-guldens, schellingen, stuivers en oorten.

Schout en schepenen stonden in hoog aanzien. Belediging van hen werd zwaar gestraft. Een symbool van hun rechtspraak was de justitieroede, een lange doornen stok, die bij een plechtige eed aangeraakt moest worden.

De tweede helft van de 18e eeuw is een drukke tijd voor de schepenbanken. Het is de tijd van de benden van de Bokkerijders. Ofschoon heel wat boeken over hen zijn geschreven, is een uitvoerig wetenschappelijk onderzoek over deze benden nog steeds niet afgesloten.

Vast staat dat reeds lang voor de Franse revolutie in heel Europa gedacht werd over meer vrijheid en gelijkheid. De feodale heerschappij met zijn herendiensten, heerlijke rechtspraak, banmolen en willekeur werd hartgrondig verwenst.

Het volk en ook de bokkerijders zelf maakten hun optreden dikwijls mysterieuzer en romantischer dan het in werkelijkheid

was. Zelfs de naam ‘Bokkerijders’ ontstond door de volksfantasie eerst omstreeks 1770. De bendeleden zelf noemden zich ‘gesellen’ of ‘complices’. Het waren de terroristen uit die tijd.

Zo kende Hoensbroek de groep van Gavarelle; de leden legden hun eed af op de Heksenberg in Heerier heide. Met het opsteken van twee vingers beloofden zij voortaan te gaan stelen, God en zijn heiligen af te zweren, de duivel aan te hangen en niemand te verraden.

Uit de processtukken blijkt, dat zij het vooral gemunt hadden op welgestelde boeren, kerken en kastelen. Zo werd in de nacht van 6-7 april 1732 (Palmzondag) ingebroken in de kerk van Wijnandsrade en voor een bedrag van 300 gulden aan zilverwerk en paramenten gestolen.

De denkbeelden van de benden kwamen wellicht ook voort uit de theorieën over sociale gelijkheid, die in die dagen opkwamen en tot bewust verzet leidden. Opmerkelijk is, dat veel bokkerijders verlopen soldaten, wolwevers, marskramers en vooral vilders waren. De vilders kwamen overal op de boerderijen en kenden er de situatie goed. Maar het feit dat de chirurg Josef Kirchhoff en de geletterde Ernest Mistarius bendeleiders waren doet vermoeden, dat er bepaald meer achter zat.

De schepenbanken traden streng op tegen hen; op aandrang van bepaalde kasteelheren zelfs overdreven streng. Eerst werden de foltertuigen getoond. Bekende de verdachte niet dan werden de martelingen steeds heviger: duimschroeven, spaanse stevels, stoel van tortuur en tenslotte de wip, waarbij de beschuldigde aan op de rug gebonden handen omhoog werd getrokken. Bekende hij - wat bleef hem anders over? - dan moest hij de bekentenis zonder marteling herhalen. Het vonnis luidde dikwijls: doodstraf. Deze werd uitgevoerd door de galg of onthoofding, door verbranding na worging, door radbraken of vierendelen. Men kon in hoger beroep gaan bij de heer van Valkenburg, maar die spotte er waarachtig ook niet mee. Andere straffen waren onder meer: de brandstapel bij heiligschennende diefstal, het houden van bedevaarten naar Aken en zelfs naar Rome, verbanning, geseling en brandmerken.

Straf voor misdaden kon soms ‘verzoend’ of afgekocht worden door een grote geldsom. Zo'n voorrecht was er uiteraard alleen voor de rijken. Voor kleinere vergrijpen werden alleen geldboeten opgelegd.

De Fransen maakten een einde aan de plaatselijke schepenbanken door de oprichting van onafhankelijke rechtbanken per kanton en daarboven een arrondissements-rechtbank in Maastricht. Zij legden de grondslag voor ons huidige rechtsbestel. De rechtszekerheid werd voor alle mensen gelijkelijk gegarandeerd. Het bestuur van de dorpen kende voor de Franse tijd natuurlijk geen gekozen gemeenteraad. Een zogenaamde bankvergadering, bestaande uit kasteelheer, schout en schepenen en de voornaamste grondeigenaren, vormde het gemeentebestuur. Een bovenlaag van rijken dus, die beslisten over belastingen, inkwartieringen, vorderingen van bezetters enz. De belangrijkste ambtenaar was de dorpmeester of burgemeester, die gekozen werd door de bankvergadering. Hij moest vooral zorgen voor het innen van belastingen, een goed verloop van inkwartieringen en voor politie-toezicht. Soms moest hij leningen afsluiten om het dorp voor plundering of brandstichting door vreemde legers te behoeden.

De wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht waren dus nauw verweven en in feite in één hand. Door de Fransen werd dit grondig veranderd door een scheiding van de drie machten. De schepenbanken verdwenen met veel oude instellingen zoals leen- en cijns-hoven, tienden enz.

Het Franse departement van de Nedermaas werd ingedeeld in verschillende kantons. Wijnandsrade viel onder het kanton Oirsbeek.

Onder de Fransen vergaderde aanvankelijk nog de oude bankvergadering, vooral ook om te beraadslagen hoe aan de hoge Franse vorderingen voldaan kon worden. Nadien werden gemeenten met minder dan 5.000 inwoners vanuit het kanton bestuurd en bestond er dus geen eigenlijk gemeentebestuur meer. Zij kregen een municipale agent en een adjunct. De verzamelde agenten vormden het kantonnale bestuur.

In 1800, na de staatsgreep van Napoleon, vervielen de kantons als bestuurseenheid. De kleinere gemeenten kregen toen een eigen bestuur met aan het hoofd een ‘maire’, een adjunct en een gemeenteraad van 10 leden. De gemeenteraadsleden werden benoemd door de prefect van het departement. Verder was er een sekretaris en een veldwachter. In veel dorpen werd de veiligheid verhoogd door het vormen van een nachtwacht uit de inwoners, zoals dit voor de Franse tijd ook al gebeurde.

Na de Franse tijd werd het bestuur van de gemeente nog lang volgens Frans model en in de Franse taal voortgezet. In februari 1818 kwam een ‘Reglement van bestuur voor het platteland van de provincie Limburg’ tot stand. De gemeenteraad van kleinere dorpen moest nu bestaan uit negen leden inbegrepen de schout (burgemeester) en de schepenen (wethouders). De gemeenteraad werd benoemd door Gedeputeerde Staten en bestond uiteraard uit dorpsnotabelen. De schout werd benoemd door de koning en de schepenen door G.S. op voordracht van de gemeenteraad.

In 1825 werd de samenstelling nog iets minder demokratisch, zoals van de autoritaire koning Willem I te verwachten viel. In de Belgische tijd (1830-1839) kregen we rechtstreeks gekozen gemeenteraadsleden, waaruit dan schout en schepenen werden benoemd. De Belgische wet bleef van kracht tot de Nederlandse gemeentewet van 1851.

Maar hoe de wetten ook veranderden, het bestuur bleef in handen van grootgrondbezitters en welgestelden. Tussen toen en nu is er in demokratisch opzicht wel iets veranderd, maar de feitelijke macht ligt nog altijd meer bij de rijken dan bij het volk.

Ondanks alle veranderingen in bestuur en rechtspraak die IJoannes Hendrijckos gedurende zijn leven meemaakte, kreeg hij nooit een stem in het gebeuren van Wijnandsrade. Zijn vader Jean Leonard heeft nog de schepenbank met marteling en al van nabij meegemaakt.

Geloof en bijgeloof

Wanneer iemand een ongenadige schrobbering krijgt, zegt men in onvervalst Limburgs: ‘Dei kriet ze gekristeliërd!’

De uitdrukking is zó karakteristiek, dat zij niet vertaald kan worden. Om de pointe beter aan te voelen, laat ik oom Felix nog eens aan het woord. Op mijn vraag naar de geloofsbeleving in zijn jeugd vertelde hij:

‘'n Katechismus, tweemaal zo dik als hier die sigarendoos, moesten we van a tot z van buiten leren. Kende je niet alle antwoorden, dan mocht je op je elfde jaar niet de eerste kommunie doen. Thuis werd je overhoord en je kreeg ze ongenadig “ge-

kristeliërd", als je de antwoorden niet zonder haperen kon opdreunen.

De pastoor kreeg van iedere kommunikant ham en vla. Maar hij trakteerde na de dienst dan ook op een koffietafel. Enkele jongens mochten niet de kommunie doen. Een van de moeders riep de pastoor recht in het gezicht: "Die dich de sjink bringe en de vla, die liëste waal de kommuune doon!"'

De katechismus, 'de kristeliër', de geloofsleer werd in onmiddellijk verband gebracht met: er op slaan, 'knuppelen'. Katechismus en gehoorzaamheid waren de basis van het geloofsleven. Het was eigenlijk allemaal heel simpel. Je bent hier op aarde om God te dienen en daardoor in de hemel te komen. Je dient God door te gehoorzamen aan de kerk. De kerk, dat is de pastoor. Dus als je maar doet wat pastoor zegt kom je gegarandeerd in de hemel.

Dit simpele geloofsleven leverde zorgeloze mensen: ze hoefden zelf niet te denken. Iedereen geloofde precies hetzelfde en aan de verdoemenis kon je ontkomen door de biecht. De pastoor dacht wel voor de mensen en zorgde tevens dat geen andere gedachten binnen zijn schaapstal doordrongen.

Heel het volksleven met al zijn tradities en gebruiken was doordrenkt met het katholieke geloof. De kerkelijke hoogtij-dagen, de kermissen met de processies, de bedevaarten, het waren evenzoveel hoogtepunten in het leven van de mensen. Het geloof was de hartslag van heel het maatschappelijk leven.

Dit verklaart tevens waarom het geloofsleven zo ongeschokt stand hield tegen de verdrukking in van protestantse Hollanders en heidense Fransen. Aantasting van het geloofsleven betekende aantasting van het volksleven. De eenheid van godsdienst vormde een vast leefpatroon samen met de verwantschap per dorp, met een hecht huwelijks- en familie-leven, met traditionele normen, gemeenschappelijke arbeid en burenplicht.

Dit vaste leefpatroon werd gesteund door de kerk, die geen ruimte liet voor het eigen geweten en het werd geleid door zelfgenoegzame dorpsnotabelen, die geen ruimte lieten voor verandering. Dit leefpatroon had voor die tijd wellicht goede kanten. Maar veranderingen en eigen geweten zijn niet uit te schakelen in een maatschappij met massa-media, die heel de wereld open leggen en de mens terugwerpen op eigen geweten en eigen verantwoordelijkheid.

In dat traditionele geloofs- en volksleven van het Zuid-Limburgse dorp ben ik zelf opgegroeid. Vanzelfsprekend maakten we 's zondags tweemaal de lange weg van Hunnecum naar de kerk in Nuth voor mis en vesper. Op hoogtijdagen als Pasen en Pinksteren mocht je niet met vriendjes gaan spelen, ‘daar was de dag te hoog voor’.

De rozenkrans werd geknield in de keuken gebeden, alleen de vrouwen bleven biddend bezig met afwassen en opruimen. De eenvoudige kruisprocessies op stralende ochtenden door velden en verre gehuchten zal ik nooit vergeten. De pompeuze bronkprocessie met bruidjes, erebogen, muziek, bloemtapijten en rustaltaren kon mij diep ontroeren. Het strenge vasten, het kruisje met wijwater voor het slapen gaan, het verbranden van de ‘kroëdwösj’ bij onweer, ik heb het allemaal overtuigd meegemaakt.

Mijn vader nam mij dikwijls mee met bedevaarten naar St. Rosa in Sittard of naar St. Gerlachus in Houthem. Maar de meest boeiende bedevaart bleef die naar Hakkendover in België. Daar draafden zware boerenpaarden over de veldvruchten en het wonder was, dat die gewassen desondanks meer opbrachten. Toch kenden de boeren toen ook al het gezegde over de haver: ‘Braek mich d'r nak en ich völ dich d'r zak’.

Godsdienst, dat was een heel leven doorweven met religie, angelus-gebed, kruistekens bij bliksem of bij het passeren van wegkruisen en kapellen, kruisbeelden en heiligenbeelden in elk vertrek: ‘Woë gei kruts hingt woënt niëmes!’ ‘Es God beleef!’ ‘God zaegene dich!’ ‘I Gods naam!’, steeds was God in het denken aanwezig.

Godsdienst, dat was vooral ook de pastoor, die met zijn ritueel van sacramenten de mysteries van God, van leven en dood wist te benaderen. Men had zelden kritiek op wat de pastoor deed, hooguit soms op de manier waarop hij het deed. Maar als een pastoor de mis vlug celebreerde, werd al gauw gezegd, dat hij ‘het’ goed kon! Godsdienst, dat was vooral zorgen dat je in de hemel kwam, terwijl wij nu gaan beseffen, dat God van ons vraagt de aarde steeds beter bewoonbaar te maken.

In de tijd van IJoannes Hendrijckos was er ook dat vanzelfsprekende gehoorzaamheids-geloof. Het was toen wel nog meer verweven met angst en bijgeloof en met eeuwenoude gebruiken, dikwijls van Germaans-heidense oorsprong. In zijn jeugd werd het

traditionele geloofsleven - althans in kerk en openbaarheid - abrupt doorbroken door de Franse republikeinen. Toen hij de eerste katechismus-lessen zou krijgen, mocht de pastoor van Wijnandsrade zijn funktie niet uitoefenen en was de kerk gesloten.

Kerk en parochie van Wijnandsrade zijn toegewijd aan de H. Stephanus, de eerste martelaar. Tussen Hunnecum en Wijnandsrade, op een kruispunt van veldwegen, waar de holle weg

vanuit het dorp in het open veld komt, staat het ‘Sjteiveshuuske’. Het is een devotiekapelletje opgetrokken uit steen met een getraliede nis, waarin een schilderij laat zien hoe de heilige gestenigd wordt. Vol ontzag keken wij als kinderen naar zijn bloedend hoofd en naar de spierballen van de beulen.

‘Step.... hannus’, zeiden wij, omdat we die ph niet als f begrepen. Het moet een eeuwenoud kapelletje zijn. In het statutenboek van het konsilie van Susteren uit 1303 wordt al melding gemaakt van de parochie Wijnandsrade. Zeer waarschijnlijk zijn kerk en kerkhof een gift van de kasteelheer geweest, zij liggen immers midden in zijn bezittingen.

Het oude kerkje was uit mergel opgetrokken in sierlijk gotische stijl. Boven de sakrisrie werd in 1668 een bidplaats met uitzicht op het altaar aangelegd voor de familie von Bongart. Onder die tribune bevindt zich het grafmonument van ridder Willem von Bongart, in 1632 gesneuveld bij Leipzich.

In 1750 werd de oude vervallen kerktoren afgebroken en aan de bouw van een nieuwe kerk begonnen, die in 1753 werd voltooid. De kasteelheer gaat hierover een akkoord aan met de gemeente, waarin o.m. staat:

'Alsoo de parochiale kerke van Wijnantsrade neffen haeren toren notoirlyck bouwvallig sijn, gelyck ook de af te hangen dyer, ende de Hoogwelgeboren Heer Baron Von Bongart gebiedenden en genadigen Heere van dito Wijnantsrade van de loffelijke intentie is eene nieuwe kerke te bouwen.....

Hebben dese resolutie geteekent tot Wijnantsrade de 10 Meert 1750 A.L. Fabritius schoutet, Joan Habets borgemeester, Reinier Quaedvlieg, Hend. Freyen, Nicolas L'Ortye, Willem van Geul.'

De doop- en trouw-registers van de parochie beginnen in 1607, die van de overledenen in 1660 met nogal wat leemten na 1726. Om iets op te roepen van het geloofsleven in vroeger eeuwen volgt hier nog een aantekening van pastoor Peters:

'Op de 2e zondag van juni 1697 vond onder grote plechtigheid de instelling plaats van de Broederschap van de Zoete Naam met grote toeloop des volks van de omliggende plaatsen als Climmen, Hulsberg, Voerendaal, Nuth, Hoensbroek, Schimmert enz. 's Morgens om 10.00 uur werden de klokken geluid, kamers geschoten en dobbelhaeken op het kasteel als vreugdeteken. Daarna hoogmis in de hoogst versierde kerk. Er waren veel communicanten plm. 200, de hele voormiddag bezet zijnde met biechthoren, predicatie enz. Om 3.00 uur processie van de kerk naar de Stevenskapel. Vandaar door het veld met veel volk naar Hellebroek, daarna lof en men kon zich daarna laten inschrijven.'

Zo'n openbare plechtigheid was in die jaren mogelijk, omdat Wijnandsrade toen in Spaans gebied lag.

Het geloofsleven was sinds eeuwen vergroeid met het volksleven. In de vroeg-christelijke tijd was Wijnandsrade onderdeel van de parochie Heerlen, die zelf weer deel uitmaakte van Voerendaal.

Met de Romeinen kwam bisschop Servatius omstreeks 370 via Tongeren naar Maastricht. Maar op het platteland vond het christendom eerst langzaam ingang door Iers-Schotse missionarissen na de bekering van Clovis in 506. De abdijen van Suste-

ren en St. Odiliënberg kwamen tot stand.

Veel kerkelijke regelingen gingen terug tot Karel de Grote (plm. 800) en waren nauw verbonden met het staatkundig leven. De keizer regelde alles, tot liturgische en dogmatische zaken toe. De ‘clerici’ (priester-klerken) waren de enige geletterden.

Toen het gevreesde jaar 1000 zonder het vergaan van de wereld voorbij was, behoorde ons gebied tot het bisdom Luik, het sterkste bolwerk van het keizerrijk. De keizer benoemde de bisschoppen, die meestal van aanzienlijke afkomst waren.

In de middeleeuwen kregen de pastoors niet altijd 'n hoog theologische scholing. De kloosterorden vormden hun eigen priesters, maar de parochie-geestelijkheid had geen opleidingsinstituten. Rijkere kandidaten studeerden aan universiteiten en kregen hoge kerkelijke ambten. Kanunniken van kathedralen waren soms pastoors van meerdere parochies waar zij maar zelden kwamen, maar zij ontvingen wel de inkomsten. Arme pastoortjes waren hun zetbazen en moesten het werk doen. Geen wonder dat kwalijke praktijken groeiden zoals het verkopen van sakramenten en aflaten.

De inkomsten van de pastoor kwamen uit de pastorie-goederen, zoals akkers en weilanden. Veel dorpspastoors waren tot de Franse tijd zelf ook landbouwer. Pastoor Ross van Wijnandsrade schrijft in 1679 in de parochie-annalen:

‘Anno 1679 hebbe het erstmaal angefangen de ackerwinning en hetselfde jaer somergerst gesaet, ende davan gehat 150 gerfen, 73 gerfen linsen, 69 item boonen. Hetselfde jaer ook geseet die helle fruchte maer gar geene geluck gehat tot het mayen, inschuren en genieten.’

Twist over de kwaliteit van de tienden (vol ‘moezekeutele’) en over de renteplicht kwam vaak voor. Soms liet de pastoor, in plaats van rente te innen, werkzaamheden verrichten b.v. een kar kolen halen in Kerkrade. Zijn huishoudster werd er ook soms op uit gestuurd om tienden te innen.

In de begintijd van het christendom droegen de priesters gewone burgerkleding. In het begin van de middeleeuwen was de toga algemeen. Maar in 1783 moest de Roermondse bisschop Damiaan van Hoensbroek zijn priesters het dragen van kakelbonte kleding verbieden.

Parochie-priesters moesten alleen wonen en mochten slechts gediend worden door een vrouw uit de familie. Zij mochten ook

niet op jacht gaan, dobbelen, handel drijven of wapens dragen. In een klacht van de schout van Hoensbroek staat, dat op dinsdag 21 sept. 1532 de pastoor woorden heeft gehad met Jan Brandt en dat hij daarbij tot tweemaal toe het mes heeft getrokken!

In meerdere opzichten was het doen en laten van de geestelijkheid voor de hervorming een schande voor de kerk. De reformatie en het concilie van Trente brachten veel verbetering o.a. een seminarie-opleiding voor priesters, waarvan er vele tot dan toe niet celibatair leefden.

Alle parochie-eigendommen werden door de Franse republikeinen gekonfiskeerd en verkocht, terwijl ook de meeste renten verloren gingen. Van toen af was het ook afgelopen met het begraven van welgestelden in de kerk.

'In Wijnandsrade' - aldus pastoor Peters - 'was van oudsher het gebruik in voege om alhier de lijken van aanzienlijke familiën in de kerk ter aarde te bestellen, welk gebruik voortduurde tot aan de Franse revolutie. De gegoede familiën kochten zich een begraafplaats in de kerk en overigen vonden die op het kerkhof.' Als pastoor van Wijnandsrade werd op 7 mei 1797 op voordracht van de kasteelheer benoemd Peter Laurens Westhoven, geboren te Mülheim a/d Rijn, een geleerd priester. In februari 1798 moest hij vluchten voor de Fransen en eerst in mei 1802 keerde hij in Wijnandsrade terug. Plaatselijke moeilijkheden, die geruime tijd duurden, dwongen de kerkelijke overheid hem te ontslaan in maart 1813. Dit ontslag gaf aanleiding tot ongeregeldheden en partijschap. Zijn opvolger Petrus Mathias Pluymaekers, benoemd op 20 juni 1813, woonde aanvankelijk op het kasteel, maar kon in november de nieuw gebouwde pastorie betrekken. Wat de moeilijkheden onder pastoor Westhoven geweest zijn viel niet te achterhalen.

Pastoor Peters prijst de ontslagen Westhoven om zijn nauwkeurige, in het Duits geschreven, aantekeningen, waarvan hier een voorbeeld:

'Den 22.October 1812 schenckte Ad. Ritsefeld wohnhaft in Schwier als für seine Schwester die Exequien gehalten wurden, drie schone Kronen zum Zierate bei den Begräbnissen und Leichenbegängnissen verstorbener Jünglinge und junge Töchter....'

Tot plm. 1880 bleef het in Wijnandsrade gebruik, dat meisjes

bij de begrafenis van een jongeman bloemvazen en kransen aan de kerk schonken. Na de kerkdienst werden zij dan in de herberg getrakteerd.

De inlijving van het Maasland bij Frankrijk bracht kerk en godsdienstbeleving aanvankelijk in grote moeilijkheden. De maatregelen van de republikeinen wekten grote beroering. Vooral de jacht op onbeëdigde priesters en hun deportatie had een heftige anti-franse stemming tot gevolg.

Na het konkordaat van 15 juli 1801 tussen Napoleon en de H. Stoel werd de situatie beter. In 1802 werd amnestie verleend aan de onbeëdigde priesters. Een groot deel van de kerkelijke goederen was echter al opgekocht door rijke burgers en kwam niet meer terug aan de kerken.

Na het konkordaat werd het bisdom Roermond opgeheven en voor het grootste deel bij het bisdom Luik gevoegd. De bisschop van Luik riep in zijn herderlijke brieven de pastoors op tot trouw aan de keizer en tot het vermelden van zijn overwinningen.

Na de Franse tijd, onder koning Willem I, waren er in sommige plaatsen ook nog moeilijkheden o.a. door het ‘simultaneum’. De dominee met enkele Hollandse ambtenaren mocht op zondag de kerk het eerste gebruiken, terwijl de dorpsbewoners in weer en wind buiten stonden te wachten. Dominees preek kon soms lang uitlopen! Ook het vestigen van een seminarie in Rolduc werd tegengewerkt. Een konkordaat (1827) bracht ook hier verbetering en opende tevens de mogelijkheid tot een zelfstandig bisdom Roermond.

Het traditionele geloofsleven werd door al deze beroeringen niet geschokt maar veeleer versterkt. De oorlogshandelingen hadden wel, zoals altijd, hun invloed op het zedelijk gedrag.

De kerk wist na de Franse tijd haar traditionele verbond met wereldse machten weer spoedig te herstellen.

In de tijd van IJoannes Hendrijckos speelde de geheimzinnige stem van de folklore een grote rol in het gemoedsleven van de mensen, vooral als het ging om gebruiken die te maken hadden met leven en dood.

Uitvoerige gegevens hierover werden bijeen gebracht door Dr. J.H. Starmans in ‘Verloskunde en Kindersterfte in Limburg’ (Uitg. Gebr. v. Aelst M'tricht 1930). Hier volgen enkele ge-

bruiken uit Wijnandsrade en omgeving.

Volksmiddelen ter bevordering van de zwangerschap zijn vooral religieus van aard: ontvangen van de kommunie, goede werken doen en novenen bidden, medaljes en relikwieën dragen en vooral bedevaarten houden naar Kevelaer en Scherpenheuvel, later ook naar Wittem.

Daarnaast zijn er nog de volgende gebruiken: geslachtsgemeenschap bij nieuwe maan of gebruik van knolselderie ‘ter opwekking van de libido’.

De onkunde op sexueel gebied is groot. Gehuwden weten soms niet hoe de coïtus plaats moet vinden. Een vals zondebesef werkt dit in de hand.

Men probeert ook het geslacht van de vrucht te beïnvloeden: het bed gericht naar de morgenzon brengt jongens! De vrouw bij de gemeenschap naderen van links geeft meisjes, van rechts jongens. De vrouw moet daarna gedurende drie maanden op de linker- of rechterzijde slapen. Waar de man de baas is komen meisjes en waar de vrouw dit is jongens; het kind krijgt het geslacht van de zwakste partij.

Anticonceptie-middelen zijn: lang doorgaan met het zogen van het kind. Dit was vrij algemeen gebruikelijk. Persen door de vrouw bij de bevruchting of het inhouden van de adem.

Abortiva: thee van zevenboom of moederkoren, petroleum, saffraan of een boterham met mosterd en zeep. Het bloed drinken van een menstruerend meisje. Notenblaren of groene zeep onder de voeten dragen. Irrigatie met zoutwater, azijn, zeepwater of soda. Naast allerhand voetbaden en hete zitbaden zijn er nog inspanningen als van trappen springen en dansen.

Van belang voor de zwangere vrouw is vooral: veel bewegen, werken en wandelen. Veel vlees en groente eten, maar weinig melk en eieren. Emoties en schrik vermijden. Steelt de aanstaande moeder dan wordt het kind een dief. Een gezichtsindruk van de zwangere kan invloed hebben op de vrucht. Dit noemt men ‘verziën’. Zo krijgt het kind een wit gezicht door het zien van een dode, een bloedvlek door het zien van bloed, een moedervlek door schrik.

Een voorspoedige bevalling wordt bevorderd door: veel bewegen, op een emmer met kamille-thee zitten, bierpap eten, de rozenkrans bidden in de kerstnacht, het dragen van een snoer of lint uit Aken of Scherpenheuvel. Ook het gebruik van de ‘Ag-

nus Dei', een door de paus gezegend stukje was, is van belang, evenals aanroepingen van het H. Kruis.

Bij de bevalling is lang niet altijd een vroedvrouw aanwezig, de buurvrouwen helpen. Direct na de bevalling wordt jenever geschonken en is het onthaal van de helpsters de grootste zorg. De kraamvrouw ligt op haar strozak en mag soms dagenlang niet gewassen of verschoond worden. Zij mag ook niet te veel eten, zeker geen verse sla. Het kind wordt met raapolie ingewreven, armpjes en beentjes worden gestrekt en stevig ingewikkeld, zodat het geen kromme beentjes krijgt!

Als bloedstelpend middel bij de bevalling wordt een zegen uitgesproken door 'die het kennen' met bepaalde gebeden en bezweringen: 'Bloed sta stil door Christus' wil!' Bidden, medaljes en relikwieën opleggen, het hoofd omlaag leggen, wikkelen in azijn-omslagen, het helpt allemaal.

De nageboorte wordt soms met wijwater besprenkeld en in ieder geval 'binnen de dakdrup', dus vlak bij het huis of in een stal, begraven.

De dood van een kraamvrouw wordt altijd als bijzonder droevig ervaren, zij gaat regelrecht naar de hemel. Het kind is haar 'gelukskind'.

Sterven moeder en kind samen, dan wordt dit laatste soms op het lijk van de moeder gelegd en samen met haar begraven. Keizersnede na de dood van een zwangere vrouw wordt vaker toegepast. Soms gebeurt dit door de pastoor, zodat het levende kind nog gedoopt kan worden, vooraleer het sterft.

Bij de doop van een jongen is de vader van de vader peter en bij een meisje de vader van de moeder. Peter en meter beschouwen het als hun recht aan het kind hun naam te geven. Peperkoek is de traktatie bij een kraambezoek.

Vooral bij een sterfgeval is de hulp van de 'naobersjap' vanzelfsprekend. Alle zorgen en beslommeringen voor de uitvaart blijven de familie bespaard. Alle werk wordt door de buren gedaan. Zij waken ook de hele nacht bij de dode, waarbij nogal eens 'n borrel wordt gedronken.

Naast de poort of deur van het sterfhuis wordt het 'liëkbraet' geplaatst, een zwarte plank met een witte doodskop boven twee gekruiste botten en een Latijnse tekst zoals: 'memento mori', denk aan de dood. Het 'liëkbraet' heb ik in de twintiger jaren in Hunnecum nog zien staan. We keken er huiverend naar, vooral toen

het op zekere dag naast de huisdeur van een schoolkameraad stond, die door een auto overreden werd. Het was een zoon van ‘Sjlam-Joep’, de vrachtrijder van kolenslik. Er kwamen toen hooguit vijf auto's op een dag door het dorp. Een van die auto's was over het hoofd van de jongen gereden; ik mocht van mijn vader niet gaan kijken.

De dode werd afgelegd op een bos goed gezuiverd stro. ‘Hae likt op 't sjouf.’ Het begrafenismaal bestond uit wittebrood, maar zonder vlees, kaas of eieren, en uit vla. Begrafenismaaltijden liepen nog wel eens uit in gezellige familie-bijeenkomsten, waarbij veel gelachen werd. Het zou typisch Limburgs zijn, die gemakkelijke verbinding van het hemelse en het aardse, van leven en dood.

In de tijd van IJoannes Hendrijckos werd bij het bereiden van het begrafenisgebak de kwaliteit van een gedeelte van het deeg verhoogd door meer boter en eieren toe te voegen. Het werd de ‘pesjtoërsdeig’ voor het gebak, dat na de begrafenis naar de pastorie gebracht werd.

Een van de mannelijke buren ging te voet tot in de verre omtrek de familie op de hoogte stellen van het sterfgeval en van dag en uur van de begrafenis.

De dode werd uitgedragen door getrouwde buurmannen als het een gehuwde was en door de mannelijke jonkheid als het een ongehuwde was. Bij elk wegkruis hield de stoet even stil voor een gebed. Het graf werd gedolven door de twee naaste buren.

Geboorte en dood gingen vergezeld van veel bijgeloof en onkunde, maar zij speelden zich af binnen de kleine kring van een hechte gemeenschap, de ‘naobersjap’, waarin vereenzaming uitgesloten was. De dood stond midden tussen de mensen, een gevreesde maar toch ook vertrouwde verschijning.

Opgelem
Cravincel
Beeck
Spaubeek
Schumert
Hunnekum
Heer Winantsrad
Wasrad
Bosch
Molen
Munster Geleen.
Nut
Gebro
Vaserode
Laer
Schwyer
Foronsens
Climmen

1558

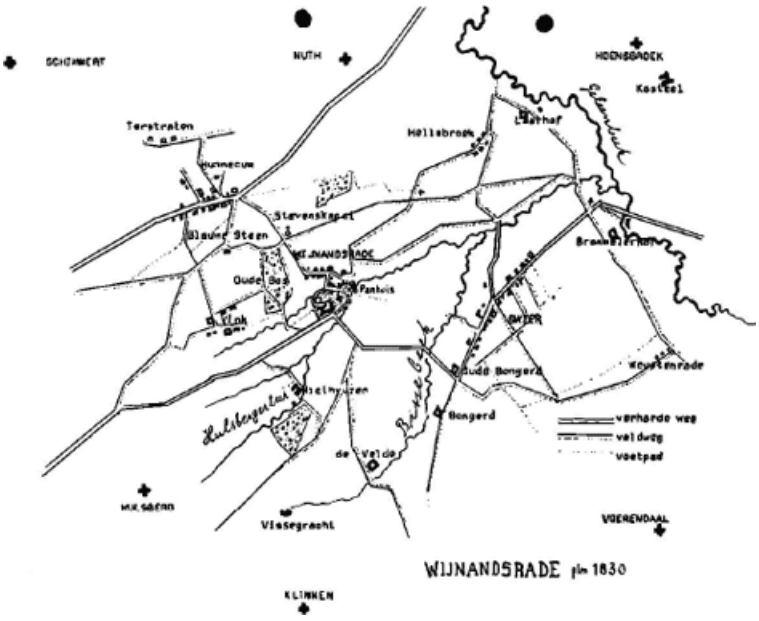
SCHINNERT
NUTH
HOENSBROECK
Kasteel
Terstraten
Hellebroek
Hunnecum
Blauwe Steen
WIJNANDSRADE
Oude Bos
Pothuis
Stevenskapel
Oude Bongerd
Bongerd
Kousemade
de Velde
Vlasegracht
VOERENDAAL
KLIMMEN
verharde weg
veldweg
voetpad
WIJNANDSRADE in 1830

1830

Vuth
Hellebroek
Wijnandsrade
Zuyer
Hulsberg

1930

Vuth
Hellebroek
Wijnandsrade
Zuyer
Hulsberg

1980

II
Het leven van IJohannes Hendrijckos

Dec. 1801 De duivel

‘Ich bang? Ich bèn veur d'n duuvel neet bang!’ bluft Drieksjke. Hij is nog laat bij de schoenmaker geweest en moet nu door de donkere holle weg weer naar huis.

‘Drieksjke va Leike Eires’ - zo noemen hem de mensen in Swier is 'n tengere vlasharige bleekneus van tien jaar. ‘Kiësköpke’ zegt de meester, koster Coenen, wel eens tegen hem.

Zijn vader ‘Leike’ is ook klein, maar zijn gedrongen postuur is één bonk spierkracht. Een graag gevraagde dagloner! Ja, die boeren weten het wel.

Helein, zijn struise moeder, is een kop groter dan Leike. Zij is de goedaardige kracht in huis. Alles bereddert zij zonder opvallend bazig te zijn.

Zijn zus Marie, acht jaar ouder dan hij, werkt op Genhoës, het kasteel van Wijnandsrade. Neen, niet in de stallen, in de keuken..... Zo'n kasteelkeuken..... daar komt wat bij kijken! Soms telt een maaltijd wel tien gangen. Dat moet allemaal op tijd en goed warm opgediend worden. Marie komt meestal alleen 's zondags even thuis.

Hun strogedekt lemen huis onder aan de Putweg is in een L-vorm gebouwd met stallen en schuur aaneen. Een keuterij zonder welstand, maar toch altijd nog een eigen boerenbedrijfje. In de hoek voor het huis ligt de mestvaalt en erachter, in de huiswei, de bakoven.

‘Mië mès, mië broëd! zegt Leike, die graag wat filosofeert over de dingen van het leven en de nauwe relatie van mest en brood begrijpt.

Het loopt tegen Kerstmis. Leike heeft erop gestaan, dat de schoenen geflikt worden, al is het met stukken konijnevel. Hij wil met Helein en Drieksjke zonder natte voeten in de kerk komen en dan niet op klompen. Voor het eerst onder de Fransen kan Kerstmis weer in de kerk gevierd worden. Daarom moet Drieksjke in de late namiddag nog naar de Peikvot, de schoenlapper. Twee konijnevellen bungelen op zijn rug, de stropoppen steken er nog in. De Peikvot woont als vrijgezel alleen in een lemen hut boven in het open veld, waar de ‘lange gats’ op uitkomt. Die holle weg kent Drieksjke als zijn eigen klompen.

's Zomers is het een koele tunnel, waar je uit het gloeiende open

veld induikt. Dan staat het er vol zoete wilde aardbeien. Allerhande bloemen en kruiden garneren de hoog oplopende kanten. Daarboven raken takken van afgeknotte bomen elkaar in een dicht loverdak. Licht valt gezeefd in vlekjes op de weg, die zo smal is dat er maar net een boerenkar doorheen kan. Er leven marters, veldmuizen en hamsters, verderop in de bosrand is een dassenburcht. In struiken en boomtronken huizen veel vogels en in de zonnevlekken koesteren zich glanzend-groene en diepblauwe vliegen, die telkens zoemend opvliegen nog voor je erbij bent.

In de winter als de wind over de velden jaagt en de sneeuw bijeen veegt, ligt de gats soms dicht. De sneeuw krult dan golvend over de hoge rand van de weg, die je alleen maar terugvindt langs de uitstekende boomstronken. De holle weg wordt een beek, als de sneeuw weer smelt en het gele leemwater omlaag stroomt met takken en rollende stenen.

Maar nu, in de donkerste tijd van het jaar, is de gats een spookweg. Kale takken bewegen kreunend en dorre blaren fluisteren.....

De Peikvot stoeit graag wat met jongetjes die schoenen komen brengen. Hij vangt ze spelend op in zijn schootsvel en laat zijn zwarte vingers kietelend in hun broek kruipen.

‘Aah Drieksjke! Kinste nog zoë lache?’ En als dat Kiësköpke alleen maar verlegen blijft staan, heeft hij hem al te pakken.

‘Ins kiëke ofste 't nog kins!’ en hij knuffelt en krauwelt dat kronkelende jongenslijf. Per ongeluk schuurt zijn stoppelbaard langs die - o zo - zachte wangen. En bij toeval, onder dat onstuimige gespartel en gekietel, frunnikt hij aan dat jongenspiemeltje. Drieksjke raakt er beduusd van, ziet dat het buiten - nondedomme - al donker is, wringt zich los, schiet in zijn klompen en loopt naar de deur. De Peikvot trekt alweer een bol pek langs het koord alsof er niets gebeurd is.

‘Bèste neet bang in de gats?’ vraagt hij nog.

‘Ich bang? Ich bèn veur den duuvel neet bang!’

Buiten staat een bolle wind. Een veeg licht snelt over de veldweg. Wild en verwaaid jagen wolken om de maan.

Waarom doet de Peikvot dat? Hij kijkt zo raar.....

In de gats verdwijnt alle licht. ‘Zakke-duuster’ bromt Drieksjke. Tastend moet hij verder, maar hij kent de weg met iedere bocht.

Zijn klompen zuigen vast in de modder.

Daar ritselt iets.... ‘Blaar’ bemoedigt hij zichzelf en hij fluit 'n deun. Maar het ritselt en fluistert ook verderop en achter hem. God, wat is het donker. ‘Veur d'n duuvel neet bang!’, maar intussen schijt hij zowat in z'n broek van angst. Wat kabaalt en fluit die wind door de struiken. Dan is het even stil en weer knispert er iets naast hem.

Bij de wisselplek voor karren zwaait het maanlicht door de takken.... daar staat iemand met knokige armen te wenken. Hoe zei de oude Wielderjans dat? Spoken die steunen en duivels die zuchten.....

Ja, het is hels donker. Daar zweeft iets over hem heen. Zoevende slagen, vlak boven zijn hoofd, jagen hem op, drijven hem vooruit. Hij rent..... rent..... Daar hoort hij het weer, zwaar zuchtend komt een duivel achter hem aan..... Drieksjke toch.....! ‘Erm klei Klësköpke!’ Hij zwaait wild met zijn armen. Hij voelt iets..... haren of veren gaan langs zijn vingertoppen. Zijn hand heeft de duivel geraakt.....!

Nu rent hij in paniek. Een klomp blijft in de modder steken.....! Vlug weg van hier..... naar huis.

Grauw-bleek hompelt hij op één klomp de keuken binnen. Vader zit bij de schouw en dopt bonen, moeder zorgt voor het avondeten.

‘Wat is mit tich?’ vragen zij tegelijk. Hakkelend vertelt hij wat hem overkomen is. Leike lacht:

‘Doe gekke jong, hië vluugt geine duuvel. Dat waor d'n uul oët de hoëswei!’ Een grote oehoe woont achter in de huiswei tegen 't Gebösjke in een holle boom. 's Avonds vliegt hij door de gats en vangt er muizen.

Leike neemt 'n spaander vuur uit de haard, steekt de kaarslantaarn aan en gaat de klomp zoeken. Peinzend loopt hij in het zwaaiende licht: hoe komt die jongen zo bang? Maar was hij zelf vroeger zo heldhaftig? Tussen de Blauwe Sjtein en Sjteiveshuuske is hij ooit voor een vuurman op de loop gegaan. Maar nu....? Ja nu.... nu is hij vijftig. Van die angst van toen is niet veel meer over net zo min als van z'n vrijgezellen-vrolijkheid. Het leven is hard, tegenslagen kneden je..... Twee kinderen gestorven en Berbke was al bijna vijf jaar. Dat kwam vanwege hun zonden, als straf, had pastoor gezegd. Maar zo'n straf van Onze Lieve Heer..... dat kan toch niet. Helein vond dat pastoor zoiets toch

zeker beter wist. Dat mag dan waar zijn, maar daarom begrijpt hij het nog niet.

Dat Drieksjke met zijn duivel..... En tòch.... er zijn duivels op aarde, maar dan wel een soort zonder bokkepoten. Soldaten in oorlogen zijn zo'n duivels. Twee keer al is zijn oogst voor een groot deel vernield, eerst Oostenrijkse huzaren, daarna Franse dragonders. Ze lieten hun paarden het koren afvreten alsof het gras was. Twee winters lang hadden ze honger geleden.

Leike heeft al veel meegemaakt, maar nu..... Hij krijgt het maar niet uit zijn gedachten.... nu wordt zijn hele bestaan bedreigd door een andere duivel, de rijke Bieldermans van te Nietese. Die wil hem zijn akkerland en een stuk van de huiswei afnemen. Alles samen een bunder en een kleine morgen. Die grond zou bij het Gebösjke horen en dat is oude gemeynte-grond door Bieldermans in zijn geheel van de Fransen gekocht. Eindeloos is erover geredeneerd en getwist. Bieldermans heeft er papieren bij gehaald, maar Leike kan niet lezen. Wat hij alleen weet is, dat zijn vader en zijn grootvader hun leven lang die wei en dat stuk grond bewerkten. Zijn vader had zelfs een trekos, Leike ziet hem nog trots naast de ossekar lopen. Hij droeg dan altijd een stok rechtop tegen de schouder als een scepter. Zij hadden toen ook nog een stuk grond van de kerk in pacht. Maar dat was verkocht aan de Bongerd. Pastoor moest de nieuwe kerk afbetalen en alleen grote boeren hadden geld om de grond te kopen.

En nu die Bieldermans. Leike weet verdomd zeker, dat de ‘Sjeidsjtok’, een ouwe es op de hoek van 't Gebösjke, de grens aangeeft tot de reinsteen aan de rand van de gats. Maar die reinsteen zou ooit verlegd zijn, beweert Bieldermans. Het Gebösjke zou anders onmogelijk een bunder kleiner kunnen zijn dan in de boeken staat. Altijd die boeken! Ze zweren bij die boeken vol bunders, dat is hun evangelie. En wat zeggen die boeken over het veld van Bieldermans achter het Gebösjke? Dáár hoor je niks over.

Voor Leike betekent dat bunder land koren en brood, stro, een koe, melk en boter.... een heel bestaan. Goed, 't bestaan van 'n klein boertje, dat soms uit werken gaat, maar dat altijd nog zijn eigen baas is. En dat is veel, héél veel!: ‘Beiter kleine baas es groëte knech!’

.....In het donker moet hij lang zoeken naar de klomp. Als hij weer thuis komt neemt Helein meteen de ketel met melk van de

haal. Leike trekt met het broodmes een kruis over de bodem van een nieuw rond roggebrood. Hij zet het tegen zijn borst en trekt er - de stoppelige onderkin dubbel - een paar dikke sneden af. Zij brokkelen het brood in de melk. Hun blazen en slurpen vult de schemerige keuken.

‘Dei kloomp loog nog wiëd weg,’ zegt Leike tussen twee lepels door. Er wordt verder niet over gepraat, zij eten zwijgend verder.

Luister..... bij Kleintjes, de overburen, slaat de hond aan. Even later gaat bij hen de buitendeur naar de ‘neire’ krakend open. Zij kijken elkaar aan. Een stok slaat op de keukendeur en voordat zij erop bedacht zijn staat een kerel als een boom midden in de keuken: Bieldermans van te Nietese! De stok tikt tegen zijn roodbruine laarzen. Het vuur van de schouw doet zijn gezicht paars-rood opgloeien. Groot en dreigend slaat zijn schaduw over vloer en muren. Minachting trekt om zijn mondhoeken als hij naar dat luizige drietal kijkt; onder de nagel van zijn duim kan hij ze kraken.....

Zwijgend, de lepel verstorven in hun hand, staren Leike, Helein en Drieksjke hem aan. Zijn zware stem davert door de kleine keuken:

‘En noë is 't aafgelaope Leike Eires! Doe bliefs van dat land aaf en angesj zörg ich daste gei wèrk mië kries, op de Vel neet en auch neet op de Bongerd. Is dat good versjtange? En es dat neet hölp haole dich de genderme, dat kaveer ich tich!’

‘En viër dan? stamelt Leike. ‘Wat motte viër zonger land en zonger kow beginne? Motte viër da mèr verrèkke?’

‘Dat geit mich neet aan. Dat land is va mich en daomit basta!’ De deur slaat dicht, hij is al verdwenen.

Leike weet het: Bieldermans kan hem vermorzelen onder de hak van zijn laars.

Trillend staat hij op, zijn zware handen steunen op de tafelrand. ‘Ich hauw 'm kapot..... noondedjuu..... ich hauw 'm kapot!’

Helein staat al voor hem, opgericht met heel haar postuur.

‘Lei, laot 'm gaon, gaap neet teige ein aovemoël!’

Hij is onheilspellend bleek, stoot zijn stoel achterover en werkt zich langs haar door naar de deur.

Drieksjke zit versteend op de bank. Hij wil wat zeggen, maar z'n stem stikt in tranen.

Helein schreeuwt nog: ‘Doog gein dom dinger!’ Maar Leike is

al buiten. Het vuur flakkert nog even in de tocht van de dichtslaande deur.

Helein en Drieksjke gaan samen naar buiten en kijken de dorpstraat af. De wind gaat tekeer. Zij turen en luisteren.... duisternis.... 'n vlaag maanlicht..... en de wind van ver aanrazend door de bomen.

Ineens..... een schreeuw. Daar schreeuwt iemand in de richting van het kerkweggetje. Het is Leike. Schreeuwen? Hij brult als een getergd dier:

'D'r duuvel zaal dich haole, Bieldermans. Doe va God verlaote verdomde drekboer!'

En nog eens brult hij: 'D'r duuvel....' en tegelijkertijd huilt luid en luguber de uil in de huiswei. Ook verderop roept een uil, ergens begint een hond te janken en bij Kleintjes spektakelen de ganzen.

Huilende uilen..... fluitende vlagen wind..... jankende honden en gaggelende ganzen, één satanisch kabaal..... alle helleduivels zijn los. En Leike staat daar in een plek bleek maanlicht, met beide vuisten zwaaiend, al die duivels over Bieldermans af te roepen. Maar Bieldermans is al bij de allee naar het kasteel. Hij heeft de verwensing van dat miserabele Leike gehoord, daarom slaat hij de veldweg in naar de Bongerd: 'Ich zaal dèm duuvele.....!'

Leike komt terug - Drieksjke zit juist te kakken op de mestvaalt - en loopt zwijgend naar binnen. Ook tegen Helein praat hij niet. Achteraf zit hem alles dwars, niet alleen Bieldermans maar ook zijn eigen aanstellerij, dat onbeheerste schreeuwen, alles. Zijn drift heeft hem weer eens parten gespeeld. Wat voor zin had dat gebrul in het donker, dat onberedeneerde luchten van zijn gemoed? Altijd is het mis. Altijd na een woordenwisseling met Bieldermans denkt hij achteraf: ik had dit of dat moeten zeggen. Hij zou rustig moeten blijven. Maar blijf maar eens rustig bij zo'n smeerlapperij. En als je dan helemaal niks kunt, wat moet je dan? Wat blijft er over dan schreeuwen naar hemel en hel? Zonder een woord kruipt hij naast Helein in de bedstee.

Drieksjke klimt naar zijn slaapzoldertje. Lang ligt hij te luisteren naar de wind, die hol-brommend aan komt bulderen en het hele huis doet kreunen in zijn gebinten.

Beneden blijft het stil..... zou vader die Bieldermans dood geslagen hebben? Rillend doezelt hij weg..... duisternis vol

gekerm..... een lange holle weg zonder eindpunt van licht..... hij wil vluchten maar kan niet verder. Een duivel raakt de berm en meteen slaat het gras in brand. Als een slang kruipt het vuur sissend verder en laat een donker spoor achter. Daar ligt, zwart-geblakerd, een dode man.... armen en benen wijd uiteen: Bieldermans. Drieksjke rent en alles komt huilend op hem af: boomstronken, duivels en uilen, vlammen, honden en ganzen, vuurmannen en spoken. Twee keer schrikt hij wakker met een schok..... weerwolven bespringen hem.... de wind buldert maar door.....

Dec. 1801 De jammerklacht

Onrecht kan te veel worden.... sluipend gif, dat een gezwel tot berstens toe doet rijpen.

Bieldermans was gisterenavond nog op de Bongerd en op de Vel geweest: ‘Ich zaal dèm duuvele!’

Leike hoefde niet meer te dorsen en kwam al vroeg in de ochtend weer thuis. De hele dag had hij zich teruggetrokken in het bakhuis, Helein kon hem niet aan het praten krijgen.

's Avonds zitten zij weer samen bij de schouw. Voor Drieksjke zijn dit de mooiste momenten. Hier voelt hij zich geborgen, ook al rumoert de wind nog steeds in de donkere schouwkoker. Het kleedje langs de plank beweegt zacht heen en weer. Als klein kind vond hij dat beangstigend, vooral als klonters roet omlaag ploften in de as van het brandrooster.

‘Wat deit zoë in de sjouw?, had hij eens gevraagd. En zijn moeder had geheimzinnig geantwoord:

‘Och kind, dat is d'r awwe van 't veurig jaor!’

Vanavond ligt er een druk op iedereen en niemand vindt een uitweg in woorden. Drieksjke zou hij-weet-niet-wat willen doen om die treurigheid uit de ogen van vader en moeder te krijgen.

Hoe alles veranderen kan! Nog geen maand geleden had de ouwe Naard Wielderjans hier bij de schouw een avondlang verteld. Drieksjke had alles om zich heen vergeten en werkelijk de duivel in stank en rook door de schouw zien verdwijnen. Ja, de echte duivel, die met drie mannen zat te kaarten. De speler die moest

schrijven liet z'n krijtje vallen. Toen hij het wilde oprapen zag hij de paardepoot.

‘D'r duuvel is los!’, had hij geroepen. En op hetzelfde moment vlogen tafels en stoelen omver en met een knal, solferstank en rook verdween de duivel door de schouw.

En Wielderjans had verteld over het dwergje van de Blauwe Steen, de eenzame herberg achter het oude bos. Daar hadden ze een dochter van vijfentwintig, die zo klein was als een dwerg. Zij zat altijd in een klein stoeltje, maar zij praatte heel verstandig. Haar vader meende dat zij door de kwade hand geraakt was en vroeg aan de pastoor het meisje te overlezen. De pastoor stelde dat telkens maar weer uit. Op een nacht werd er aan de deur geklopt. De herbergier ging kijken, maar er was niemand te zien. Tot driemaal toe werd er geklopt, maar telkens was niemand aan de deur.

‘Och God, help oos toch!’, riep zijn vrouw tenslotte. Op hetzelfde moment sprong een zwarte kat uit het raam bij de dwergdochter. Zij gingen kijken en vonden het meisje dood in bed..... En van de vuurman tussen de Vink en Sjteiveshuuske. Die had vader ook eens gezien. En van de weerwolf van Meerssen en het spook van Cortenbach. Zijn fantasie beleefde het helemaal, hij was overal bij geweest. Maar na afloop durfde hij niet meer alleen gaan pissen buiten op de mestvaalt.

Ja, dat was nog maar een week of vier geleden en nu..... Zijn vingers doppen wel de bonen, maar hij zit voor zich uitstarend te dromen. Ineens vraagt Leike: ‘Woë zitste euver te prakkezere, jong?

En zonder er verder bij na te denken zegt hij: ‘Euver d'n duuvel.’

‘D'r duuvel, dat is alle onrech op d'r welt,’ zegt Leike. En dan begint hij te vertellen, iets wat hij anders nooit doet. Eigenlijk is het ook geen echt vertellen, het is meer een klagelijk voor zich uit praten, een eentonig spreken in de ruimte, een toonloze effen woordenstroom zonder kleur, een traag vloeiende etter.....

Eerst over zijn eigen vader en moeder. Hier bij de schouw hadden ze zitten huilen. Zij hadden hun trekos, Samson, met kar en ploeg moeten wegdoen, omdat pastoor de grond verkocht had aan een grote halfwinnaar. Die os was alles geweest voor vader. Hij had hem zelf gefokt, gekastreerd en aangespannen voor de

stam van een ouwe appelboom. De os trok die boom weg als een bezemsteel. En hij zou een stuk uit de schuurgevel gerukt hebben, als daar geen schampsteen gelegen had.

‘Dae is zoë sjterk wie Samson!’ had pastoor gezegd, die belangstellend stond te kijken. Sindsdien had de os Samson geheten. Samson trok de diepste ploegvoor en de zwaarste kar vol mest. Aan die trekos kon iedereen zien, dat vader een echte boer was. Maar.... os weg, boer weg!

Dan over de gemeynte grond, waar hij vroeger het vee kon brengen. Bijna alle dieren van Swier werden er bijeen gebracht. Je kon er hout halen om te stoken en hele vrachten blaren om te strooien onder het vee. Dat werd hele goeie mest. Maar ook de ‘gemeynten’ werden verkocht en de kopers waren weer rijke boeren en grote halfwinnaars, die toch al grond genoeg hadden. Was zo'n ‘gemeynte’ niet van iedereen....? Het was godgeklaagd. ‘Mèr d'r duuvel sjiet altied op d'r groëtste haop!’

Een koe, twee schapen en twee varkens had hij moeten verkopen, precies de helft van zijn veestapel. De huiswei en de akker tegen het Gebösjke waren nog net genoeg voor de andere helft en voor koren, eigen brood, een hoekje wortelen en koolraap. Maar nu Bieldermans die akkers afneemt, hoe zouden zij nu nog een koe kunnen houden en een varken vet krijgen?

Hier onderbreekt Helein vastberaden zijn woordenstroom en zegt, dat zij die koe blijven houden, ook al moet zijzelf ze hoeden langs de straten van Swier.

Drieksjke kijkt opgelucht naar zijn moeder. Leike staart voor zich uit en begint meteen op dezelfde eentonige manier een ander verhaal, dat van nonk Sjang en de bokkenrijders, lang geleden gebeurd.

Nonk Sjang was een oudere broer van zijn vader en Leike was zijn petekind. Hij werkte als paardeknecht bij Weusten op de Vink. Een dochter van Weusten, 't Hoebertien, had hem erg graag en hij haar. Maar Weusten moest daar niks van hebben. Zijn dochter kon wel wat anders krijgen! Sjang kon blijven, als hij Hoebertien met rust liet. Hij bleef, maar 't Hoebertien bleef van hem houden.

Op een herfstdag tegen het vallen van de avond, - Sjang was juist water voor de paarden aan 't halen - stonden onverwacht twee mannen en een vrouw onder de poort. Of zij ergens konden slapen? Omdat Weusten er niet was, had Sjang gezegd, dat dat wel

kon in het bakhuis achter de boerderij. 's Avonds had hij er al spijt van. Het was daar een gelach en een gegier van dat vrouwmens geweest! Om jezelf dood te schamen!

De volgende morgen, na het voeren van de paarden, ging hij meteen naar het bakhuis. Het drietal was al verdwenen. Alles was overhoop gehaald en in de asruimte onder de oven lag stro. Bij het opruimen daarvan had Sjang een groot pistool gevonden, 'n soort verkorte snaphaan. Hij had maar niks aan de baas verteld en dat pistool in zijn kist weggestopt.

Nog geen maand later kwam de schout met twee veldboden en een rotmeester van Hoensbroek nonk Sjang halen. Die zwervers waren leden van de bokkerijders-bende van Mistorius en die vrouw was Liesbeth Snitgens, de beruchte bende-hoer. Na de scherpe tortuur bij de ondervragingen was ook de paardeknecht van Weusten op de Vink genoemd.

De twee veldboden zetten zijn kist het ondersteboven en vonden het pistool. Sjang had er verslagen bij gestaan en gevoeld dat hij voor het laatst in de ‘vrie’ die lucht van paarden, hooi en klaver rook.

Het wàs de laatste keer. Hij werd met de tortuur bedreigd, maar kon niet meer zeggen dan hij wist. En dat pistool dan in zijn kist? Gevonden? Zij geloofden hem niet en gingen vermoeden dat hij een geheim bende-lid was. Hij kreeg een scherp verhoor te verduren met duimschroeven en spaanse stevels. De pijn was zó onmenselijk, dat hij het bewustzijn verloor. Hij had namen geroepen van mensen die voor hem konden getuigen, ook die van 't Hoebertien.

Na enkele weken hadden zij hem toch vrij gelaten. Maar, zoals dat gaat, de mensen bleven hem als een bokkerijder zien. Hij voelde het, als hij na de mis in de herberg een glas ging drinken. Iedereen ontweek hem. Boer Weusten was blij, dat hij hem ‘met goed fatsoen’ kwijt was. Ander werk vond nonk Sjang niet meer. Hij zonderde zich steeds meer af en ging tenslotte eenzaam wonen bij een ouwe tante op de Heerlerhei. Hij en ook 't Hoebertien trouwde niet meer.

‘V'r zint oos leive lang vanein bliëve druime,’ had nonk Sjang gezegd, toen hij dit allemaal kort voor zijn dood aan Leike vertelde.

Bijna aansluitend en zonder stemverheffing begint Leike het volgende verhaal. ‘Van d'r Joean Meulekes oët 't Hèllebrook, dat

wèts doe auch nog Helein.' Die Joean had hij heel goed gekend. Zij hadden samen jonge eksters uit de hoogste bomen gehaald. Eens hadden ze een holle boom in brand gestoken. Die was als een schouwkoker gaan trekken en brandde zó erg, dat een rij mensen emmers water moesten doorgeven om te blussen. Er stond een stromijt in de buurt en de vonken vlogen boven uit die boom 'wie oët eine bakoeve dei geveigd wuurd.' Een glimlach speelt even om zijn lippen als hij er aan terugdenkt.

Joean Meulekes werd zo maar van vandaag op morgen gevangen genomen. Hij zou een oude man vermoord en bestolen hebben. Leike wist zeker, dat het niet waar was, maar wat doe je alleen tegen twee getuigen die samenspannen? Als Joean het dan zo zeker gedaan had, waarom werd hij dan niet ter dood veroordeeld? Neen, de schepenbank van Nuth strafte hem met geseling en brandmerk. Dat vonnis zou 'tot afschrikwekkend voorbeeld' in het publiek uitgevoerd worden bij de galg van Kathagen.

'Dat is nog mèr ach jaor geleje,' kabbelt zijn stem verder. Dat 'afschrikwekkend voorbeeld' zei al genoeg. Ze hadden Meulekes nodig om de mensen schrik aan te jagen, want de schepenen waren zelf bang in die tijd. Het was toen een heel beroerde tijd. Oostenrijkse en Franse soldaten 'klabatterden' met hun paarden door het veld alsof er geen graan stond te groeien. In Maastricht zaten nog de Hollanders en niemand wist precies wat er zou gaan gebeuren. Maar de grote heren waren met al hun geld naar het Pruuses vertrokken. Landlopers en schelmen maakten de dorpen onveilig. Zo kwam het, dat de schepenen onzeker waren en daarom moest Meulekes bloeden.

Half december 1793 - 'ich zaal 't noëts mië vergeite!' - werd het vonnis voltrokken. Er ging veel volk kijken, ook uit Swier. Leike zelf was meegegaan om bij Joean te zijn, als het gebeurd was.

''t Waor versjrikkelik!' zucht hij. Meulekes stond daar onder die galg tegenover zijn beul, de beruchte Nicolaas Hamel uit Aken. Tien roeden lagen klaar en met elke roede zouden zes slagen gegeven worden. Twee mannen trokken zijn kleren uit. Alleen de broek mocht hij aanhouden. Hij stond te 'razelen' van de kou, het was nat en winderig, en van angst.

De vrouw van Joean, 't Maria Tummers, was ook gekomen en stond verborgen achter de haag van een boomgaard. Zij wilde niet dat de mensen haar zagen. Bij de eerste slagen had Joean zich goed gehouden. Maar later, na een slag of twintig, begon

zijn huid open te springen en was hij gaan schreeuwen. Bij iedere slag een kreet. Leike had het niet kunnen aanzien en zijn ogen gesloten. Maar die slag en tegelijkertijd die schreeuw bleef hij horen.

Maria was achter die heg op haar knieën gevallen en had gebeden, dat hij geen pijn meer zou voelen en het mocht overleven. Maar het ergste kwam nog, het brandmerk. Twee mannen hielden hem vast.

‘Wie 'r dao zoë sjtong vol blood, liëk 'r waal Ooslivvenier!’

Toen de beul het gloeiende ijzer uit het vuur nam, ging er een gebrom op onder de mensen, merendeels mannen. Even was het doodstil en toen.... een gebrul als van 'n koebeest in doodsnood. Het bloederige vlees rookte en siste. Het stonk als bij de hoefsmid. Leike zelf had moeten braken. Maria gilde, de mensen sloegen een kruis en gingen hoofdschuddend weg. Joean lag bewusteloos tegen een paal van de galg.

Toen schout en schepenen en ook de beul weg waren, kwam Maria tevoorschijn met een flesje jenever en een krentebroodje. Nog diezelfde dag moesten zij op straffe van de dood uit de gemeente Nuth verdwenen zijn. Hun huis en goed werd verkocht. Zij waren met Leike meegegaan hier naar Helein. Ze bleven er twee dagen, totdat Joean wat bijgekomen was. Toen waren ze naar familie in Voerendaal vertrokken en ze hadden nooit meer iets van zich laten horen.

‘Mèr ich zaal 't mie leive lang neet mië vergeite!’

Leike is uitgepraat. Drieksjke blijft in het haardvuur staren, hij heeft het weer allemaal lijfelijk meegemaakt. Dus Joean en Maria waren hier in hun eigen keuken, vlak nadat dat allemaal gebeurd was. En hij zelf leefde toen al, hij was toen bijna drie jaar. Tranen branden in zijn ogen. Het is meer nog medegevoel met zijn vader dan medelijden met nonk Sjang of met Joean en Maria.

Jan. 1802 De bedevaart

Mee op bidweg naar Sint Geerling in Houthem! Voor het eerst de wijde wereld in, kijken achter de horizon die zo nieuwsgierig maakt. Hoe zal daar de wereld uitzien? En daarachter en waar

houdt zij op...? Urenlang kan Drieksjke dromen van dat onbekende land.

Heeft hij die bidweg nu aan nonk Giel of aan zijn vader te danken? Tant Fien en nonk Giel van Schimmert waren op de winterkermis. Na de hoogmis hadden ze in Swier goed gegeten, alle nieuws uitgewisseld, en na een stevig stuk vla waren zij door het donker en de sneeuw weer over Hunnecum en Terstraten naar Schimmert getrokken.

Die nonk Giel kan vertellen....! En spotten met de Fransosen, met dat dansen om de vrijheidsboom en met die godin van de rede. ‘'n Godin? 'n Hoer waor 't!’

Hij doet aan politiek, praat veel met marskramers en komt zelf geregeld met de hondekar in Maastricht. Daar laat hij zich in een tapperij op de markt uit de ‘Moniteur’ voorlezen. Zo weet hij alles wat er gebeurt in de wereld.

Hij vertelde ook, hoe de Fransen in Schimmert de klokken hadden weggehaald. Die hadden ze boven in de toren aan stukken geslagen. De zware hamers joegen wilde klanken over het dorp. De mensen waren in de deuren komen staan. En ineens waren de klokken gebarsten en zij huilden over het dorp zo jammerlijk, dat ‘'t sjuus waor of gans Sjummert begos te griëne..! En toen het stil geworden was, vlogen de brokken brons door de galmgaten en ploften op het kerkhof, op de doden....

Alles weet die nonk Giel. Dat ze nu echte Fransen van ons gaan maken, dat de kinderen naar een school in Nuth moeten om Frans te leren en dat gendarmes overal naar deserteurs zoeken. Maar de pastoors komen weer overal terug nu Napoleon met de paus gepraat heeft. En nonk Giel begrijpt niet, waarom ze het in Wijnandsrade nog altijd met een hulppastoor moeten doen. Misschien omdat de pastoor een Pruis is. Maar het kan ook te maken hebben met de bisschopswisseling. Bisschop van Velde van Roermond is afgetreden. Die was fel tegen de Fransen. Het departement zou nu bij het bisdom Luik komen.

Een mooi verhaal had hij over Valkenburg. Daar was een tijdje geleden een feest gegeven voor alle burgemeesters uit het kanton. Na afloop nodigde een zekere Wijnands uit Schin op Geul de gasten uit om nog een glas te drinken in de herberg van Francois Dawance. Alleen die het met de Fransen hielden gingen mee, de anderen hadden genoeg van dat officiële parlez-vous gedoe.

De heren lieten het zich daar bij Francois aan niets ontbreken. Maar toen het op betalen aankwam, wilde niemand voor de rekening opdraaien. Wijnands was al naar huis en iedereen meende dat alles voor rekening van de stad kwam.

Nonk Giel wist het allemaal van burgemeester Voncken van Schimmert. Die was er ook bij geweest, maar die had z'n eigen vertering betaald. Hoe dan ook, Francois zat mooi te kijken met zijn lege flessen en ketels en met een onbetaalde rekening aan de Franse republiek!

Nonk Giel lacht daverend alsof hij er zelf bij geweest is.

'Ja, die va Valkeberg! Parlez francais noondedjuu!' dat moest je daar als vreemde roepen en ze vlogen voor je....

Toen hij hoorde, dat Drieksjke nog nooit in Valkenburg of buiten Wijnandsrade was geweest, zei hij, dat hij in de 'pruimetijd' eens naar Schimmert moest komen. En prompt daarop had Leike gezegd:

'Drieksjke, mit Driekeuninge maogste mitgaon op beiweig nao Sint Gierling in Houthem.'

Nonk Giel had nog gevraagd, of Leike dan niet wist dat de relieken van St. Gerlach door de zusters waren meegenomen naar Roermond en dat kerk en klooster door de rijke Sleypen gekocht waren. Maar dat wist Leike ook wel. In de kerk zou weer een mis opgedragen worden en de boeren gingen weer op bedevaart. Het zand op het graf was er toch en het water uit de put ook.

Op de ochtend van Driekoningen is het een vroege bedrijvigheid. Helein stookt het vuur op en gaat de koe melken. Door het donker haalt Leike water bij de dorpsput, alle regenwater is bevroren. Drieksjke helpt met het voeren van het vee. Vooral de schapen verzorgt hij graag. Hij snijdt wortelen aan stukken en haalt in de moestuin nog wat krulkool, die stijf bevroren is en breekt als glas. In de stal met die vertrouwde schapegeur komen de twee dieren uit het duister naar hem toe. Met hun blobberende lippen eten zij het voer uit de trog. Dan plukken zij het hooi uit de kleine ruif, waar hij vandaag een extra armvol ingooit, al pratend met de aanhankelijke schapen.

Na het werk drinken zij warme melk bij lange sneden roggebrood met stroop en spek. Het licht van de spetterende vetkaars beeft over de tafel. Onder het eten kijkt Drieksjke, hoe Helein op een stoel klimt, de ham van het plafond neemt en flinke plakken

snijdt voor de boterhammen die zij meenemen. Leike trekt nog een twee-vingers-dikke snee van het roggebrood. Die zullen zij laten zegenen met de reliek van St. Gerlachus en vanavond nog aan het vee voeren. Een kruikje voor water uit de put van de heilige en een zakje voor het zand van zijn graf worden niet vergeten.

Als zij op stap gaan staat de morgenster te fonkelen aan de heldere vriesweer-hemel. De ster van Bethlehem, denkt Drieksjke. De sneeuw kraakt, het is pittig koud. Maar hij is warm gekleed, Helein heeft van schapewol een dikke muts gebreid. Zo'n goudgele muts, dikke wollen sokken, konijnevel in de schoenen..... geen angst voor de kou!

Ze gaan het Swierder kerkpad af en meteen buiten het dorp in het Raorderveld beginnen ze aan de eerste rozenkrans. Nu zij bidden gaan zij achter elkaar lopen. Leike bromt de weesgegroetjes voor, het gebed van Drieksjke verklinkt helder met zijn adem in de winterlucht. En met dat telkens eendere geluid zweven zijn gedachten naar de wijde wereld. Hoe zullen die andere dorpen daar achter de Vink uitzien? En de bedevaartskerk van Sint Geerling en al de mensen die daar komen?

De sterren verbleken, als zij bij de eerste huizen van Wijnandsrade komen. Winterochtend-gerucht klinkt uit de intimiteit van warme stallen en huizen. In het Panhuis rammelen melkemmers, ergens huilt een kind. Ook het kasteel is vol leven: paarden schrapen met hun hoeven, varkens krijsen, hanen kraaien en ganzen spektakelen. In het schemer-donker lijkt het kasteel nog groter dan anders, de muren met ontelbare ramen nog langer, de gesloten poort nog breder en hoger.

Tussen de velden van Niethuyzen en de Vink gaat het langzaam omhoog naar Hulsberg. Nu zij niet meer bidden lopen zij naast elkaar. Achter de grote hoeve van Arensgenhout komt de winterzon op. Zij zet de besneeuwde velden en daken eerst in een zacht rose en dan in een verblindend wit licht. Hier moet ergens een voetpad naar het Ravensbos lopen. Door de sneeuw is het moeilijk te zien, maar vader weet het wel te vinden. Drieksjke stapt wijdbeens in het spoor van Leike, die het zakje met proviand over zijn schouder verschuift. Een kantkraag van sneeuw - spel van de wind - krult over de berm langs het voetpad. Door een doornhaag lopen rechte sneeuwvegen, waarin hier en daar sporen van konijnen samenkomen.

In de verte staan drie oude eiken, de grillige takken scherp getekend tegen sneeuw en hemel. Daar gaan zij recht op af, dwars door het veld. Wat een kolossale bomen! Een van de drie is ooit door de bliksem getroffen, aan een kant zijn de takken verdord en gebroken.

Als op afspraak gaan zij alletwee bij die bomen staan pissen. Drieksjke probeert met zijn straaltje de H van Hendrijckos in gele krullen door de sneeuw te trekken.

Wat een uitzicht hier! Zó ver heeft hij nog nooit over de wereld gekeken. Achter een breed dal rijzen beboste hellingen omhoog met hier en daar open witte plekken. En daarachter, heel ver, het grijs-witte waas van nog grotere bossen. De heuvels zijn hier veel hoger dan in Wijnandsrade. Wat zullen de paarden hier moeten trekken!

Leike wijst naar een boerderij aan de horizon. Dat is Terblijt, dat was tot voor kort nog van ‘ooze hiër va Genhoës’. Maar de Fransen hebben het verkocht, voor veel geld dacht Leike.

En daar, in de bossen op de helling, steken de hoekige resten uit van het kasteel van Valkenburg. Die ruïne is veel groter geweest, maar die van Valkenburg hebben hun huizen opgebouwd met mergelblokken van het oude kasteel. Dat is 'n jaar of vijfentwintig geleden. Een grote brand had half Valkenburg in de as gelegd. Hij was aangestoken door bokkerijders, die uit de gevangenis ontsnapt waren. Leike heeft zelf nog gezien, hoe de mensen de mergelblokken van de ruïne naar beneden haalden.

Vader weet alles!

En daar, tussen die hoge bomen, liggen de kastelen Schaloen en Genhoës van Oud-Valkenburg. Daar wonen ook grote heren.

‘Wie zint al die hiëre zoë groët woerde?’ wil Drieksjke weten. ‘Tja jong, dao vreugste mich get!’

Dus vader weet toch niet alles. Maar hij weet wel, dat die heer van Schaloen een hele strenge was voor de bokkerijders. Achter Schaloen op de Schaelsberg woont een kluizenaar helemaal alleen in het bos, zoals vroeger Sint Gerlachus.

Toch weet vader veel.

Zij trekken weer verder, dwars door het besneeuwde veld, naar het Ravensbos in zijn wintertinten: roestbruin en donkergroen bestoven met poedersneeuw, die soms in duizend kristallen van een tak ruiselt. Drieksjke hoort vogels die hij allemaal kent: het klappen van de ekster, de schrille schreeuw van de gaai, de trotse

tierelier van het winterkoninkje en verderop het ratelen van een specht. Boven hen buitelen meesjes keuvelend om de takken.

Langs een verend pad van lover komen zij bij een open plek vol hoge gladde beukestammen. Het lijken wel kerkpilaren.... tempelzuilen. Vanuit die donkere tempel kijken zij uit over een dal doorstraald met licht. Vlak voor hen helt het bos steil omlaag, over de boomtoppen kunnen zij in de verte kijken. Vooraan, in een golvend veld, ligt een voornaam herenhuis bij een grote hoeve. ‘Dat is Holwick,’ zegt Leike. Het is kortgeleden gebouwd door ene Pélerin, een grote baas in het Land van Valkenburg. Verderop ligt Houthem in de witte weilanden, waar de Geul donkere slingers doorheen trekt.

Drieksjke weet niet of hij waakt of droomt: die eindeloze sneeuwvlakte met hoge hagen en hier en daar, scherp zwart op wit, groepjes kale bomen en struiken.... die kerk met een klooster en een boerderij..... die vreemde bolvormige kerktoren.... die huizen met rookpluimen recht omhoog krinkelend in de blauwe lucht..... die einder vervloeiend in een blauwgroene nevel, waarop - ver en klein - een kerk met een spits torentje drijft als een schip op roerloos water. Een dromenland.... zijn ogen glanzen van verbazing.

Vaag en ver-weg hoort hij de stem van vader: ‘....de kirk van Meirsje.... dao achter Mestreech.... groëte sjtad....’ Hij is zo vol van wat hij ziet, dat het nauwelijks tot hem doordringt.

Het klokje van Houthem begint te luiden en ineens hangt dat wonder-dal vol klanken, alsof van alle kanten klokgelui naar boven klatert.... hier naar hem.... En even raakt hij los van bos en boomtoppen en zweeft hij met die klanken over het dal.... over het land van zijn dromen.... dat zijn vader hem zou laten zien. ‘Koom jong, 't loewt, euver 'n haaf uurke begint de mès.’

Langs een zig-zag-pad dalen zij omlaag naar een beekje, nog smaller dan de Bissebeek in Swier. Het water duikt en struikelt vooruit over watervalletjes omzoomd met ijspegels. Soms borrelt het onder een laagje bros ijs, springt er onder uit en kruipt weer weg in een besneeuwde boomstronk. Overal is dat ingetogen gemorrel en gemurmel van het beekje.

Een roodborstje vliegt voor hen op en begeleidt hen een tijdlang tussen bosrand en beek. Ze komen nu gauw op de grote weg met veel sporen van paarden en wagens. Voor hen, door Strabeek, gaan nog meer biddende mensen. Hun laatste rozenkrans is bij-

na uitgebeden, als twee ruiters voorbij galopperen. De sneeuwklonters vliegen Lei en Drieksjke om de oren en kletsen tegen de mergelstenen boerderij-gevels. Het is Bieldermans van te Nietese met zijn zwager uit Hulsberg.

Onder het haastig ‘getrump’ van het kerkklokje gaat Drieksjke met zijn vader tussen veel mensen en grafkruisen de hoge kerk binnen.

Ooooooh.... zó iets heeft hij nog nooit gezien! Zon en sneeuw zetten heel de kerk in een stralend licht. Verbluft kijkt hij omhoog naar die gewelven, zó hoog, dat de engelen, die daar in de blauwe lucht zweven, ieder moment als witte wolken kunnen verdwijnen.

En daar.... midden in de kerk.... een dode opgebaard, Sint Gerlachus. En de muren vol ridders en heiligen.... Het orgel dreunt door dat ruime kerkschip met daverende bassen en wijsjes die huppelen als het water in het beekje. Ja, zoiets is nog mooier dan een dromenland.... het is of je in de hemel komt na die lange tocht.

De dienst is plechtig, met veel misdienaars, kaarsen, wierook en gezang. Na de mis gaat hij mee naar voren om het brood te laten zegenen en de reliek te vereren. Verdrukt loopt hij tussen al die grote mensen, die naar stallen ruiken en naar tabak. De pastoor moet bukken om hem de relekwie te laten kussen. Als hij midden door de kerk terugloopt, ziet hij op het oksaal achter het orgel een groot schilderij van de hel met duivelen en verdoemden. Midden daartussen Satan, de grote duivel.

Zij blijven achter in de kerk wachten, totdat de meeste mensen naar buiten zijn. Bij het graf van de heilige vullen zij hun zakje met zand. Als dat gebeurd is gaat Leike met Drieksjke langs de schilderijen op de kerkmuren en hij vertelt het hele leven van de heilige, bij elk schilderij een kort verhaal.

Gerlachus was ook zo'n kasteelheer hier in het Geuldal. Hij was een losbol, die veel feest vierde. Toen hij weer eens ergens in Duitsland op een steekspel was, kwam een knecht te paard hem vertellen, dat zijn vrouw plotseling gestorven was. Dat had hem zó gepakt, dat hij een ander leven wilde beginnen. Om boete te doen ging hij te voet naar Rome, naar de paus. Die stuurde hem voor straf door naar het Heilige Land. Daar werkte hij lang als varkenshoeder. Na een jaar of tien kwam hij weer terug naar Houthem en ging als kluizenaar in een holle eik wonen. Hij

heeft ook eens de duivel op bezoek gehad en hij heeft veel wonderen gedaan. ‘Dat is allemaol hiël lang geleje,’ besluit Leike zijn verhaal.

Maar Drieksjke komt er niet van los. Dit is nog boeiender dan de verhalen van Wielderjans. Je ziet het helemaal voor je ogen gebeuren. Je bent er zelf bij, bij het steekspel en de ridders, bij de paus op zijn troon, bij de varkens in het Heilige Land. Je ziet de holle boom, de put en de duivel, die de heilige probeert te verleiden. Overal heb je toch de duivel....

Hij is zo opgegaan in het verhaal en de schilderijen, dat hij niet gemerkt heeft, dat de kerk helemaal leeg is en doodstil. Het orgel speelt niet meer en door de hoge lichte ruimte trekt een blauw waas van wierook en kaarselucht.

‘En noë gont v'r de botterhamme eite!’

Er is een herberg dicht bij de kerk in de Onderstestraat. Vroeger gingen de pelgrims naar het klooster, vertelt Leike, hij is daar nog met zijn vader geweest. Maar de zusters zijn naar Roermond vertrokken.

De gelagkamer zit vol mannen in een wolk van toebaksrook. Aan twee tafels wordt gekaart, harde vuisten doen de bierkroezen dansen. Jeneverglaasjes fonkelen in het licht van de lage winterzon. De meeste boeren zitten gebogen met de koppen bij elkaar. Een geheimzinnig gezoem van mannenstemmen vult de warme ruimte. Als groepjes samenzweerders zitten zij samen te praten.

Lei en Drieksjke wringen zich tussen de tafeltjes door. Achter in een hoek zit een oud mannetje alleen op de bank. Hij zit wat voor zichzelf te praten met een zeurderig stemmetje. Naast hem zijn nog juist twee plaatsen vrij.

Zij halen de boterhammen uit de zak, in het voorbijgaan zijn al twee bekers bier besteld. Zij hebben ook gezien, dat midden in de herberg Bieldermans met een paar boeren achter een glas jenever zit. Er zijn enkele boeren, bij wie Leike weleens gewerkt heeft. Zó hebben boterhammen nog nooit gesmaakt! Moeder heeft de ham bijna een vinger dik gesneden, boter en stroop zijn ook royaler gesmeerd. Drieksjke smult en geniet tegelijkertijd van alles wat zijn ogen zien: al die vreemde mensen, de herbergier en zijn vrouw die heen en weer draven, dat steels gefluister en geroezemoes met zo nu en dan een opklaterend gelach en tumult van de kaarters.

Maar ineens, zo van het ene moment op het andere, springt hij op en met de armen in de lucht en een paars aanlopend gezicht staat hij daar te kokhalzen. Met radeloos opengesperde ogen kijkt hij in paniek naar Leike.

‘Dei jong sjtikt dalik,’ mummelt het ouwe mannetje.

Leike grijpt zijn jongen, gooit hem over een knie en slaat op zijn rug. Tenslotte..... een verlossend gebraak..... 'n stuk ham. Drieksjke krijgt weer lucht.

In de konsternatie van die onverwachte gebeurtenis zwijgt de hele herberg. Iedereen zit stil naar hen te kijken. Dan opeens, dwars door die beklemmende stilte, een zware stem: ‘Dat höbste d'r van, es eine knech zonger land wie eine boer nao Sint Gierling kömp!’ Het is Bieldermans en zijn gelach slaat over op iedereen, één honend gelach.

Drieksjke veegt met een mouw langs zijn mond. Door zijn betraande ogen ziet hij een opeenstapeling van grijnzende koppen, dezelfde die hij straks in de kerk zag achter het orgel. Bieldermans heeft zijn vader in het hart getroffen.... die arme kleine man..... liever kleine boer dan grote knecht! In zijn binnenste dreigt iets te stikken. Hij houdt het niet meer uit hier.... hij loopt naar het plaatsje achterom.

Twee mannen staan daar, nog nalachend, tegen een muur te plassen: ‘Dat Leike Eires mot zich mèr in ach numme!’

De mannen gaan naar binnen. Nu krijgt Drieksjke weer lucht, heerlijk prikkelende winterlucht, helder en onbezoedeld.

Hij zal toch weer terug moeten naar die rokerige ruimte vol grinnikende gezichten. In de herberg hangt een stilzwijgend komplot van allen tegen Leike: karakterloos meegaan met de grotere, stompzinnig kruipen voor de rijke! Ieder van die boeren afzonderlijk is niet kwaadaardig, maar opgenomen in dat gezamenlijk dom gelach zijn zij zichzelf niet meer.

Leike en Drieksjke moeten naar buiten langs die spottende gezichten. Een vernederende uittocht..... Zwijgend gaan zij naar de Gerlachusput en vullen het kruikje met water. Als zij naar huis gaan wordt geen woord gesproken, maar tussen Hulsberg en Wijnandsrade zegt Leike, dat zij het allemaal maar moeten vergeten en niets aan moeder vertellen. Dat ze op bidweg zijn geweest en dat het heel mooi was.

‘Jao, 't waor hiël sjoën,’ beaamt Drieksjke.

Oct. 1804 De stoppelklaver

Godzalig op je rug liggen dromen, midden in het veld, in de weldadig zachte najaarszon, in de zoele wind en de zoete geur van klaver! Dat is pas leven..... verhevigd leven. Alles wordt feller: de geuren, het licht, de kleuren en het geluid. Het lichaam rust volledig en toch staan alle zintuigen wijd open en tasten de omgeving af als uiterst gevoelige sprieten van 'n insekt of van 'n slak. Wakend dromen.... intens leven.

Het is een klare zonnedag in oktober. Alles in het landschap staat helder en roerloos, peinzend als voor een afscheid. Statig als zwanen op de kasteelvijver drijven witte wolken langs de hemel, die zachtblauw is als korenbloemen. Schaduwen schuiven over de boomkronen van het oude bos en over de glooiende velden vol korenmijten. Drieksjke kan ze volgen tot achter Wijnandsrade, waar ze wegschieten over de scherpgetekende horizon.

Wollige plukjes raken los van de grote wolken, lossen langzaam op in het blauw en vergaan tot niets. Een hemel als in de kerk van Sint Gerlach. Want wolken zijn zielen op weg naar de hemel, zoals die van Berbke, toen die stierf. Dat was vreselijk geweest. Dat kleine wicht van vijf jaar had afschuwelijk naar adem liggen snakken. Hij was in een boom geklommen om naar binnen te kijken, toen zijn moeder huilend naar buiten kwam: ‘'t Is doëd, oos Berbke is doëd!’ Zij riep het omhoog naar de hemel. Daar dreven witte wolken zoals nu en Drieksjke dacht: daar gaat ons Berbke naar de hemel.....

Hij was toen zeven jaar en nu al dertien. Hij gaat niet meer naar school, hij heeft gebiecht en de kommunie gedaan. Hij werkt soms al voor boeren.

Nu heeft hij het mooiste werk: de drie koeien van Kleintjes ‘omsjpanne’ in de stoppelklaver. De koeien zitten met een ketting vast aan een houten paaltje, de ‘sjtab’, het middelpunt van de ronding klaver die zij wegvreten.

Drieksjke geniet van de eenzaamheid in het veld. Hier kan hij dromen en avonturieren, honing zuigen uit een plukje klaverbloem, de loop van een mierenkaravaan nagaan of de mysterieuze wegen van een kever, het holletje ontdekken van een korenwolf en een haas betrappen in zijn leger. Hij weet precies waar vogels nestelen en dat een eksterpaar in de allee zijn jongen bijna groot heeft. Misschien kan hij er een vangen en tam maken.

Hij leeft met de natuur, met de seizoenen en het weer, als de bloemen en de bomen zelf. Hij kent iedere geur en ieder geluid. Bewust luistert hij naar alles wat zijn oor kan opvangen: het grazend trekken van de lange koeietongen, de verzwakkende tierelier van de leeuwerik, die net als de wolkjes oplost in het diepe blauw van de lucht, de droefgeestige roep van de geelgors in een eenzame struik, het verre kraaien van hanen en dan weer die zacht zoemende stilte met het voorbijschietend gebrom van een groot insekt. En daar ineens, in de richting van de Velde, twee schoten..... jagers.

Soms praat hij wat tegen een koe, streelt haar onder de zachte hals, slaat de vliegen van haar ogen of knijpt de larve van een horzel uit het bultje op haar rug. Aan 'n koord om zijn middel hangt een tinnen bekertje. Als hij dorst heeft trekt hij stralen schuimende melk uit zo'n dooraderde uier.

Hij ligt op het hoogste punt van het Swierderveld. Achter Wijnandsrade, verscholen in de diepte, gaat het oude bos omhoog, de boomgaarden en de strodaken van de Vink. Rechts omlaag de beemden - de populieren verkleuren al - en het Hellebroekerveld vol korenmijten. Achter hem glooien de velden, omzoomd met groene ‘reinen’ vol bloemen, omlaag naar het Bissebeekje, dat daar snel en helder door de weiden kronkelt. En vandaar klimmen de boomgaarden en de heggen omhoog naar de witte huizen, bakovens en schuren van Swier. Links, tussen de bomen van de kasteelallee, ziet hij de jagers met drijvers en honden lopen. Na de schoten is een ratelende vlucht patrijzen achter de koeien in de stoppelklaver neergestreken.

De ouwe Nora ligt rustig te herkauwen, de zware oogleden dromerig geloken. Ook de andere koeien hebben hun ronding klaver kaalgevreten. Driek neemt de ‘sjtabhamer’, een zware klos wortelhout, waarin een steel bevestigd is. Hij slaat tegen de zijkanten van het paaltje en trekt het heen en weer bewegend uit de zuigende grond. De ongeduldige koe sjort hem mee naar de verse klaver. Een ruk aan de ketting en hij kan de ‘sjtab’ door de ring in de grond tikken. Dan zwaait de zware hamer boven zijn hoofd en komt met harde slagen op de geplette kop.

Heel in de verte, achter de Vink, staan ook koeien in het veld, scherp getekend tegen de hemel, boven op de horizon. Op gezette tijden komt een vrouw de dieren omspannen. Drieksjke ziet haar hamer neerkomen en een paar tellen later hoort hij de slag.

Zij zal hèm ook wel horen, alsof zij elkaar signalen geven..... tekens van leven van een vreemde stille figuur met zwaaiende hamer tegen de hoge hemel.... twee mensen alleen op de wereld..... hij en zijn droomprinses....

Hij ligt weer in het gras en zijn gedachten drijven weg naar Isabella, het meisje dat hij enkele weken geleden op een zondag in de kasteeltuin gezien heeft. Zijn zus, Marie, had een paar uurtjes vrij gehad en was naar huis gewandeld. Op Genhoës waren gasten en zij moest op tijd weer terug zijn om het avondeten op te dienen. Hij mocht met haar meegaan en in het park wandelen. En daar had hij zijn droomprinses gezien.

Geboeid had hij naar een pauwhaan staan kijken, die daar met rondgespreide staart stond te pralen. Zoiets had hij nog nooit gezien. Alles aan de grote vogel stond strak van spanning. Trots dribbelde hij rond om zich van alle kanten te laten bekijken. Van achteren: de lange witte pennen als een stralenbundel, het dons in zijn staart, de roestbruine vleugels - net de kleur van patrijzenstaarten - in een krans van parelend grijs. Maar dan van voren: die staart vol prachtige ogen, die hals en borst van het diepste blauw vervloeiend naar een glanzend groen en de kleine kop verwaand kijkend onder dat ragfijne verenkroontje.

Ineens stonden al zijn veren te sidderen met een ruisend gedruis als populierenblaren in een zomerwind. Juist op dat moment kwam zij langs. Een meisje, iets ouder dan hij, met lang loshangend haar en een strohoed met een blauw lint. Zij keek naar de pauw, die hard en jammerend schreeuwde: ‘Auw.... aauw!’ ‘Liebesschmerz,’ zei het meisje. Alleen dat ene Duitse woord en daarbij had zij lachend naar hem gekeken. Daarna was zij weggegaan en even verder op het tuinpad gaan springen en dansen als een wervelwind draaiend om haar as. Haar rokken waren als een klok wijduit gaan staan. Haar benen en een rand van kant, haar hele wezen had hem op een vreemde manier opgewonden. Zijn geslacht was gaan zwellen.... verwarring.... de Peikvot.... de grote zonde.... of droom van verrukking?

Toen de kasteelklok luidde voor het avondeten, had zij nog even naar hem gelachen en was met wapperend haar naar binnen gerend.... voor altijd verdwenen. Maar hij weet nu al, dat hij haar niet meer kan vergeten, zijn opwindende droomprinses. Diezelfde avond had hij van Marie gehoord, dat zij Isabella heette.... Isabella.... bellen.... klokken..... Zij hoorde bij de gasten, die op

het riddergoed Paffendorf in Duitsland woonden. Marie vertelde het met een verering alsof zij zelf van de familie was.

Maar wat wil ik ‘ocherm’ met een prinses? Ik kan ternauwernood lezen en schrijven. Ik mag al blij zijn als ik wat bij de boeren kan verdienen. Zoals verleden maandag met een hondekar vol biggen naar de markt in Valkenburg, Kleintjes voorop met een rund en hij daarachter, een hand aan de beugel van de hondekar en in de andere een stok om het rund aan te drijven. Een drukte daar in Valkenburg! De hondekarren met biggen stonden naast elkaar. De honden kregen water uit de Geul in hun drinkbakken, maar zij bleven naar elkaar grommen en blaffen. Wel vijftig koeien en runderen stonden in rijen en loeiden om beurten. Het mooiste vond hij de paarden, die bonkige kolossen, die heen en weer draafden met zware hoefslagen, trillende flanken, snuivende neusgaten en wapperende manen. En de mannen die elkaar in de handen bleven slaan, daar begreep hij niets van.

Hij werkt nu de hele zomer. Thuis: boter stoten, de stallen uitmesten, putwater halen, hout hakken, het vee voeren en 's zaterdags de stoep om de mestvaalt schrobben. En bij Kleintjes heeft hij strobanden leren knopen en mogen binden bij de oogst.... maar die verrekte distels! De komende winter mag hij mee dorsen. Hij kan ook strohaksel snijden en voederbieten aan stukken stoten met een S-mes in een lange steel.

Dat kan hij allemaal, maar wat moet hij daarmee bij een prinses? Hij kan het hooguit tot paardeknecht brengen. Dat zou wat zijn! Paarden zijn geweldig! Soms mag hij de boterhammen naar Kleintjes brengen, als die aan 't ploegen is. Dan zitten ze samen op de ploeg in die scherpe lucht van het bezwete paard, dat met zijn staart de vliegen wegzwiept. En hij mag broodkorsten voeren en die weke paardelippen op zijn platte hand voelen.

Ja, paardeknecht moet ik zien te worden. Misschien wel op Genhoës. En dan komt Isabella op bezoek.... hij zal haar paard verzorgen.... haar in de stijgbeugel helpen. Als paardeknecht kun je veel meemaken. Die Dries Limpens gaat toch maar naar Parijs! Hij is paardeknecht bij de markies van Hoensbroek en die is uitgenodigd op de keizerskroning van Napoleon. Op het kasteel daar is het nu al een drukte van belang: de koetsen, de paarden, de bagage, alles moet in orde gebracht worden. Ja, als paardeknecht kun je nog iets meemaken..... als hij later op Genhoës.... Daar knallen weer schoten van de jagers, dichterbij nu. Hij richt

zich op en ziet hen tussen de bomen van de allee het Swierderveld inkomen. Arme haas... en hij gooit een kluit grond naar het hazeleger verderop in de rein. Maar 'n haas rent niet zo vlug weg. De patrijzen achter in het klaverveld kan hij wel waarschuwen..... rrrrt.... ze scheren over de akkers weg.

Hij gaat weer liggen, zijn gezicht naar de hemel, de ogen gesloten. Wakend dromen.... in de zon, de wind, de zoete klaverlucht.... in de ruisende stilte, de wuivende grashalmen. Zo nu en dan trekt de schaduw van een wolk over zijn gesloten oogleden, daarna voelt hij weer de zonnewarmte.

.....Maar deze schaduw verdwijnt niet. Hij voelt dat het geen wolk is en slaat knipperend zijn ogen open. Over hem heen staat wijdbeens en dreigend een van de drijvers. Met een wilgentak zwaait hij heen en weer zonder iets te zeggen. Drieksjke springt op en staat tegenover Baltus, de zoon van Bieldermans van te Nietese. De rosse krulkop van Baltus steekt een stuk boven zijn vlaskopje uit. Zij kennen elkaar, ze waren samen in de school bij koster Coenen, al is Baltus drie jaar ouder.

'Ich zaal dich liëre petriëze opjaage, doe astrante kiëskop!' en de stok zwiept tegen de schenen van Drieksjke. Schreeuwend van pijn deinst hij achteruit en springt telkens over de heen en weer zoevende wilgetak als over een springkoord. Maar Baltus slaat hoger en raakt hem tegen de kuiten. Het vlaskopje rent terug, grijpt 'n bos kweekgras met grond, komt recht op Baltus af en slingert de kluit midden tussen zijn ogen: 'Hië, doe rossige duuvelskop!' Baltus tuimelt haast omver en wrijft tierend de grond uit zijn ogen. Drieksjke is er vandoor, omlaag naar de Bissebeek, waar de ganzen luid alarm maken. Een jachthond rent hem achterna, maar de ganzen komen met breed uitslaande vleugels op de hond af, die jankend terugrent. Drieksjke zit aan de overkant van de beek en bekijkt rustig het hele tafereel. De jagers trekken verder. Baltus voegt zich bij hen. De haas hebben zij niet gevonden.

Hij loopt nog even langs de Bissebeek tot aan de oude Bongerd. Wilderjans beweert, dat hier een waterslot gestaan moet hebben. Er zouden oude potscherven liggen, maar hij vindt er geen. De zon begint te zinken. Hij moet terug, het wordt melktijd. Hij loopt achter de aaneengekoppelde koeien, die met hun zwaar gezwollen flanken tegen elkaar botsen. Uit de overvolle uiers lekt zo nu en dan wat melk.

Juli 1807 De verkrachting

‘Dei Driek is sjterk wie eine sjteer!’ lacht Neel de stalmeid van Brommelerhof. Midden op de mestvaalt wordt een jonge hengst gekastreerd. Driek heeft het dier met een strop om de poten omvergetrokken en houdt het, met de kop omlaag gedrukt, ijzersterk in bedwang. Sidderingen van angst lopen over de huid van de jonge hengst. Met wit verdraaide ogen ligt hij op het stro, terwijl zijn geslacht voor altijd wordt verminkt. De stalmeid kijkt grijnzend toe en maakt schunnige opmerkingen.

Driek ís sterk, heel sterk. Toch heeft hij nog veel van Drieksjke, hij blijft gevoelig en raakt vlug ontroerd. Een moeder bij een ziek kind of een oude bedelaar in de kou zetten zijn gemoed evenzeer in beroering als een zonsopgang met jubelende vogels of een sterrenhemel vol mysterie.

Hij is ook nog altijd wat verlegen. Hij benijdt z'n vrienden, die zo zonder problemen met de meisjes stoeien op bijeenkomsten van de jonkheid en met hen gaan wandelen 's avonds in het veld. Hij durft nog steeds alleen maar leven met zijn droomprinses, Isabella.

School en godsdienstlessen heeft hij voor z'n verder leven gehad. Met wat moeite kan hij lezen en met nog wat meer inspanning ook schrijven. Van de pastoor is hem vooral bijgebleven, dat je altijd moet ‘luisteren’ naar je ouders en naar de pastoor, dat je geen onkuisheid mag doen, dat je iedere zondag naar de kerk moet gaan en dat je naar de hel gaat als je niet doet wat de kerk zegt.

Met die onkuisheid heeft hij het moeilijk. Met zijn droomprinses beleeft hij opwindende momenten. Maar bij de biecht - tja, waarom is hij erover begonnen? - heeft de pastoor gezegd dat het doodzonde is ‘onkuisheid met zichzelve’. Begrijp dat maar eens. Het drukt hem neer in angst voor zonde, hel en verdoemenis voor altijd.

Een knecht van Brommelerhof moest naar het leger. Er doen sterke verhalen over Napoleon de ronde. Die keizer is niet meer te verslaan. Kuëb Bindels van ten Essche heeft meegevochten in de slag van Jena en in de drie keizers-slag van Austerlitz. Napoleon was vlak voor de slag bij hen geweest en had hen toegesproken. Kuëb had er wel niet veel van verstaan, maar alle soldaten

hadden met hun petten en kolbakken gezwaaid en gebruld: ‘Vive l'empereur!’ Toen hadden ze Franse cognac gekregen en ze waren zonder angst met de bajonetten vooruit op die Oostenrijkers afgetrokken.

In ieder geval werkt Driek nu als vaste knecht bij Senden, de halfwinnaar van Brommelerhof. Hij mag bij Joep Kleintjes, de paardeknecht, in de ‘vrie’ slapen. Joep is de jongste broer van hun overbuur, Driek kan goed met hem overweg.

De Brommelerhof heeft twee stalmeiden. Een meisje van tegen de twintig, Mayke va Nilles, een pittig goedlachs ding, dat graag de spot drijft met blufferige jongens uit het dorp. Zij is kordaat en keurig, zelfs achter de koeien staat zij er proper op.

En dan is er ‘Neel va Pieternel oët Genhellebrook’, een slonzige meid van zesentwintig. Zij werkt al tien jaar op de hoeve. Het is Driek opgevallen, dat de naam ‘Neel’ op een geheimzinnige manier de ronde doet. Uit toespelingen op haar begrijpt hij, dat het met vrijerij te maken heeft en dat vrouw Senden er in ieder geval niets van te weten mag komen.

‘Gei fië pöpke...., mè wirke wie ei paerd!’ had boer Senden eens van haar gezegd. In haar rond sproetengezicht kijken fletsblauwe bolle ogen wat wazig de wereld in, zoals 'n koe kijkt. Haar dikke lippen krullen uitstulpend naar voren en het lichtblonde haar hangt wild om haar hoofd. Alles aan haar is bol en rond: haar forse kuiten, dijen en borsten, haar dikke armen en korte vingers.

Neel is mannengek. Haar moeder, Pieternel, is nooit getrouwd geweest. Zij woont wat afgezonderd en maakt kruidendranken voor zieken. Om te voorkomen dat met haar dochter gebeurt wat haar overkomen is, heeft zij Neel geleerd hoe zij niet zwanger hoeft te worden.

‘Deep sjpeule mit zeip- en soda-water en 't kan dich nieks gebuure!’

En zo heeft Neel een grote trechter leren hanteren.... behendig.... liggend op haar rug. Even behendig als zij omspringt met mannen.....

Driek kent haar al lang. Als jongen van 'n jaar of tien moest hij wel eens met een tochtige zeug naar de Brommelerhof.... ‘mit de kreem nao de bier’. Vrouw Senden liet dan de zeug bij de beer in de stal, maar Drieksjke zelf mocht daar nooit bijblijven. Hij moest maar wat buiten rondkijken.

Bij zo'n gelegenheid was hij eens in de koestal terecht gekomen. Daar waren Neel en een andere meid de koeien aan 't voeren. Hun schelle stemmen schetterden door de lange stal. Iets afgezonderd van de koeien stond een stier met een ring in zijn natte neusgaten. Het beest keek nors om naar Drieksjke, die aan de meiden vroeg waarvoor die ring diende. Zij lachten:

'Omdat zoëne duur waal ins onduugend is!'

Toen had hij op die kleine rare uier tussen de achterpoten van het dier gewezen en gevraagd of stieren ook melk gaven. Daarop waren die twee gaan gieren als wilden en nog nasnikkend van de lach had Neel gezegd, dat ze soms weleens een klein beetje melk gaven..... hie-hie..... hieee..

Wat daaraan zo te lachen viel?

Toen hij weer terugkuierde achter de zacht knorrende zeug, die links en rechts van de weg snuffelde, was hij gaan prakkezeren. Het was allemaal zo geheimzinnig en stiekum... met de dieren en nog meer met de mensen. Hij zou niet weten wie hij er rechtuit over zou kunnen vragen. Bij de pastoor had 't alleen maar met zonde te maken. Zijn ouders spraken eenvoudig niet over die dingen..... de Peikvot misschien...? Maar wat zou hij hem eigenlijk moeten vragen...? Nu is hij knecht en veel van alle geheimzinnigheid heeft het leven op de boerderij onthuld.

Vandaag is het op veel plaatsen kermis. Zo komt het, dat Neel en Driek samen het hele stalbedrijf moeten beredderen. De anderen hebben vrij tot maandagmorgen.

Het is een gloedwarme zondag. Vanmorgen hebben zij samen de koeien gemolken in de huiswei. Toen was het nog heerlijk koel. Het gras was nat van de dauw. Toch had Neel haar lijfje al half losgeknoopt.

Op een gegeven moment stonden zij voorover gebogen naar elkaar, om hun melkemmers leeg te schudden in de grote teil. Toen zag Driek haar melkwitte borsten. Bijna tegelijkertijd rook hij die bitter-zoete vrouwen-zweetlucht, prikkelend en afstotend tegelijk. Neel zag hem kijken en uitdagend lachend had zij gezegd, dat hij daar met zijn jongensvingers van af moest blijven. Driek was er niet op ingegaan. Bij een volgende emmer had zij hem plagend gevraagd:

'Bès toe eine duijdriekus, dei neet puëne en neet vrieje kint?' En zij lachte: maar natuurlijk kon hij dat, zo'n forse vent.... en

anders zou zij het hem wel leren.....

Later, toen zij de melk naar de roomplatelen in de kelder brachten had zij niets meer gezegd; vrouw Senden zou het horen. Maar in de schemering van het oude keldergewelf had zij ineens een arm om zijn hals geslagen en haar volle natte lippen op zijn mond gedrukt. Driek had alleen maar wat knullig en verbaasd in haar matte ogen gekeken. Toen had zij in zijn oor gefluisterd, dat zij vanmiddag onder de ‘ungere’ bij hem in de schuur zou komen.....

Bij het middagmaal zijn zij alleen met de boerin. Senden is naar de kermis bij familie in Klimmen. Er wordt nauwelijks gepraat onder het eten. Als de boerin naar het vuur gaat, daagt Neel hem half lachend half spottend uit met haar ogen. Het bloed slaat door zijn wangen, hij blijft strak naar de tafel kijken.

Na het eten dooft vrouw Senden het vuur en gaat met de rozenkranskralen tussen duim en wijsvinger in een stoel zitten. Neel ruimt af en gaat van de keuken direkt naar het aangrenzende opkamertje, dat zij samen met Mayke deelt. Het vrouwvolk slaapt binnen en de manslui buiten in de ‘vrie’ en op de hooizolder. Neel weet dat vrouw Senden zal wegdommelen. Maar de boerin weet niet, dat Neel door het kleine raam van haar kamertje naar buiten kan. Al jaren geleden heeft een knecht de houten spijlen voor het raam losgewerkt en op een paar lange spijkers opgehangen.

Driek geeft de paarden nog wat voer en gaat rusten in de schuur, waar een kar klaver opgeslagen staat. Hij laat zich op zijn rug tegen de hellende hoop koele klaver vallen. De grote schuurpoort staat op een kier. De hitte hangt allesverlammend over de hoeve. Kippen en jonge hanen liggen lui in hun stofnesten, de vleugels wijduit. De grote karhond zoekt hijgend koelte onder de vlierstruik. In de schuur is het minder warm, toch kraken de balken van de hitte.

Driek luistert naar het knagen van houtwormen in het vlechtwerk van de lemen muur. Een verborgen geknister, dat de stilte van de droefgeestige zondagnamiddag nog vergroot. Hij voelt zich niet op zijn gemak..... is toch nieuwsgierig.... spanning voor het onzekere avontuur..... angst voor de zonde....? Die kus op zijn mond..... van zo'n Neel kan hij toch niet houden. Nog nooit heeft hij een meisje aangeraakt. Zoiets mag toch alleen als je getrouwd bent. Maar bij de jonkheid zijn er die daar hartelijk

om lachen en erop los vrijen alsof er geen pastoor, geen zonde of hel bestaat. Reneer van Drees vooral, die kan er wat van. Die heeft hem eens lachend en met een hand tussen zijn benen, gevraagd of hij wel wist, hoe lekker dat vrijen was.

Daar komt Neel..... een strook zonlicht zwaait door de schuur. Zij schuift de houten grendel voor de poort. Gevangen.... denkt Driek.... vlieg in het web van een dikke schuurspin....

Maar zij ligt al lachend naast hem in de klaver. Zij zal hem dat vrijen wel eens leren! Zo'n grote flinke kerel moet toch met de vrouwen overweg kunnen! Steunend op een elleboog hangt zij half over hem. Weer die zweetlucht en weer die natte lippen op zijn mond, die hij verkrampt dichtknijpt. Haar witte borsten bollen uit het open lijfje. Haar rok zakt als vanzelf weg over die gladronde heupen. Zij drukt zijn hand op haar borsten. Zijn andere hand brengt zij tussen haar benen. Bijna tegelijkertijd trekt zij zijn broek omlaag. Hij voelt haar weke dijen langs zijn benen gaan.

Roerloos blijft hij liggen, verlamd van angst voor zonde en verdoemenis. Is zij soms de duivel? Maar tegelijkertijd duizelt hij van opwinding, ingehouden drift, verdrongen verrukking.

Ineens springt Neel schrijlings over hem heen. Haar borsten schommelen uitdagend voor zijn starende ogen en gesloten lippen. Dan schuift zij zijn stijfkoppig lid in haar schede en als een vampier van verderf zuigt zij zich vast op dat versteende jonge mannenlijf.... de spin op haar prooi. Vreugdeloos voelt Driek zich leegstromen, teleurgesteld en verslagen, zonder veel opwinding. Het gebeurt haast buiten hem om.

Daarna liggen zij een hele tijd zwijgend op hun rug en staren in de hoge schuur, waar de balken van het gebinte zich verliezen in het donker. Er valt geen woord. Wroeging knaagt als een worm. Door het ronde uilengat slaat een bundel zonlicht omlaag uit de duistere nok. Daarboven huist een uilenpaar, 'n uilebal valt kletsend op de dorsvloer. Lichtpijlen priemen door de gaten in de lemen muur en ketsen heldere vlekken tegen de balken, waarover de grijze kater geruisloos rondsluipt.

Driek voelt zich ellendig en vernederd. Is dit de grote zonde... drift zonder liefde? Is hij door haar genomen of wilde hij toch....? Maar er was niets dat leek op liefde..... op.... Huiverend denkt hij aan zijn droomprinses.... en ineens stort Isabella van

daarboven uit de hoogste balken omlaag.... nog even klokt haar ronde rok omhoog, trappelen haar ranke benen..... dan valt zij te pletter op de harde dorsvloer.... voor altijd dood.... restje van een uilebal.... Hij kan wel huilen....

‘Doë mos nog vaöl liëre, doe domme Driek!’ Die stem naast hem... nu.... en die woorden.... Het maakt hem razend. Als een bronstig dier, als een doldrieste duivel gooit hij zich op haar.... grijpt die witte krulharen.... trekt dat hoofd wild achterover.... drukt die armen omlaag.... wringt met een harde knie die bolle benen uiteen.... en stoot getergd zijn geslacht in dat stinkende onderlijf, waarin golven van spijt, afkeer en woede zich schokkend ontladen.

Het gebeurt allemaal vlug en in geladen stilte. Alleen heel even een gesmoorde kreet.

Nu het gebeurd is, kruipt Neel langzaam op en verdwijnt verslagen door de schuurpoort. Zij huilt..... van woede en verdriet, om de vernedering en de pijn, om zóveel: om haar moeder, om haar eigen lelijkheid, haar mislukking.....

Even aarzelt zij met de trechter..... neen, dat niet.... nooit! Zij zal zich wreken op háár manier: ‘Dao zaal dei duijdriekus nog van opkiëke!’

In de late namiddag van die hete zondag moeten zij weer samen de koeien melken. In een beklemmende stilte trekt ieder zwijgend de melk uit de zware uiers. Er is alleen het pletsend geluid van de eerste stralen in de emmers, langzaam gesmoord in de schuimende melk, en het zachte gegorgel van de koeiemagen.

Driek zou de spanning wel willen breken, maar hij weet geen zinnig woord te bedenken. Heeft hij haar vernederd of zij hem? Was het geen wederzijds geweld, een verkrachting over en weer? Maar was zij niet begonnen? Of had hij zich toch graag laten nemen? Had hij het niet vrijwillig gedaan? God, wanneer doe je iets vrijwillig? Je bent zoals je bent, zoals je geboren bent en zoals je gemaakt bent door je ouders, door de pastoor... door zoveel. Maar klopt dat wel.... en al die andere jongens dan....? Is hij dan toch 'n schijthuis, 'n ‘duijdriekus?’ Heeft Neel eigenlijk gelijk?

Neel zegt geen woord. Zij zál hem.... die stomme stier.... dat vuile varken! Zo heeft nog nooit een vent haar durven nemen. Dat zal hem opbreken.... hij is nog niet klaar met haar!

Kwaadaardig puilen de bolle ogen uit haar stroef gezicht. Snuivend trekt zij telkens haar neus op. Driek moet weer aan een giftige spin denken, die pisnijdig aast op zijn bloed.

Zij ontwijkt hem en giet haar emmer eerst dan leeg als hij weer onder een volgende koe gaat zitten. Met het voortgaan van het melken voelt hij zich ellendiger.

Alle koeien zijn gemolken. Zwijgend dragen zij de zware teil met schommelende melk naar de kelder. Als de roomplatelen vol zijn, juist op het moment dat Driek zich bukt om de lege teil op te pakken, slaat Neel een arm om zijn nek alsof zij hem wil kussen. Afwerend springt hij op en op hetzelfde moment begint dat loeder te gillen als een bezetene: ‘Nein, nein.... koom mich neet d'r aan!.... Neet doon!’ Krijsend loopt zij de keldertrap op. Daar staat vrouw Senden al en jankend vertelt Neel haar, dat die ‘stiekeme’ haar heeft willen pakken daar in het donker van de kelder.

‘Jaaa, zoë eine is dat, zoëne sjtiekeme sjmiërlap!’ en zij rent door naar haar kamertje.

De boerin komt statig de keldertrap af en blijft midden onder het lage gewelf staan, recht en streng in haar lange zwarte zondagskleed. Het gouden borstkruis glinstert in het licht van het keldergat. Haar zwijgen vernietigt Driek, die lijkbleek tegen de vochtige keldermuur leunt. Dan schiet haar arm omhoog, de verkalkte hand met 'n knokige vinger naar de keldertrap, een wraakgodin, een straffende engel:

‘D'r oët..... doe sjmiërlap.... doe onnut.... doe.... zoë sjandaal kon v'r hië neet gebroeke..... doe hoofs hië neet mië trük te komme!’

Driek stamelt nog wat, maar zij gaat al de trap op. Hij weet: met haar valt niet te praten. In iedere man ziet zij alleen de beer die het jonge dier bespringt. Wat moet hij beginnen? Thuis kan hij met het hele verhaal niet aankomen. Ga dat allemaal eens duidelijk maken!

Als een geslagen hond gaat hij naar de ‘vrie’. Hij voert de paarden en streelt de kop van Bella, zijn lievelingspaard. Je kunt nog beter met dieren te maken hebben dan met mensen.... rustige vriendelijke dieren.... die zijn zoals ze zijn. Mensen zijn dikwijls misvormd..... Ja, hoe kom ik zo... en hoe is Neel zo geworden...? Zij is toch ook ooit klein kind geweest.... onschuldig. Maar zij is er een van Pieternel en hoe werd die zo? De arm-

zaligheid, de ellende, de oorlog, de honger..... wie zal het zeggen?

In geen geval gaat hij naar huis. Achter in de huiswei zit hij op een boomstam in de zoele zomeravond. Hij kijkt naar de kippen die nog even drinken aan de poel en dan traag, alsof zij zich bedenken, hun nachthok opzoeken.

Langzaam wordt het donker. In het hoge gevelgat van de schuur begroet een uil de nacht: ‘Koët.... koët...!’ alsof het dier hem spottend bespiedt vanuit dat uilegat.

Een late vogel schiet voorbij.... het is al nacht....

Aan het zachte janken van de hond op de binnenplaats hoort hij, dat iemand thuis komt. Het zal Senden zijn. Hij moet met hem praten, hij zal het begrijpen. Maar nu niet, morgenvroeg. Nu gaat hij slapen.

In de ‘vrie’ wil Joep Kleintjes juist op zijn strozak kruipen.

‘Driek! Nog neet aan 't sjlaope?’

In één adem vertelt Driek hem alles wat die dag is voorgevallen. Joep is zijn beste kameraad, hij begrijpt hem beter dan wie ook. Hij weet ook wie Neel is, hij kent haar langer dan vandaag. Driek moet maar rustig gaan slapen, hij zal morgen wel met Senden praten:

‘En doe zuls ziën dat alles good aaflöpt!’

Zo gemakkelijk als Joep gedacht had ging het niet. Die maandagmorgen kraakte van ruzie en kabaal, alsof iedereen zijn kermiskater kwijt moest. Senden schold op zijn vrouw, Neel schold op Senden en Joep schold op Neel. Toen iedereen er zich mee ging bemoeien, maakte Senden er bulderend een eind aan:

‘Dei jong blief hië en daomit basta!’

Hij had onder het werk genoeg over Neel opgevangen en hij had zelf ook nog ogen in zijn kop. Over Neel hoefde niemand hem iets te vertellen:

‘Neel blief Neel, al deit 't noë auch zoë fiën wie poppesjtront!’

Okt. 1807 De bruiloft

In het duister, nog voor het eerste hanen-kraaien, zijn Helein en Leike uit hun bedstee. Zij worden prompt wakker wanneer zij dat willen. Zij ruiken de tijd aan de as in de schouw.

Het olielampje is aangestoken en werpt wiegelend licht door de keuken. Het vuur in de haard brandt al onder de waterketel.

Leike zit bij de schouw, de broekspijpen opgerold, met zijn voeten in een teil warm water. Het eerst van al op deze drukke dag moet de deeg voor het roggebrood getreden worden. Helein bewerkt zijn voeten en tenen grondig met groene zeep. Als zij nog een scheut heet water in de teil giet, zit hij ‘gezichten te snijden’ en trekt verschrikt een voet uit het stomende water.

Nu zijn voeten goed afgedroogd zijn klimt hij vanaf een keukenstoel in de baktrog. En daar schrijdt hij statig door de deeg van roggemeel. Sommige werkzaamheden hebben iets van een plechtig ritueel. Die voetwassing vooraf en dat deemoedig kneden van het dagelijks brood..... Van pastoor heeft hij gehoord, dat in wijnstreken ook de druiven zo getreden worden.... brood en wijn.... Ook het zaaien van graan heeft zo'n wijding: dat omslaan van het zaadkleed als een bijbels gewaad en dan, schrijdend over de akker, de korrels toevertrouwen aan de aarde, aan vergaan tot vruchtbaarheid en nieuw leven.

De zuurdesem is al van de keldertrap gehaald en opgelost in water. Helein strooit hem uit over de deeg. Leike verdeelt hem nog wat met het deegschopje en gaat er dan met zuigende voeten doorheen, heen en weer lopend en overal tredend. Alles moet door en door gemengd worden en helemaal doortroken van zuurdesem.

De vlammen in de schouw flakkeren hoog op en laten de schaduwen van Leike en Helein grillig dansen langs plafond en keukenmuren. Onrustig schimmenspel, intieme stilte, elkaar begrijpen zonder woorden, trouw verbond van man en vrouw. De een weet wat de ander graag wil, zij voorkomen elkaars vragen, ieder kent zijn eigen taak. Bijna tastbaar voelen zij het weldadige genoegen om zo samen in de vroege ochtend te werken voor de bruiloft van hun dochter.

Ja, Marie gaat trouwen. Adam Limpens heeft jaren op de Bongerd gewerkt en bij de jonkheid van Swier heeft zij hem leren kennen. Als zij getrouwd zijn kan Adam bij Slangen in Hunnecum gaan werken. Door bemiddeling van Heer Ferdinand van Genhoës kunnen die twee een huisje betrekken aan het begin van de holle weg naar de Stevenskapel. Dat is een uitkomst voor Adam, hij kan nu binnen een kwartiertje bij Slangen zijn.

De bruiloft brengt veel drukte mee. Zeker vijfentwintig gasten

zullen er komen. Van de Limpenskant zijn ze al met veertien. En dan die van Genhoës.... ja, misschien komt de barones zelf naar de bruiloft van Marie.

Met wat passen en meten lukt het om de gasten in de goeie kamer onder te brengen en in de keuken. Banken en stoelen langs de muren en daarvoor tafels op schragen geleend van de jonkheid.

Warm eten zal er niet zijn. ‘Dao begin ich neet aan!’ zegt Helein. Maar er is een varken geslacht en behalve het roggebrood worden er tien mikken gebakken en dertig vlaaien. Een hele ham wordt in de oven gebraden en er zijn zes kommen hoofdkaas. Helein zal ook voor iedereen een kotelet of een stuk van de varkenshaas braden. En in de kelder liggen drie vaatjes bier en 'n paar kruiken jenever.

Het bakken is het meeste werk, maar die van Kleintjes en van Somers helpen. De bruiloft is op zaterdag. Al het werk moet op vrijdag gedaan worden en daarom zijn Helein en Leike al in alle vroegte begonnen.

Als het deeg getreden is wordt het baksel goed afgedekt met twee meelzakken, zodat het kan rijzen. Intussen is Helein begonnen aan de deeg voor de mikken en de vlaaien. Boven het vuur hangt een ketel melk, waarop klonters boter gele vet-ogen doen groeien. Het moet een oven vol goed bruiloftsgebak worden.

De mikken worden groot en rond en de vlaaien nog groter en nog ronder. Goeie vladeeg op de keukentafel vel-dun uitgerold, behendig op beide handen genomen, in de vlaplaat gelegd en met het tweede kootje van de wijsvinger langs de rand omhoog gedrukt, zodat de ‘spijs’ er niet kan aflopen.

Heel de keuken ligt nu vol vlaaien, op alle stoelen en op de bank, op de tafel en de lemen vloer, overal. Ze worden eerst ‘gesjpikkeld’ met een mespunt, zodat de deeg goed kan rijzen. Dan komt de ‘sjpiës’ erop: appelspijs met rozijnen, rijst, ‘aöf’ van gedroogde appelen, zwarte pruimen en botergeel-glanzende kruimeltjes. Eén bont tapijt van vlaaien. Jammer, dat het niet de tijd is voor kersen en verse pruimen, de allerlekkerste! En wortelevla wil Helein de gasten niet voorzetten.

Tenslotte worden nog zes toërte gemaakt van heel aparte deeg, waarop gelei wordt uitgestreken en daaroverheen een vlechtwerk van deegladdertjes.

Nu het buiten licht is geworden gaat Leike naar het bakhuis om de oven te stoken. Dat ‘bakkes’ in de huis wei is zijn geliefde plek vooral bij slecht weer en op winterdagen. Hij zaagt en splijt er hout, repareert gereedschap, vlecht soms wat manden of korven en is er in alle rust alleen met zijn gedachten.

De oven stoken is telkens opnieuw een belevenis. Hij zelf heeft het van zijn vader geleerd, die weer van zijn vader, en die weer..... wie weet hoeveel geslachten terug.... hoe ver in het grijze verleden. En hij heeft het weer aan Driek geleerd. En hoeveel generaties zullen het nog leren.... en deeg treden en brood bakken....? Want brood zullen mensen altijd blijven eten....

Hij voelt zich schakel in een levensketen van mensen. Zijn grootvader heeft hij nog gekend, die was uit 1698.... En straks zullen hier weer kinderen van Marie en Driek rondlopen.... zullen zij ook zoveel ellende meemaken als hij en zijn vader? Of zal alles toch ooit een beetje beter worden....? En als ik nog wat ouder word, kan ik niet meer bij de boeren werken. En dan.....? ‘Nog get toeffele op mie geutje en..... aafgelaope....!’

Hij staart in de gloed van de brandende takkebossen, het vlammenspel van de ‘sjanse’. Zo'n vuur moet de hel zijn. Wat hel? Het is bruiloft! Met een ijzeren staaf verschuift hij het vuur. De lemen ovenhemel en de plavuizenvloer moeten overal even heet worden, egaal wit van de hitte. Zeker bij zo'n bruiloft mag niks misgaan.

Als hij weer met het ovenijzer in het vuur werkt, trekken de vonken door de schoorsteen. Even gaat hij kijken of ze niet te ver meevliegen met de wind. Stel je voor: vonken in het strodak! En voem.... binnen een uur hun hele gedoetje tegen de grond. Weg ‘geutje’.....

Hij moet met zichzelf lachen: zorgen om niets! Hun huis en stallen staan daar en die zijn straks samen met de wei en de moestuin voor Driek. Dat is met Marie en Adam al geregeld. Hijzelf zal dan wel met Helein, als het God belieft, het kamertje betrekken en Driek met zijn vrouw.... maar dat heeft nog de tijd.... er kan nog van alles gebeuren. Over 'n paar jaar zal Driek moeten loten voor de dienst in het leger van Napoleon. Of zou er dan geen oorlog meer zijn? Die keizer is toch iedereen de baas. Waarom zouden mensen altijd moeten vechten....? Waarom zou er nooit eens vrede kunnen zijn..... overal en voor altijd vrede.....?

De laatste takkebossen zijn uitgebrand. Hij doopt een grote strobezem in de regenton buiten het bakhuis en veegt daarmee de ovenvloer schoon. De as gooit hij in de holte onder de oven en de houtskool in de ‘aomerekroëk’, de doofpot waar hij een houten stop met een natte lap opdrukt.

De lange planken met broden balanceren op zijn schouder als hij ze naar het bakhuis draagt. Even later geurt de hele wei naar vers gebakken brood. Na de mikken en de vlaaien gaat een ham de nog warme oven in. Een geur van feest en kermis trekt door de hele Putweg.

Alles is voortreffelijk gelukt. Helein is trots. De kinderen van Kleintjes mogen ‘de sjpiës oëtsjarre’ en zitten met een kom tussen de gespreide benen hun vingers te likken.

Leike brengt een mik, een rijstevla en een ‘toërt’ naar de pastoor. Diezelfde middag gaat hij nog de gasten buiten Wijnandsrade uitnodigen. Hij moet bij Limpens in Terstraten zijn en dat ligt op de weg naar Fien en Giel in Schimmert.

Nog voor de dienst in de kerk gaan Marie en Adam met de getuigen naar burgemeester L'Ortye, de ‘maire et officier de l'état’. Die Fransen willen tegenwoordig alles op papier hebben, niet alleen als je geboren wordt en sterft, maar ook nog als je trouwt. Alsof dat eigenlijk niet in de kerk gebeurt! Ja, bij die Fransozen gaat de gemeente voor de kerk.

Onder het voorbrabbelen van al dat Frans staan zij stil te lachen. Niemand verstaat er iets van, maar iedereen wil alles graag bevestigen, alleen.... wie kan er schrijven? Marie heeft in haar jonge jaren altijd moeten spinnen en daarna is zij op Genhoes gekomen. Adam zegt lachend, dat zijn vingers te sterk en te stijf zijn, hij zou die ganzeveer maar breken. Alleen één getuige, buurman Balthasar Somers, ondertekent met sierlijk krullende letters.

Bij de kerk staat heel de familie al te wachten. Daarbinnen weer veel gebrabbel, nu in het Latijn, waar ze ook niets van verstaan. Waarom altijd die onverstaanbare talen? Hoe zou het zijn, als alles in de gewone taal van Wijnandsrade gezegd werd.... in je eigen moedertaal....?

Na de kerkdienst eerst een glaasje bij Bilke Sjteins, de herbergierster van Wijnandsrade. Nonk Giel is al vrolijk nog voordat hij wat gedronken heeft. Langs het Swierderkerkpad trekt daarna

de hele familiestoet naar huis. Bleek zonlicht doorstraalt het zachte windstille herfstweer. Achter Gepannes laat een oude kerseboom geruisloos zijn koperrode bladeren omlaag wentelen in de gouden krans om zijn stam.

Nonk Giel zet een lied in op de melodie van de Marseillaise: ‘Alle meidjes dat zint prie-ie-je..... Mér af en toe daaaaa.... zint ze leef.....! Dan is 't tiëd om gèt te vrie-ie-je.....’

Zo trekken zij zingend, lachend en marcherend in een vrolijke stemming naar de Putweg. Daar staan vrouw Kleintjes en Mieke van Somers al klaar om de gasten te ontvangen. Zij hebben Helein aan het verstand gebracht, dat zij zich met niets mag bemoeien en alleen maar rustig achter de tafel moet gaan zitten, naast de bruidegom.

Twee mannen pissen nog even in de mestvaalt. Maar al vlug zijn zij binnen en na wat geharrewar en een optreden van Helein ‘zonder veel komplimenten’, heeft iedereen onder druk getater zijn plaatsje gevonden. Het gekwetter als van een zwerm spreeuwen in 'n kerseboom vermindert even als het eten wordt opgediend. Koteletten met sneden brood en mik, kommetjes boter, plakken ham en dikke stukken hoofdkaas, alles is er. Alleen geen echte koffie, tevergeefs had Marie geprobeerd op Genhoës wat te krijgen. Maar de gerst die Leike gebrand heeft, smaakt ook. Er wordt stevig gegeten.

Tenslotte staan de lange tafels helemaal vol vlaaien in acht grote punten gesneden. Al gauw zit iedereen met zo'n stuk vla in de hand, de korst tussen duim en middenvinger, de wijsvinger omhoog en de pink onder de doorbuigende punt.

Marie, de bruid, heeft al enkele keren door het raampje naar buiten gekeken. De barones zal toch wel komen..... wie weet komt heer Ferdinand ook wel mee in het rijtuig.

‘Geläöf 't mèr neet!’ roept nonk Giel, die het niet erg heeft staan op heren van kastelen. Midden onder het gekibbel over de vraag of zij al dan niet zullen komen valt ineens een stilte. Voor het huis stijgt een ruiter van zijn paard: de rentmeester van Genhoës. Met een pak onder de arm komt hij de stoep op langs de mestvaalt.

De bruid is al opgesprongen en loopt naar de ‘neire’ om hem te begroeten, zoals dat hoort. Vlug verhuist een gast naar de keuken om in de kamer plaats te maken voor de rentmeester. Er hangt een beschroomde stilte als de grote man van het kasteel

door de keuken naar het kamertje gaat. Hij schudt de hand van Adam en zijn ouders en die van Helein en Leike. Hij wil niet plaats nemen, maar kijkt even toe hoe Marie, rood van opwinding, het geschenk uitpakt: ‘Oah....! Kiëk toch ins!, vier ellen linnen en een paar schoenen!’

‘Met de komplimenten van de barones, die zelf verhinderd is,’ zegt de rentmeester nog, die nu eerst na lang aandringen plaats neemt en een stuk vla mee eet.

De geïmponeerde bruiloftsgasten blijven zwijgen. Eerst als Limpens onverwacht boert, merkt iedereen hoe stil het is. In de keuken wordt geleidelijk aan weer gepraat en gelachen door het jonge volk.

De rentmeester informeert bij Adam, hoe het bij Slangen in Hunnecum gaat en of die ook lid is van de Societé Pastorale. Maar hij heeft niet veel tijd en na een stuk kruimelevla stapt hij weer op. Tevergeefs blijft Helein aandringen met een stukje ‘toërt’. Als hij weg is, maar nog voordat hij op z'n paard zit, beginnen de stemmen weer snaterend los te komen.

‘Haw ich 't neet gezag? triomfeert nonk Giel. ‘Jaaa, die hiëre!’ En of Marie dan werkelijk gedacht had, dat de barones zelf zou komen? Zij kon toch weten dat 'n dagloner te min is voor die van het kasteel.

Maar daar gaat de oude Limpens tegenin: er moeten heren zijn, boeren en knechten. Zo heeft God dat gewild, het staat in het evangelie.

Nonk Giel vraagt of Onzelieveheer ook gewild heeft, dat de een zowat alles en de ander zowat niks heeft. Waar dat in het evangelie staat? En als Limpens zegt, dat dat nu eenmaal zo is en dat er altijd armen en rijken zullen zijn, wordt nonk Giel furieus. Of Limpens hem dan eens kan vertellen, hoe de heren aan al die grond en al die pachthoeven zijn gekomen. Hebben ze daar zelf voor gewerkt? Of hun voorgeslacht soms?

Leike zit stil voor zichzelf te lachen. Limpens moet natuurlijk voor heer Ferdinand pleiten, omdat die Adam aan een huisje geholpen heeft. Maar in zijn hart geeft hij Giel gelijk.

En als Limpens over het geschenk aan Marie begint en ook nog over de preekstoel, die heer Ferdinand een tijdje geleden aan de kerk schonk, wordt nonk Giel nog vinniger. Spottend roept hij door het kamertje, dat de heren altijd beter geweest zijn in het geven van aalmoezen dan in het uitbetalen van een behoorlijk

loon. En wat die preekstoel betreft, die geeft heer Ferdinand zonder pijn, als er maar op verkondigd wordt wat hij graag wil horen. Hij mag trouwens zelf z'n pastoor uitzoeken, nou, dan begrijp je 't wel!

Leike ziet, dat het bruidspaar wat verlegen wordt onder de woordenwisseling en zegt sussend, dat hun pastoor niet altijd zegt wat de heren bevalt. Maar dan bromt Limpens er nog achteraan: ‘Doe höbs auch krapuul, dat noëts kontent is....!’ Dat was veel gezegd... te veel!

Even hangt er een gespannen stilte in het kamertje. Maar nonk Giel wil de bruiloft niet bederven en roept naar de rumoerige keuken: ‘Woë blieft dat beer? Ich krieg doësj van dei sjeile zeiver!’

Met de kannen bier keren lach en vrolijkheid weer terug. Alleen Limpens drinkt met een stroef gezicht jenever.

Als alle kroezen gevuld zijn en op de gezondheid van het bruidspaar gedronken is, gaat nonk Giel in de deur tussen kamer en keuken staan.

‘Sjtil allemaol!’ Er wordt gefluisterd en... psssst.... om stilte gevraagd. Hij gaat 'n voordracht houden met potsierlijke gebaren: ‘'t Huwelijk is ein doevenhoës - en mennig duufke wilt dao in.... ‘En dinkt zich: alle piën is oës - es ich mèr binne bin....

‘Da geit 't va laderietsjoemdieje - wei is zoë gelökkig wie vier twieje....

‘Dat geuft ei löstig leive!

‘Mè mennige doëf zit in ein kauw en knoëtert: wier ich vrië.... ‘Va seiraaf, dat ich höb ein vrouw, is mie gelök veurbië....

‘D'r ganse daag ruuzing en geraos....

‘'t Wondert mich, dat op gen sjtraos de hon mich nog bekiëke....’

En dan volgt een heel verhaal op rijm over een jonge man die graag een pint drinkt en daardoor op de huwelijksdag te laat bij zijn bruid komt. Die was toen zo duivels gaan schelden, dat hij - nog net op tijd - haar ware aard ontdekte.

Een daverend applaus voor nonk Giel en het feest gaat verder, een bruisend feest, een mooie bruiloftsdag.

De meeste gasten willen voor donker thuis zijn en vertrekken op tijd. Die van Limpens van Terstraten en nonk Giel en tant Fien van Schimmert vergezellen het bruidspaar tot bij hun huisje aan de holle weg.

‘Es dat mèr good geit mit die twië tössje Hunnecum en Tersjtraote!’ lacht Marie, als zij Limpens en nonk Giel samen ziet verdwijnen in de donkere koker van de holle weg.

Intussen hebben ‘in de Putweg’ de buurvrouwen alles al afgeruimd en, voordat zij het goed en wel weten, zitten Helein en Leike weer alleen. In die stille leegte wordt het Helein even te machtig. Leike ziet, dat zij wat in de schouw gaat scharrelen om haar tranen te verbergen.

's Zondags na de bruiloft trakteert Adam de jonkheid op een vaatje ‘afscheidsbier’. Eigenlijk is die dronk alleen voor de jongens, maar er zullen ook 'n paar meisjes bij zijn die van hun werk of van thuis weg mogen. In de namiddag komen ze allemaal samen wat aarzelend aanzetten. Zij hebben zich elders verzameld, vijf meisjes en twaalf jongemannen.

Drees Rietrae heeft een fluit met kleppen en fiedelt vrolijke wijsjes in de deur tussen kamer en keuken. Helein en Leike zitten bij de schouw en laten het jonge volk in de kamer begaan bij het dansende licht van 'n paar vetkaarsen. Gelach en kirrend gegiegel vult kamertje en keuken. Al gauw wordt er gedanst op de lemen keukenvloer. Als Helein en Leike de paartjes zien draaien, krijgen zij zelf ook zin. Driek is opgetogen, als hij zijn ouders zo blij ziet dansen.

Het is al ver in de avond, als een paar jongens roepend terugkomen van de mestvaalt: ‘Wèt g'r wei boëte sjteit....? Baltus Bieldermans van te Nietese!’ Leike veert op en Driek dringt door het drukke kamertje naar de keuken. Wat hij moet? Dat weten de jongens ook niet. Hij staat daar maar naar de deur te kijken. Leike zegt dat een Bieldermans hier niks verloren heeft en dat hij moet maken dat hij wegkomt. Maar Helein wil niet, dat hij zelf naar buiten gaat. De jongens moeten maar gaan vragen wat hij hier komt zoeken.

Joep Kleintjes en Drees Rietrae gaan naar de buitendeur: ‘Wat moste hië?’ Baltus zegt, dat hij Greet je van Odekerken komt afhalen. Zij werkt bij zijn vader en kan zo laat niet alleen naar te Nietese.

Het wordt een roepen heen en weer over de mestvaalt: dat zij met jongens genoeg zijn om Greetje naar te Nietese te brengen.... dat hij belooft heeft haar te zullen afhalen.... dat zij daar niks van geloven.... dat zij het haar dan zelf maar moeten

vragen.... dat zij dat zeker zullen doen en dat hij maar beter kan maken dat hij hier wegkomt.

Greetje is nog erg jong, een lief onbevangen kind, de oudste van varkenshandelaar Odekerken, die een paar jaar geleden zijn vrouw verloor en als weduwnaar alleen bleef met drie kinderen. Als Greetje hoort wat er aan de hand is, slaat het bloed haar naar de wangen. Verlegen lachend zegt zij, dat zij met Baltus mee moet. Dat was inderdaad zo afgesproken. Zij wil van geen goede raad weten, pakt haar grote omslagdoek en gaat naar buiten. Met Baltus verdwijnt zij in de duisternis....

'Erm sjaop!' zegt iemand in de deur.

Juni 1810 Het weidefeest

Het weidefeest in een oude appelboomgaard: lach en dans onder een loverdak op gegroefde boomstam-zuilen met groenbemoste voetstukken. Intieme feestzaal vol blije mensen op een tapijt van geurend gras. De zon sprenkelt grillige plekken licht en schaduw door het bladerdak. Lange groene slingers met bont papieren rozen hangen tussen de bomen. Jong en oud, rijk en arm, iedereen is welkom in de feestwei vol vrijheid en dolle pret voor de kinderen, spel, dans en liefde voor de jonkheid, vrede en rust voor de oude mensen, voor iedereen.... een paradijs.

In de namiddag, na de koffietafel met veel vlaaien, komen de families met hun kermisgasten, gezapig wandelend en druk pratend, naar de feestwei. Op biertonnen ligt een plankier; daar spelen muzikanten uit Heerlen. Er is 'n viool, 'n fluit, 'n trom en een hoorn. Uit de takken boven het vloertje hangen de bonte slingers rondom de muzikanten omlaag.

Lange planken zijn vastgespijkerd op hoge en lage paaltjes: de tafels en de banken. Er is een 'drek-keigelbaan' en palen staan klaar voor het ganstrekken, dat morgen plaats vindt. Alles is door de jonkheid voorbereid en geregeld. Tonnen bier liggen in de koelte van een overhangende hagedoorn, zij worden koud uit Gepannes aangevoerd. Rondom de tonnen is een ruimte afgezet met palen, planken en koorden. Alleen de meisjes van de jonkheid mogen de bierkannen daar komen vullen.

Tegen de eerste boom bij de ingang van de wei hangt een oproep

van de jonkheid voor het ganstrekken op kermismaandag:

‘Alsoo is de jonkheid van Winantsrade oover eengekoomen tot het rijden der ganssen en hebben voor goed gevonden datsy ter feestweyde te Swyer op maandag ten twee uren sullen beginnen en verlangen van een hoeveelheid meede te doen en op ses en zessen een op te hangen.

Veer responderen ug neet dat dei get ooit ein krigt mèr geer kont stat maeken datser doo hangen mèr geer kont uur best doon volgens arty der wet van nagel 11.’

‘Jan Wulhans en Katryn Bulberg’.

De mensen groepen samen rondom iemand die de tekst kan voorlezen. Er wordt danig gelachen, vooral met dat laatste gedeelte in eigen dialekt en met de schuilnamen van de ondertekenaars: de hardwerkende voorzitter en de zuinige penningmeesteres.

Nog na-lachend zoekt iedereen een plaats in de feestwei. De families zitten samen met hun eigen kermisgasten en bekenden; maar iedereen kent iedereen. Er zijn geen vreemden, zelfs de gasten van de anderen kent men, het is één gemeenschap van mensen. Maar geen gemeenschap van gelijken. De grote boeren en halfwinnaars zitten bij elkaar met hun families. Daar zijn er bij die wijn drinken in plaats van bier, Franse wijn, ja!

Heer Ferdinand komt niet naar het weidefeest. Maximiliaan, zijn vijfjarige stamhouder is begin juni gestorven. Vooral barones Charlotte heeft er erg onder geleden.

Maar hier in de feestwei stoeien de kinderen onbekommerd juichend tussen mensen, tafels en bomen. Zonder zorg en zonder onderscheid van arm en rijk spelen zij samen en dansen joelend in een kring om de muzikanten.

De grote boeren steken de koppen bijeen. Er is veel te bepraten: over de werkzaamheden die zij nog voor de heer zouden moeten doen, maar waarvan de Fransen niets meer willen weten. Over de prijs van het graan en dan.... over de pastoor.... vooral Bieldermans heeft het over de pastoor. Ja, die moeten ze in de gaten houden! Hij zingt na de hoogmis wel: ‘Domine salvum fac imperatorem!’, maar intussen blijft hij een Pruis en onbehoorlijk anti-Frans. Maar het is een slimme vos..... hij heeft niet voor niks in Bonn gestudeerd. Hij zorgt er wel voor, dat ze hem niks kunnen maken.... ofschoon.... in Maastricht bij de Prefectuur is

bekend, dat hij op 15 augustus verleden jaar na de hoogmis geen Te Deum voor Napoleon gezongen heeft. Hij dacht weer slim te zijn en had de ‘kroëdwösj’ na de mis gezegend en zo had hij het naamfeest van de keizer vergeten.... ja.... ja!

En dan dat gepreek over ‘profiteurs’. Hij is zelf een profiteur..... gefluister achter de hand met schichtige blikken opzij....: je weet toch, dat hij 's avonds veel op stap is..... iedereen kan je zeggen waar hij dan uithangt.... iedereen weet het toch: ja juist. de weduwe Deben..... dat vrouwtje zonder kinderen. Ja, die pastoor! Fijn praten op de preekstoel, maar hou hem in de gaten.....!

De gewone mensen drinken bier en praten weinig over politiek. Trouwens ook de meeste boeren houden zich op de vlakte, al praten ze Bieldermans graag naar de mond, omdat die zo rijk is. Over de pastoor willen de gewone mensen geen kwaad woord horen. Geeft hij niet de kleren van zijn lijf voor de armen? Neem de weduwe Deben, dat mens is straatarm en wordt door de pastoor praktisch onderhouden. Dat Bieldermans haar wel kan verwensen, is duidelijk. Zij kocht eens een brood bij hem, maar zij had twee cent te weinig. Bieldermans snee daarop een stevig stuk van het brood en gaf haar de rest. 's Zondags daarna al had de pastoor gepreekt over een rijke boer, een arme vrouw en een brood. Er werd geen naam genoemd, maar Bieldermans ging sindsdien in Hulsberg naar de kerk.

Dat de meeste rijke boeren de pastoor niet kunnen uitstaan, dat ‘dankt tich d'r duuvel!’ Hij zegt te veel dat hen niet bekt. Hoe was het ook alweer van die kameel en die naald? In ieder geval, sommige boeren waren om te barsten geweest..... ‘dei verdomde Pruus!’

Hij zou zelfs geprobeerd hebben jongens om te praten om niet bij de militie te gaan en zich niet te melden voor de keuring. Maar dat kan niemand bewijzen; hijzelf ontkent het pertinent. Maar het wordt wel gezegd..... tja.... wat wordt er niet gezegd....?

Nog geheimzinniger wordt er gefluisterd over Greetje van Odekerken, de varkenshandelaar uit het Waalhuis. Zij is in verwachting, dat jonge ding.... Van wie....? Dat vraag je nog....? Van die Baltus Bieldermans natuurlijk, dat weet toch iedereen! Maar sinds een week is zij spoorloos verdwenen. Naar Maastricht zeggen ze.... Ze is verdronken.... als 'n jonge kat in 'n zak. Neen, ze is naar Pieternel in Hellebroek geweest om het weg te laten

maken.... Dood gebloed misschien.... Wie zal het zeggen.... zij is weg. Die Baltus Bieldermans is een ‘sjuinsmarsjeerder’, die meent dat hij alles mag, omdat zijn ouwe heer rijk is.

Maar de feestwei slurpt alle gefluister op in de wild draaiende kolk van dansende jonkheid, van opbruisend gelach aan alle kanten, van stoeiende kinderen en klotsende kegels.

Driek zit bij een groepje van de jonkheid. Hij heeft het al lang gezien: Leineke Gerards is er ook met haar familie, daar aan die tafel dicht bij de kegelbaan.

Samen met haar heeft hij slingers gevlochten. Een week lang heeft de jonkheid het feest voorbereid 's avonds in de schuur van Rietrae. Natuurlijk, hij had haar al duizend keer gezien. Maar wat heet zien? Bij dat slingers vlechten raakte hij haar vlugge vingers als bij toeval. Daarna hadden hun handen elkaar gezocht bij het aanbrengen van de rozen. Met haar stralende ogen had zij naar hem gekeken zonder iets te zeggen..... alleen maar die vrolijke, vragende ogen..... Wat had hij moeten zeggen? Wat had hij kúnnen zeggen op zo'n moment? Het hart klopte in zijn keel.

Leineke werkt thuis op de boerderij. Haar vader is vanuit het Gulikse hier naar Swier gekomen. Hij heeft een paard en vier koeien. Zeventien jaar is zij, de jongste van drie. Zij lacht graag.... een klein vrolijk ding.

De volgende dans slingert langs de tafel van de familie Gerards. En ineens, zonder bedenken, heeft Driek haar meegetrokken.... Of is zij zelf opgesprongen? In ieder geval danst zij naast hem. Hij houdt haar hand vast en het bruist en tintelt door hun onstuimig zwaaiende armen. Alles aan haar is sprankelend, vooral die ogen onder bekoorlijk wenkende wimpers. Hij drukt haar hand en zij de zijne en in één verrukking trekt hij haar rond in wilde vaart om de muzikanten.

Nog nahijgend zitten ze op een ruwe bank. Hij haalt twee kroezen bier. Zij klinken samen en lachen en praten over de voorbereiding van het feest, over de aankondiging van het ganstrekken, over de jolige muzikanten en over de rond-stoeiende kinderen. Wat kan zij verrukkelijk lachen....! Dat Leineke.... dat de beste was op school, dat kan lezen en schrijven als geen ander en dat een heeroom heeft in Sittard, die haar boeken schenkt.

Driek weet het: zij is een bijzonder meisje. En wat is hij? Een knecht, die met moeite zijn naam kan schrijven. Maar hij is

sterk, hij kan werken..... En ineens trekt hij haar mee naar de kegelbaan; hij zal haar laten zien wat hij kan! Met kracht drijft hij de ballen over de baan. De kegels vliegen naar alle kanten. De opzet-jongens duiken weg achter de strobussels, vol ontzag voor zoveel geweld. Alle negen kegels keilt hij omver. Nu nog eens, z'n hoed uitdagend achter op zijn hoofd, weer alle negen! Nog één worp en ja.... drie keer achtereen sneuvelt de koning en alle kegels daaromheen. Driek is kampioen! Alles klapt en juicht voor hem. Leineke steekt de grote papieren roos in zijn knoopsgat en hij voelt zich onoverwinnelijk als keizer Napoleon zelf. Hij kan alles.... ineens kan hij alles.

Ongemerkt valt de schemering. Tussen de bomen worden toortsen en teerpotten ontstoken. Het feest gaat verder in die genoeglijke zomeravond-sfeer bij dansend spookachtig licht, slierten rook en geur van hars.

Driek hoeft vanavond niet voor de paarden te zorgen. Zij zouden dus wat kunnen wandelen, het veld in. Maar Leineke bezweert hem lachend, dat zij aanstonds naar huis moet voor het avondeten. Langzaam gaan zij naar een hoek van de feestwei alsof het zo is afgesproken. En daar, in het donker van een oude es, kussen zij elkaar voor het eerst en vergeten de feestwei en alle mensen. Als Driek na die eerste kus onstuimig opnieuw wil beginnen, legt zij lachend een hand op zijn mond: ‘Mörrege is auch nog kirmes!’ Wat wil hij nog meer?

Met een arm om haar middel wandelen zij terug. Hij voelt haar heup tegen zijn been en het is alsof het nooit meer mooier kan worden. Die van Gerards zoeken haar al. Zij zien het paar opdagen in het licht en de rook van een fakkel. Als zij elkaar loslaten vraagt iemand: ‘Is dat neet Driek va Leike Eires?’

De muziek fiedeldeint nog wel door de donkerte en de jonkheid jaagt nog slingerend dansend tussen de bomen door, maar Driek is er niet meer bij.

Het weidefeest loopt ten einde. Ouders roepen hun kinderen, die zich speels verstoppen achter bomen en hagen. Twee mannen, hoed op een oor, knopen los, armen om elkaars hals, drinken broederlijk hun bier. Met zware tong en onzekere gebaren doen zij elkaar heilige beloften.

De muzikanten pakken hun instrumenten in en drinken nog wat.

Dan komt Jeu va Gilles nog met de geit op het toneel. Dat is een soort traditie. Het grote beest, één hoekig knokenstel met lange zwalpende uier, prijkt met een hoed op de horens en een roos in de staart. Jeu staat niet vast meer op zijn benen, hij is een gewoonte-drinker en leeft op jenever. Met moeite tilt hij de geit op het planken vloertje. En met nog meer moeite en hulp van de omstanders belandt hij er zelf ook. Zijn waterige roodomrande ogen dwalen wazig over de feestwei. Wankelend voor- en achteruit en vaag gebarend lalt hij een onverstaanbaar lied. Even lebbert hij aan de jeneverkruik en in benevelde eenzaamheid zingt hij alleen nog voor de geit en laat heel de feestwei wegzwemmen uit zijn waterige ogen.

Op de tafel van de grote boeren staat een batterij lege wijnflessen. In twee flessen brandt een kaars. Bieldermans heeft nog steeds het hoogste woord. Lichtelijk aangeschoten klimt hij op een bank, prijst de pastoor van Nuth die de eed heeft afgelegd en wauwelt iets over een pastoor in Venlo, die ‘het’ niet had gezongen en die nu gevangen zat.

Wat niet gezongen? Nu klimt hij op de tafel en majestatelijker dan de pastoor het ooit zou kunnen of willen doen zingt hij:

‘Domine salvum fac imperatorem Napoleon!’

‘Aaaaaamèn!’ bleiren de anderen, kennelijk niet van het kerkelijk zangkoor.

‘Zoë huurt 't, noondedjuu!’ besluit Bieldermans, terwijl hij half struikelend omlaag klimt.

De mensen zijn eromheen komen staan. Zij lachen wat verlegen en onzeker. Is het angst voor die grote boeren? Spot met de zatheid van Bieldermans? Plezier om dat kerklatijn in de feestwei? Een ongewis, wijfelend lachen misschien wel om het potsierlijke van het geheel.

Hoe Leineke het thuis voor elkaar heeft gekregen weet Driek niet, maar op kermis-maandag mag zij met hem uit. Misschien denken ze bij Gerards, dat zij naar het ganstrekken gaan. Maar Leineke moet niets hebben van dat wrede spel, Driek zelf trouwens ook niet. En zo wandelen zij in de namiddag naar het oude bos. Daar zijn zonnige open plekken in de luwte van struiken en bomen. In de suizelende stilte pralen bloemen, spelen vliegen op een blad en wieken loom twee vlinders achter elkaar aan. Een paradijs van rust, van vrede, van vrijheid..... En niets ter wereld is

er nog dan die twee.....

Zij ontdekken dat het nog veel mooier kan zijn dan zij gisteren ook maar durfden dromen. Huiverend van bedwongen onstuimigheid proeft Driek die frisse lippen, streelt dat springende haar, die blanke hals en fluwelen wangen. Leineke laat hem stil begaan. Dan trekt zij zijn hoofd tegen haar borsten, krauwelt door zijn haar en drukt een kus op zijn ogen. Driek kijkt lachend naar haar op; heel even moet hij denken aan de fletse ogen van Neel.... Hij slaat zijn armen om Leineke en drukt haar ranke lijf tegen zijn borst. Zij zinken weg in golven van verrukking....

Later wandelen zij naar de Blauwe Steen, waar ze een beker bier drinken. Langs het Stevenskapelletje gaan zij kussend en kozend door de holle weg naar Marie en Adam. Daar blijven zij op het avondeten.

Enkele weken later komt Driek bij Gerards ‘vuur vragen’. Hij rookt wel niet, maar voor de gelegenheid heeft hij een pijp geleend van Joep Kleintjes. Maar Leineke lacht hem hartelijk uit..... zij zijn thuis al op de hoogte!

Het was gezellig daar bij Gerards, wel wat deftiger dan in hun huisje aan de Putweg. Er stond een grote klok en er hingen twee planken met boeken aan de muur. Zoiets had hij nog bij geen enkele boer gezien. En wat hij nog niet wist: Leineke speelde muziek op een citer. Zij had voor hem gespeeld en gezongen, een Duits lied.... nog mooier dan in de kerk.

Ook in Swier wist iedereen het al lang: ‘Driek va Leike geit mit Leineke va Gerards.’

Diezelfde zomer werd Bieldermans door een beroerte getroffen. Een knecht vond hem achter in de huiswei.

Nu zit hij half verlamd in een stoel en kan nauwelijks meer praten. Zijn vrouw is al lang slecht ter been en kan hem niet helpen. De dienstmeiden zijn bang voor hem en nog meer voor Baltus, die nu voor het hele bedrijf moet opkomen. Sinds Greetje van Odekerken spoorloos verdween, hangt er een geladen sfeer op te Nietese. Het is voor knechten en meiden geen geheim meer: op een of andere manier was zij door Baltus ingepalmd en zonder verweer in de ban van die smeerlap geraakt. ‘Dat erm sjaop....!’

Nov. 1810 De deserteur

Spoorloos verdwenen, zo van de ene dag op de andere. Geen woord aan Senden, geen groet aan Leineke, geen teken van leven aan wie dan ook. Driek is weg en niemand weet waarheen.

Drie dagen al zit hij nu in een stal vol vodden en lompen, in een duffe stank. Bij elke beweging dwarrelt prikkelend stof in zijn neusgaten. Er is geen zoldering, hij kijkt zo tegen het lage schuine strodak. In de lemen wand is alleen een houten luik, dat open kan voor licht en lucht. Buiten ruist de regen. Hij zit op een strozak en staart peinzend in het schemerdonker.

Was het wel verstandig? Terug is niet meer mogelijk.... En wat gebeurt er als ze hem hier vinden? Maar dat kan niet, onder de lompen bevindt zich een luik naar een kleine kelder. Als gendarmes in de buurt komen, begint een vrouw hard te roepen: ‘Jieeep - jiep - jiep - jieep!’ alsof zij de kippen gaat voeren. Hij weet dan dat hij in de kelder moet verdwijnen.

Maar de dagen zijn lang, aan de stank kan hij niet wennen en nog minder aan de ratten. Twee appels, die hij wilde bewaren, hebben ze weggevreten en 's nachts lopen ze over zijn lichaam.... ratten! Had hij niet beter toch maar soldaat kunnen worden en met de anderen meegaan? Twee jongens uit Wijnandsrade zijn naar Maastricht gegaan. Naar Maastricht?! Naar Rusland had Leike gezegd en hij wilde niet dat Driek voor die ‘klote-keizer’ - zoals hij dat zei - op andere mensen schoot. Driek was het daarmee eens, hij wilde niet in krijgsdienst.

Maar dit is ook niet alles. En hoe moet het nu met Leineke? Hij heeft 'n stukje papier en wat inkt gekregen en zal proberen een briefje aan haar te schrijven. Aan trouwen hoeven zij voorlopig niet te denken. En wat gaan de gendarmes met zijn ouders doen? En hoe lang zal hij zich hier moeten schuilhouden? Dat kan wel jaren gaan duren en hij is het na drie dagen al moe....!

Leike had altijd geweten, dat het eens zou gebeuren. Twee dagen voor Allerheiligen kwam iemand namens de burgemeester met het bericht van de kantonale administratie in Oirsbeek. De ‘conscrits’ van de klasse 1811 werden opgeroepen. Driek moest zich op 7 november in Maastricht melden. De bode had het papier van de prefecture bij zich waar alles op staat. De man moest er zelf om lachen, want die Fransen schreven ‘Jean Henri

Er(r)ens'. Maar voor Helein en Leike viel er niets te lachen. De geboortedatum klopte, het ging om Driek. Leike ergerde zich weer aan dat verdomde papier, dat hij toch niet kon lezen. Of er ook in stond wat de rijken moesten betalen voor een remplacant? Die Baltus Bieldermans had zich twee jaar geleden vrijgekocht, maar Driek moest de oorlog in. Ja, Leike wist dat het eens zou gebeuren.

Voor zichzelf had hij al lang precies uitgemaakt wat hem te doen stond. Het is de 'lommele-kriëmer', die hem moet helpen.

'Leike kins te mich neet mië?' had de marskramer met zijn ruige baard en breedgerande hoed eens gevraagd. Dat was alweer drie jaar geleden. Leike had hem van boven tot beneden bekeken en toen langzaam gezegd:

'Joean Meulekes en niëmes angersj!'

Zij waren in stilte weer vrienden geworden en Joean had gezegd, dat Leike altijd op hem kon rekenen, mocht hij hem ooit nodig hebben.

Joean woont met Maria in een vervallen bouwseltje in Weustenrade. Om niet te kreperen na het brandmerk en de verbanning uit Nuth, hebben zij met veel moeite van een versleten marskramer een handkar overgenomen. En zo sjokt Joean nu al jaren achter die kar, roepend door alle dorpen in de omgeving. Het brengt allemaal wel niet veel op, maar hij krijgt soms te eten en weet ook nog wat brood en spek voor Maria mee te brengen. Ze hebben zelfs al een geit en een paar kippen.

Nu is het zo ver: Leike heeft de hulp van Joean nodig. Op Allerheiligendag gaat hij naar Weustenrade en blijft een hele tijd weg. 's Avonds wordt thuis alles met Helein en Driek besproken. Twee dagen later is Driek verdwenen.... Leineke heeft hem die zondag verwacht, maar hij is niet komen opdagen. Diezelfde namiddag nog gaat zij naar Brommelerhof. Daar weet men alleen, dat hij 's morgens nog de paarden gevoerd heeft.

's Avonds zit zij te huilen bij Helein en Leike. Die hebben met haar te doen en troostend zeggen zij: dat zij hem zeker terug zal zien en dat het maar goed is dat hij niet de oorlog ingaat.

Twee dagen later trekt Lommele Joean achter zijn handkar door Swier, slaat op alle poortklinken en blèrt zijn 'Loemeléé!' langs de witte gevels. Bij Gerards gaat hij het erf op en vraagt wat te eten. Vrouw Gerards brengt hem een bord bruine bonen met

spek. Hij gaat ermee onder de poort zitten en langzaam lepelend blijft hij de deur in het oog houden. Leineke komt vragen of hij nog wat bonen wil. Hij wenkt haar, legt bezwerend een wijsvinger op zijn lippen en drukt een papiertje in haar hand. Dan fluistert hij, dat zij Driek kan schrijven. Hij zal nu telkens op maandag langs komen tegen etenstijd. Zij moet dan haar briefje gereedhouden en ook wat papier voor Driek.
'En noë mot ich weer wiejer....'

Zij is al naar binnen..... het briefje....

9 November 1810

'Duurbre Heleina!

Ick can neet good schreyfe. Vergeving dat ick u nieks heb laete weete. Wilt gy my wat schreyfe, ick ben veylig.'

IJoannes Hendrijckos Eernts

Leineke staat te blozen van opwinding. Onder het lezen rollen tranen op haar hoogrode wangen, druppen dauw op een rozenblad. Zij moet huilen en lachen tegelijk om het briefje, om zijn stuntelig handschrift.... zijn woorden.... zijn teken van leven.... zijn plechtig voluit geschreven naam.

Haar antwoord-briefje en wat schrijfpapier ligt al dagenlang klaar:

14 november 1810

'Lieve Driek,

Goddank dat ge veylig syt, ick wil op dit moment niet weten waer ge syt. Nu denck ick allenig maer aen u en bidt voor u. Ieder uur van de dag ben ick by u, dat moet ge goed weten. En in myne gedachten kus ick dein mond en oogen. Myne handen leg ick weerszyde van dein gezicht en ick zeg: 'miene jong'. En ick droom, dat dein hoofd rust op myn hart en myn vingers zacht langs die lippen van u gaan en door dat haar, soodat ge rustig syt en in vrede by my en ick by u.

Soo syn wy toch samen Driek en niemand vermag ons te scheyden van elckander, soolange ons Heer ons dat leven geeft.

Nu ga ik slaepen en ick kus u vele maelen en droom zeekerlyk van u. Hoelange sal dit nog duren gaen? Schreyf maer vlug, gy schreyft heel goed, ick kon alles verstaen.

Uwe liefhebbende Leineke.

Als hun 'postillon d'amour' het briefje komt ophalen, troost hij Leineke:

'Maedje, 't is haos advent en dan komme de vriejersj toch nurges euver d'n dörpel!'

21 November 1810

‘Lieve Leineke,

‘Ick leer beter lesen en schreyfen door u. Soo wie gy dat allemael weet te schreyfe, soo kan dat geene tweede. Ick kus u ook maer toch lievers ech dan soo maer in gedachte. Als dat wachten maer neet al te lang gaat duren.

Uwe liefhebbende Driek.

28 November 1810

‘Lieve Driek,

‘Ge schreyft heel lieve dingen. Wachten op elckander kan soms goed syn. Zoals die advent nu die tijd is van het wachten op die verlossing. Zo staet dat geschreven in myn kerckboeck. Weet ge, dat ick een oud kerckboeck heb? Het Hemels Palm-hof met Getijden en beplant met Godvruchtige oefeningen. Het is uit 1732 en komt uit Antwerpen. Er staat op: Met privilegie van Carolus bij der gratie Godts, Roomsch Keyser, Coninck van Spagnien, Hertogh van Brabant ende van Limborgh, Grave van Vlaenderen etc. Voor in dit boeck staet geschreven: Maria Helena Gerards heeft dit boeck ontfangen van hare moeder Anna Maria Nijsten en deze van hare moeder Mechtildis Beckers.-Het komt alsoo van myne grootmoeder en later als het God belieft, sal ick het aen onse dochter verder geven. So wordt het een boeckske dat vele geslachten samen bindt. Ick bid er gaerne uyt. Zoals dat advent-gebed! Godt mynen Godt: tot u waeck ick des morgens vroeg, gy syt mynen helper geweest.

Ende in dat decksel van uwe vleugelen sal ick my verheugen,..... Driek, gy moet ook veel bidden, eens sal alles ten goede komen.

Uw liefhebbende Leineke.’

Zo gaan hun briefjes over en weer. Van Lommele-Joean hoort Driek, hoe het thuis is. Maar Joean vertelt hem niet, dat de gendarmes al twee keer bij Helein en Leike zijn geweest. Ook op Brommelerhof en bij Gerards zijn zij komen informeren. Ze zijn dus wel goed op de hoogte en ze hebben al gedreigd met de executie van het bedrijf van Leike. Als de deserteur niet komt opdagen, zal alles verkocht worden: de huiswei met het bakhuis, de moestuin, de koe en de varkens.

Marskramers vertellen dat in de hele streek weer mobiele kolonnes jacht maken op ondergedoken deserteurs en dienstweigeraars. Ze spotten er niet meer, die Fransosen!

Helein en Leike ondervinden het al gauw. Opnieuw krijgen zij

twee gendarmes aan de deur: op 10 december zal hun bezit gevorderd worden en in het openbaar verkocht. Het staat weer allemaal op een papier, dat ook nog wordt opgehangen op de boom bij de kerk.

'Napoléon, par la grace de Dieu et les constitutions de la République empereur des Francais, roi d'Italie, a tous present et à venir salut!

La justice de Paix du Canton d'Oirsbeek, premier arondissement du departement de la Meuse inférieur à rendu le jugement suivent.....' en dan volgt in het Frans en in het Nederlands, dat de openbare verkoop plaatsvindt 'op de tienden December te tien ure van een bunder fruitweyde en moestuin, alsmede ene koe en twee varckens, als executie van het bezit van Leonard Erens.'

Napoleon en Leike.... keizer en dagloner.... alles en niks..... op één stuk papier!

De gendarme, die wat Nederlands spreekt, legt het nog eens uit: het huis kunnen ze blijven bewonen, de rest wordt verkocht.

Als zij weg zijn en alles goed tot Leike doordringt, wordt hij onwel. Hij kan geen eten meer door de keel krijgen. En als Helein begint te jammeren, is het alsof hij gewurgd wordt en gaat stikken in verbittering.

De verkoop vindt plaats in de herberg van Bilke Sjteins. De koe wordt het eerst ingezet. Er zijn weinig bieders en Flora gaat naar overbuurman Kleintjes. De varkens worden door Odekerken gekocht. Dan wordt de grond ingezet voor 550 francs.

'Vijfenzeventig!' Dat is Baltus Bieldermans. Gemompel van stemmen en geschuifel op de herbergstoelen. Baltus kijkt zelfbewust voor zich uit; hij mag tot 725 francs gaan, dat heeft de oude Bieldermans op een briefje geschreven. Maar dan ook geen sous méér!

'Zeshonderd!' roept Odekerken en die twee bieden tegen elkaar op, totdat Baltus woedend 'zevenhonderd' roept. Stilte.... spanning.... slierten rook drijven tussen de boeren, die hun bier vergeten.

'Niemand meer dan zevenhon....?'

'Zevenhonderd tien!', een zachte stem achter in de herberg. Het is Gerards, de vader van Leineke. Alle hoofden draaien van Baltus naar hem en dan weer terug naar Baltus.

'Twintig!' roept die geërgerd.

‘Zevenhonderd dertig!’, dat is Gerards weer. Gemompel golft door de herberg.

‘Niemand meer dan zevenhonderd en dertig francs? Niemand....?’ De hamer valt, de grond is voor Gerards.

Baltus vertrekt onmiddellijk, 'n gezicht als een donderwolk. Gerards gaat regelrecht naar Helein en Leike. Voorlopig kunnen zij de grond blijven gebruiken. Kleintjes neemt de koe mee, maar zij kunnen zoveel melk krijgen als zij maar willen. Odekerken haalt de varkens op, hij is tenslotte handelaar....

Leike komt er niet meer bovenop. Eigenlijk leeft hij nu van de bedeling. Na een levenlang hard werken hangt hij helemaal af van andere mensen. Van het bedrijf van zijn vader is niets meer over. Zij hebben niks meer, zij zijn niks meer, helemaal niks.

Er begint iets te vreten in hem: wrok, afkeer en vertwijfeling.

Hij wordt ziekt en schrompelt ineen. Hevige pijnen trekken door zijn botten en hij vermagert zienderogen.

Driek weet nog steeds niets van dit alles. Leike heeft Joean bezworen er met geen woord over te beginnen. Driek zou het niet verdragen en toch nog....

Januari 1811 Het testament

Wie maakt er een testament? In geen geval Leike! Hij is totaal berooid en heeft alleen nog een strodak boven zijn hoofd. Marie had nog wat gekregen toen zij trouwde en hij had het met haar zó geregeld, dat de grond en het huis voor Driek zouden zijn. Maar wat blijft daar nu van over?

Er is een dokter uit Heerlen geweest. Hij heeft Helein te verstaan gegeven, dat haar man er slecht aan toe is. Leike heeft het al lang begrepen en alsof hij zijn gelijk nog eens wil krijgen, zegt hij: ‘Zuus te waal, dat ich gaon sjterve!’ Helein doet maar alsof zij het niet hoort.

Nu ligt hij, krom van de pijn, in de bedstee en prakkezeert over van alles en nog wat.

.....Waarom moeten jongens de oorlog in en sneuvelen? Voor het vaderland, zeggen ze. Wat is dat eigenlijk..... het vaderland? Dat is toch het land van je vader.... maar dat heb ik niet meer.... dat hebben ze afgenomen.

.....Of is het meer een land waar alles goed is? 'n Soort hemel op aarde, waar vrede is, waar geen paarden door je vruchten draven, geen plunderende soldaten of grondgierige boeren op je deur afkomen en ongevraagd je keuken binnenstappen, waar je niet onschuldig gebrandmerkt wordt, waar processies mogen trekken en waar je vrij feest kunt vieren in een wei.....?

Dát is het: een land zonder angst, waar je jongen niet soldaat hoeft te worden..... ja maar, dat was net de vraag. Dus jongens moeten soldaat worden om niet soldaat.....?

De gedachte tolt even rond in zijn koortsig hoofd. Neen,.... daar is kop noch staart aan te krijgen. Of gaat het bij vaderland meer om dat 'land', om de grond....? Is het dat land van de grote boeren en van de heer dat verdedigd moet worden? Maar zelf kopen die hun zonen vrij, als ze voor de militie geloot hebben. Zij hebben geld genoeg voor een remplacant. Dus..... wij mogen niet alleen werken op hun land.... we mogen er ook voor vechten. Driek zou voor de heer van Genhoes en voor Bieldermans moeten vechten en sterven....! Neen, één ding weet hij heel zeker: hij kent geen vaderland waar Driek voor zou moeten vechten. Met die Fransozen heeft hij net zo min iets te maken als vroeger met de Hollanders of de Oostenrijkers. Dus waarom zou Driek de oorlog in moeten? Voor keizer Napoleon misschien? Maar wat kan hem die klote-keizer schelen of die Franse tricolore....? Waarom zou je achter een keizer of achter een vlag moeten aanlopen en andere mensen moeten neerschieten?

Ja maar, zeggen 'n paar grote boeren, Leike je begrijpt dat niet. Het is die Fransozen om heel wat anders te doen. Zij hebben zich vrijgemaakt van de adel, zij vechten juist voor vrijheid, gelijkheid en broederschap. Daar moet hij dan helemaal om lachen. Dat moet je dan uitgerekend gezegd krijgen van die rijke drekboeren. Hij gelijk aan Bieldermans....!

En die vrijheid? Om te kreperen zeker! Zoals hier in Swier verschillende families kapot gaan. Van de 'weldadigheid' krijgen ze net genoeg om de ellende nog wat te rekken.

Vrijheid.... wat is dat eigenlijk? Is dat niet zó leven als je zelf wilt? Werken met vrouw en kinderen op een lapje grond, genoeg om van te leven, met een of twee koeien.... je eigen oven stoken en brood bakken van je eigen koren.... zonder angst voor 'n kasteelheer of voor 'n rijke boer, voor wetten op papier, voor soldaten met paarden of voor wat dan ook.

En die broederschap...? Daar hebben we die Fransen toch zeker niet voor nodig. Broederschap... dat is hier de ‘naobersjap’, dat is Kleintjes en Somers, daar kun je staat op maken.... altijd.

Gelijkheid....? Hoe durven ze!? De een met honderd bunder, de ander met niks. De een met een kasteel met dertig kamers en zalen, de ander met een hut, net genoeg voor schouw en bedstee. De een met paarden, koetsen, jachthonden, veel vee, knechten en meiden, de ander met 'n geit of 'n konijn. De een met eten en drinken zoveel hij maar wil, de ander met honger die rammelt door z'n darmen.

‘Ja maar.... bedoeld wordt: gelijkheid voor de wet,’ zegt L'Ortye, die zoiets als burgemeester voor de Fransen is. Heel mooi gezegd, maar wie maakt die wetten....? Ah.... juist! Je bent vrij je koe langs de weg te laten grazen, als 'n rijke boer je land heeft afgenomen met die wet op papier in z'n handen.... Ja, ja.... gelijkheid voor de wet!

Maar nu gaat hij sterven, hij voelt het. Joean moet Driek laten komen en Helein moet de pastoor maar gaan halen. Want de pastoor.... ja, die heb je toch wel nodig. Daar is het toch eigenlijk allemaal om begonnen.... dat we weer ‘bij die daar boven’ terecht komen. En alle ellende hier beneden is toch vergeten in de hemel. Hoe zei de vorige pastoor dat ook alweer? Ah ja: ‘Wat baet het den mensch, wanneer hij heel de weireld wint, maar schade lijdt aan sijne ziele....’

Dat klinkt heel aardig, maar 'n klein bunder grond is niet heel de wereld. En als je dat afgenomen wordt.... neen, dan moet pastoor niet met de hemel aankomen. Op die manier kun je alles over je kant laten gaan.....

En dan.... wat is schade aan de ziele? Dat is toch zonde.... Berbke stierf en dat was als straf voor onze zonden. Dat kan ons Heer in de hemel toch niet menen. Wat doen wij nou voor zonden, Helein en ik? We werken hard.... we laten ieder het zijne.... we proberen mensen die nog armer zijn te helpen.... we houden van elkaar.... van onze kinderen.... onze buren.... van iedereen. Van iedereen....? En Bieldermans dan? Ja, Bieldermans.... die heeft geld. Die kan pastoor zoveel missen voor zijn zielerust laten doen als hij maar wil. Dus.... als je maar geld genoeg hebt, dan hoeft je zoon niet in het leger en dan kom je ook nog gegarandeerd in de hemel. De grote boeren zijn daar zo zeker van, dat zij

zich alvast in de kerk onder een mooie steen laten begraven. Die denken, dat zij bij de opstanding zo ‘boëtsj-baatsj’ bij Onze Lieve Heer binnen kunnen stappen..... zonder kloppen, zoals Bieldermans m'n keuken binnenviel.

De groten hebben dus alles vóór..... Maar wie kan zoiets in 's hemelsnaam verzonnen hebben? Daar moet hij met pastoor toch eens over praten. En ook over Bieldermans.... dat hij die man haat, of minstens toch gehaat heeft.... vervloekt heeft, en dat mag zeker niet..... Ja, luister nou eens even, ik kan hem moeilijk met de hoed in de hand bedanken voor alles. Dat is toch belachelijk.... of niet soms?

Hij komt er niet uit. Maar dát staat als een paal boven water: het kwade, de duivel, bestaat. Bidt hij niet elke dag: ‘verlos ons van den kwade’? Zo'n Bieldermans is natuurlijk ook maar gewoon 'n mens. Maar de zucht naar geld en grond heeft hem te pakken, hij is ervan bezeten. Dus dát is de duivel... die verdomde geldzucht, die je dwingt andere mensen beet te nemen.... te groeien.... te veroveren..... te stelen.... de ander klein te maken..... God wat ben ik moe.... dood-moe.....

De pastoor komt en blijft een hele namiddag lang bij Leike.

Diezelfde avond nog rijdt Lommele Joean met zijn handkar naar Swier. Bij de Putweg kijkt hij even rond en duwt dan de kar omhoog de huiswei in. Daar kruipt Driek onder een deken en een hoop vodden uit.

Als hij na zoveel weken dat vermagerde Leike ziet overweldigt hem een diepe deernis met die kleine man, die daar zo erbarmelijk ligt te lijden en gaat sterven.

‘Vader,’ zegt hij telkens maar en drukt zijn hand. Het is eerder Leike die hém troost: ‘Doe mos flink zin Driek, doe höbs Leineke en geer höbt 't gans leive nog veur uch.’ En dan begint hij rustig te praten: dat Driek blij moet zijn, omdat hij niet op andere mensen hoeft te schieten. Dat gewone mensen dikwijls moeten bloeden voor iets waar zij zelf geen belang bij hebben. Dat er meer echte gelijkheid op de wereld zou moeten komen, ook in Swier en Wijnandsrade. Niet de een honderd bunder en de ander niks. Waarom niet tien van tien bunder of twintig van vijf....? Dat hij naar de pastoor moet luisteren, maar dat hij niet moet denken, dat de ellende van arme mensen een straf van God is. Dat het eerder zo is, dat de mensen zelf elkaar veel kwaad doen. Dat de mensen niet alleen straks in de hemel, maar ook hier op

aarde al een beetje gelukkig willen zijn.

Dat hij zelf ook moet leren nadenken en niet alles moet geloven wat ergens op papier staat.... dat hij daarom zijn kinderen later goed moet laten leren lezen en schrijven, zodat niemand hen nog wat kan wijsmaken. Dat hij goed moet samenhouden met de ‘naobersjap’, omdat je alléén er altijd aangaat.

Helaas, Driek móét afscheid nemen. Hij kan niet meer doen dan steeds maar die hand drukken: ‘Ich zaal 't noëts vergeite!’

Leike kijkt recht in de ogen van zijn zoon en Driek ontwaart in de zijne de zekerheid van de dood. Zij weten dat dit het grote afscheid is. Zij kunnen geen woord meer over de lippen krijgen.....

Leike blijft alleen achter en staart vanuit de bedstee naar het langzaam dovende vuur in de schouw. Een houtblok brandt nog even. Dansende vlammen leven op. Een bevende rode gloed schuift langzaam weg onder verkoolde houtresten. Weer even een flakkerend opleven.... het laatste leven.... dan nog wat koortsige gloed.... wat rook.... wat as.... dood. Leven is een kortstondig vuur.

Klein en weerloos ligt hij op een zij. De knieën opgetrokken, de handen gevouwen voor zijn gezicht. Als Helein terugkomt uit de stal en hem zo ziet, bevangt haar een diepe ontroering. De laatste weken heeft zij hem achteruit zien gaan. Er is weinig meer over van haar sterke Leike. Soms werd het haar te machtig: telkens als hij zo voor zich uit zat te staren met zijn gedachten God-weet-waar. Toen hij Joean goeie-dag wuifde met zo'n zwak gebaar, net 'n vleugellam vogeltje. Toen zijn hoed over dat vermagerde kopje op zijn oren zakte. En nu weer.... nu hij daar zo ligt.... ineengedoken, alsof hij bescherming en berging zoekt..... een pasgeboren kind..... een vrucht voor de schoot van moeder aarde.....

Joean wacht buiten, met zijn kar verborgen achter de stallen. Niemand mag hem hier zien. Trouwens Driek kan toch niet eeuwig bij hem in die stal vol vodden blijven. Goed bedoeld allemaal, maar achteraf.....

Het is al diep in de nacht, als zij door het veld teruglopen naar Weustenrade. Joean begint er maar meteen over. Gelukkig, Driek is het met hem eens. Hij heeft ook genoeg van de stank en van de ratten.

Misschien is er een oplossing. Zijn zwager, Adam Limpens, heeft laten weten, dat Slangen in Hunnecum hem wel als knecht wil hebben. Driek zou voor een Pruis kunnen doorgaan, omdat een Duitse knecht ervandoor was.

Maar Hunnecum ligt in de gemeente Nuth en de gebrandmerkte Joean heeft gezworen geen voet maar in Nuth te zetten. Maar de Kempkesweg naar de Blauwe Steen is gemeentegrens. Daar kan hij Driek afzetten bij de grote noteboom in de huiswei van Slangen.

Jan. 1811 De begrafenis

Leike is dood. Om tien uur in de avond van 11 januari is hij gestorven. De buren waren juist even weg en toen, alleen met Helein en Marie, nam hij afscheid, zo rustig alsof hij even naar het bakhuis ging. Hij leefde op vertrouwde voet met de dood, hij had bijna vriendschap met hem gesloten.

Adam Limpens en buurman Balthasar Somers gaan de volgende ochtend zijn dood aangeven. Zij verklaren, dat Leonardus Erens, oud eenenzestig jaar, van beroep landbouwer, zoon van Henri Erens en van Anna Meyers, te Swier-Wijnandsrade is overleden in huis nr. 56.

Alleen Balthasar kan schrijven en ondertekent de akte. Maar alletwee zijn zij er trots op, dat zij Leike als boer en niet als dagloner vereeuwigd hebben. Een laatste hulde: liever kleine baas dan grote knecht!

Na de burgemeester de pastoor. De begrafenis zal op 14 januari om half tien plaatsvinden. Vervolgens moeten zij nog het ‘liëkbraet’ ophalen bij de koster. Balthasar wil nu wel eens weten, wat dat Latijn onder die witte doodskop betekent: ‘hodie mihi, cras tibi’. De koster kijkt eerst gewichtig, maar zegt dan lachend, dat hij het ook maar van de pastoor heeft: ‘Huuj ich, mörrege dich!’

En dan begint hij aan Adam en Balthasar omstandig uit te leggen, dat ‘hij’ niemand overslaat en dat het voor ons - zoals we hier staan - even zeker is, dat ‘hij’ komt als voor Leike. Dat ze wel eens zeggen: ‘dei ruukt nao de sjöp!’, als iemand met de dood onder de leden loopt, maar dat we allemaal al een beetje naar de schop ruiken.....

‘Eine prakkezant, dei koster!’ zegt Balthasar als ze buiten komen. Adam legt de plank over z'n schouder en zegt lachend: ‘Huuj ich, mörrege dich!’

Terug in Swier zetten zij het lijkbord tegen het sterfhuis. Of dat nu weer mag van de Fransen? Niemand weet 't. Sinds Napoleon is er al zoveel veranderd. Ook zonder lijkbord weten alle mensen van Swier het al lang: ‘Leike Eires is doëd.’

Vrouw Dresen, die helpt bij geboorte en dood, heeft hem al afgelegd. De buren spreiden een schoof zuiver stro uit op de grote tafel in het kamertje. Behoedzaam dragen zij Leike op beide armen en leggen hem voorzichtig op het stro. Mooi in zijn goeie donkere pak op dat zonnig gele stro. Het kruisje van de schouw en een glas wijwater met een palmtakje staan op een hoek van de tafel. Het dode keuterboertje op het dode stro. Hij heeft het zelf nog gedorst, springende korrels vol leven eruit geslagen. Nu is hij zelf dood....

Het wordt een grote drukte bij Helein, die zelf verslagen bij de schouw zit. Zij heeft geen tijd om aan haar eenzaamheid te denken, ook al neemt de ‘naobersjap’ haar alle werk uit handen. Zij hoeft maar te zeggen wat nodig is en het komt, wat er gedaan moet worden en het gebeurt. Maar met haar gedachten moet zij er toch bij zijn.

De buren brengen meel, boter en melk voor het bakken. Adam gaat de familie langs. Kleintjes en Somers gaan het graf delven, de grond is gelukkig niet bevroren.

De volgende morgen wordt gebakken. Kleintjes stookt de oven in het bakhuis, waar Leike - ook al is hij dood - aanwezig is in alle dingen die de sporen van zijn handen dragen, door eelt gepolijste handgrepen.

Buurvrouwen helpen met poetsen, met bakken, met water putten, met alles. 's Nachts komen hun mannen bij Leike waken. Op de begrafenisdag is alles goed geregeld. De naaste buren dragen de kist op hun schouder, Helein met Marie en Leineke lopen erachter, dan alle vrouwen en vervolgens Adam en de mannen. De vrouwen hebben zwarte doeken om het hoofd en de mannen dragen donkere pakken en hoeden. Er zijn veel arme mensen bij op klompen. En iedereen heeft deernis met Driek, die er niet bij kan zijn.

Langzaam trekt de stoet door de mistige morgen omlaag langs

het Swierder kerkpad. De mensenrij verdwijnt achter een bocht van het weggetje in de nevel..... een kronkelende duizendpoot in het niet.....

Op het priesterkoor hangen zwarte draperieën met witte doodskoppen, knoken en palmen. De pastoor draagt een zwart kazuivel. Alles is zwart als een noodlot zonder uitzicht. De kist staat vooraan bij de eerste banken onder een zwarte doek met een wit kruis.

Helein zit geknield dicht bij de kist. Eerst nu dringt het tot haar door, hoe koud en stijf haar Leike daar ligt en hoe alleen zij is. Geluidloos begint zij te huilen. Naast haar prevelen Marie en tant Fien de rozenkrans. Achter hen op de tweede bank bidt Leineke uit haar kerkboek.

Het kerkje is vol mensen, doodgewone mensen: dagloners, kleine boeren, knechten, armen zonder werk en veel vrouwen. De ruimte is vochtig en kil. Uit hun klamme kleren slaat de lucht van stallen en vee.

Levende mensen rondom de dode. De kerk, een tombe om leven en dood, in een boog van graven binnen de vijvers en de nevel. Hemel en aarde vervloeien tot één grijze vijver, waarop het kerkje naar een andere wereld drijft..... een schip vol mensen op weg naar de eeuwigheid van geluk, waarvan zij altijd droomden. De koster zet met enkele koorzangers het ‘requiem’ in: ‘Heer geef hem de eeuwige rust,’ terwijl de pastoor gebogen voor het altaar schuld belijdt. In de bevangen aandacht van dat eerste moment knarst onverwacht de kerkdeur open. Beweging en gemompel onder de mannen achter in de kerk. Driek! Hoe durft hij....? Midden over de kerkgang stappen zijn spijkerschoenen luid op de plavuizen. Aan de mannenkant schuift hij in de eerste bank naast Adam Limpens. Alle ogen zijn op hem gericht. Een zachte kreet.... of riep Leineke: ‘Driek’? Zij heeft de handen voor haar gezicht geslagen.

Konsternatie golft fluisterend door de banken. De dienst gaat verder in een sfeer van huiver en spanning. Het ‘dies irae’ wordt gezongen: ‘O die dag der wraeke, sal 't heelal enen ashoop maecken, so Sybille en David spraecken.’ Leineke leest weer in haar kerkboek, maar haar ogen en gedachten zijn bij Driek. Wat zit zijn haar verward..... zo scherp heeft zij zijn gezicht nog nooit gezien: dat gewelfde voorhoofd, die forse neus en kin.

Maar.... zij moet bidden....

‘Doed ende leven sullen beven, als dat schepsel sal herleven, om Hem rekenschap te geven.’ Waar moet Leike allemaal rekenschap van geven?

‘'t Sal een dag van tranen wesen, als de mens uit as herrezen, 't oordeel wacht met schuld belaen.’ Leike met schuld beladen.... God in den hemel....

‘Rex tremendae majestatis....,’ vreselijke God van majesteit.... Een siddering gaat door dat zielige hoopje mensen in de kille kerk. Angst.... een tremolo van angst trilt door die arme zielen.... dood.... oordeel.... hel en verdoemenis.

Driek verstaat geen Latijn, maar dat gezang doet hem huiveren. Bidden kan hij niet. Zijn gedachten zijn bij Leike daar in de kist, bij moeder die stil zit te huilen en bij Leineke, die hij vanuit zijn ooghoeken schuin achter zich ziet.

Na de mis zegent pastoor de kist met wijwater, Driek voelt de druppels op zijn gezicht. Een wierook-wolk hangt om de kist en verbindt hem met Leike, Helein, Leineke, Marie en iedereen.

De buren nemen de kist op. ‘In paradisum....’, dat de engelen u naar het paradijs geleiden..... dat een koor van engelen u opneme en gij met Lazarus, weleer een arme, eeuwig rust moogt genieten..... Het gezang sterft uit als de stoet het kerkje verlaat.

De pastoor bidt bij de open groeve, waarin wat water op de bodem staat. Dan neemt hij het processie-kruis van een misdienaar over om daarmee de kist te zegenen. Juist op dat moment kletteren paardehoeven door het dorp. Even later kijken vier gendarmes met vervaarlijke kolbakken vanaf hun paarden over de kerkhofhaag. Het kruis stokt even boven de kist. Gemompel gaat door de mensen om het graf. Leineke grijpt een arm van Driek, die verlamd van schrik blijft staan waar hij staat.... prooi in het oog van zijn vijand.

De gendarmes overleggen samen. Twee rijden naar de kerkhofuitgang aan de kasteelkant en twee naar de uitgang tegenover het kostershuis. Zij binden hun paarden aan een boom en gaan bij de uitgang staan.

Driek..... het gaat om jou! In paniek jagen gedachten door zijn hoofd. Nu is hij verloren.... Kon hij maar bij vader in het graf kruipen.... Zouden ze in de kerk komen zoeken.... in de toren.... de biechtstoel? Waarom niet? Fransen komen overal. En Leine-

ke....? Zij zal het besterven.

Hij gluurt opzij. Ja, ze kijken naar hém.

De pastoor is bij de laatste gebeden. En als hij tot slot nog een Onze Vader bidt voor ‘diejene onder uns, die het eerst zal sjterben’, denkt Driek, dat alle mensen voor hèm staan te bidden.

....‘maar verlos ons van den kwade.... Amen.’ De pastoor kijkt op en richt zich tot de omstanders: ‘De ganse familie van de gesjtorbene, die dragers en die naobersjap werden gefragt in de kirche zu kommen.’ Rustig gaat hij voor hen uit, ongeveer twintig mensen volgen hem.

In de kerk is hij ineens een en al bedrijvigheid. Een misdienaar komt al uit de sacristie met een oude toog.

‘Hier anziehen!’ kommandeert hij Driek. Aan Helein vraagt hij de zwarte hoofddoek en die slaat hij Driek om z'n kop.

‘So en nun sjnel allemaal naar buiten. Driek gebogen laufen mit Leineke am arm. En du Kleintjes, du musz over de kerkhof spazieren naar de andere ausgang. Und jemand musz op sjtraat sjnel weglaufen. Wir moeten verwirrung bringen. Es gibt kein Driek va Leike, goed versjtanden! Und nun d'r aus und sjnel....!’

Marie en Adam gaan voorop. Achter hen Kleintjes, die gebogen tussen de graven begint te lopen. Een gendarme houdt hem in de gaten en loopt mee langs de heg.

Als een oude vrouw loopt Driek onder die zwarte falie met Leineke aan de arm recht op de andere gendarme af. Zij zijn vlak voor hem, als iemand hen in volle vaart voorbij stuift en de straat op rent: nonk Giel!

‘Kiëk dao!’ roepen de mensen. ‘Halt!’ brult de gendarme en rent hem na. Achter het kostershuis duikt nonk Giel achter een heg. Met een rood hoofd en opgetrokken wenkbrauwen lacht hij, kwasi verlegen en verontschuldigend, naar de gendarme, laat zijn broek zakken en hurkt neer.

‘Dat woërd hoëg tiëd, mesjeu!’ roept hij.

De gendarme terug, de mensen lachen, algehele verwarring. De pastoor staat intussen bij de andere uitgang met de gendarmes te praten: ‘Mais non, mais non!’ Er was geen Jean Henri Errèns in de kerk geweest. Wat hem betreft mogen ze de hele kerk doorzoeken.

Driek en Leineke zijn zelfs voor de kerkgangers buiten onopvallend verdwenen. In het huisje van Marie en Adam bij de holle weg staan zij te trillen op hun benen. Huilend omhelzen zij el-

kaar, stamelen woorden en weten niet wat te beginnen. Driek blijft maar door het raampje de mistige straat afkijken. Mochten ze hier komen, dan zal hij ervandoor gaan, achterom, het oude bos in.

Intussen nipt Lommele Joean bij Bilke Sjteins aan zijn derde borreltje. Driek was vlak voor het kerkhof-hek uit de handkar gesprongen en de kerk ingeglipt. Na de begrafenis, op een stil moment, zou Joean hem daar weer oppikken en naar de Kempkensweg in Hunnecum brengen. Dat was de afspraak. ‘Verraad’ denkt hij, nu hij buiten de gendarmes en de konsternatie gezien heeft. Dit kan geen toeval zijn. Maar wie kan hem gezien hebben? Hij zal maar eens rustig afwachten. Mochten zij hem wat vragen, hij weet van niets. Rond het middaguur, als de koster geluid heeft en alles rustig is, gaat hij in de kerk kijken. Geen Driek! En tot zijn eigen verbazing kan hij ongestoord met zijn karretje terug naar Weustenrade.

Driek blijft alleen achter in het huis van Marie en Adam. Leineke, Helein, iedereen moet zo vlug mogelijk naar Swier voor het begrafenismaal.

Het huis aan de Putweg is vol geroezemoes van vragende stemmen: ‘Wie haat 'r dat riskeerd?’ ‘Woë haat 'r al dei tiëd gezeite?’ ‘Woë zouw 'r noë zin?’ Maar daarover en over Slangen in Hunnecum krijgt niemand iets te horen.

Midden in dat drukke gepraat en gevraag vallen ineens twee gendarmes de keuken binnen. De stilte om hen heen ebt naar het kamertje.

Er is er een bij die wat gebroken Nederlands spreekt. Twee jongemannen moeten aantonen wie zij zijn, maar ieder van hen heeft voldoende getuigen.

Nonk Giel, bijna vijftig, wil ook als twintigjarige gekontroleerd worden. ‘Doe gek!’ lacht tant Fien. Dan zegt hij tegen de gendarmes: ‘Allons enfants de la patrie....!’, zo op een toon van: allee jongens, maak het niet te gek! Iedereen lacht. Maar dezelfde gendarme voor wie hij na de dienst de broek omlaag trok, heeft hem door.

‘Carte de Sûreté?’ vraagt hij bars. Nonk Giel graait in zijn zakken en triomfantelijk haalt hij zijn kaart tevoorschijn. Het signalement en alles klopt: ‘Citoyen Engelen, meekomen!’ zegt de

gendarme en ze nemen nonk Giel tussen zich in. Hij probeert nog te lachen, maar verbleekt als ze hem naar buiten brengen. Hij moet de weg wijzen in schuur, stallen, zolder, kelder en bakhuis. Geen Jean Henri Errèns. Na een half uur komt hij terug in de kamer. ‘Die verrèkkelinge!’ gromt hij tegen tant Fien, die zich ongerust begon te maken. Noch aan haar, noch aan iemand anders vertelde hij ooit, dat die twee hem een ongenadig pak rammel met een stuk hout hadden gegeven achter in het bakhuis.

Driek zit maar voor het raam en kijkt de weg af. Marie en Adam zullen nog wel een tijdje in Swier blijven, zo'n begrafenismaal loopt altijd uit. In de namiddag moet hij even naar achteren. Weer terug kijkt hij meteen naar buiten en staat oog in oog met twee gendarmes. Vanaf hun paarden in de holle weg kijken zij omhoog naar het raam.

Als een gesprongen veer schiet hij weg, rent achterom naar buiten de boomgaard in, door een gat in de doornheg, over een open weiland. Als een razende rent hij naar het bos, weer door een heg, door hoge bramen, zijn broek blijft haken, doorns schrammen zijn handen....

Beneden in het bos klinken schoten.... jagers.... Baltus Bieldermans.... Hij duikt weg in dorre beukestruiken en kijkt vanuit de bosrand in de mistige open wei. Vaag, maar angstwekkend hoog en dreigend, staat de schim van een gendarme te paard achter de heg. Hoe die daar zo vlug gekomen is? Heeft hij hem het bos zien inrennen....?

Schoten klinken ver weg bij de Vink, de jagers trekken een andere kant op. De gendarme steekt een arm omhoog en nu komt de tweede naast hem staan. De eerste wijst naar het bos, naar hem.... Dan draven ze omhoog in de richting van het Sjteiveshuuske. Daar kunnen ze het bos intrekken.

Wat nu....? Terug...? Nooit....! Gebogen sluipt hij dieper het bos in. Ineens weet hij waarheen..... de plek waar hij die kermismaandag met Leineke gelegen heeft. De open plek staat nu vol dor gras; aan de rand onder de struiken loopt een greppel. Als een woelrat kruipt hij daarin weg onder het vochtige lover. Hij gaat op zijn rug liggen en trekt nog wat gras en blaren over zijn gezicht.

Niet meer bewegen nu, volkomen roerloos blijven.... Door het

gras kijkt hij in de mistige hemel. Kraaien cirkelen krijsend rond de kale boomkruinen, precies boven de open plek.... onheilspellende vogels.... boden van de dood... Angstwekkend blijven zij krijsen in de stilte van de mistige namiddag. Vlakbij morrelt een merel met zijn gele snavel in de blaren. Ronde vogeloogjes kijken verbaasd in de angstige ogen van Driek. Hij voelt het bloed kloppen achter zijn ogen.

Dof dreunt de grond. Hoort hij het of voelt hij het....? Paarden.... geen zware boerenpaarden, maar vlugge hoeven van raspaarden. Hij hoort ze duidelijk dravend dichterbij komen. Dan wordt het weer stil.... stapvoets, bijna geruisloos, over de zachte bosweg komen zij dichterbij. Hij hoort het Franse stemgeluid.... het kraken van zadels en tassen. Ze staan nu op het pad dicht hij de open plek. De kraaien zwenken rauw krassend weg. Daar drijft er een zijn paard door de struiken, recht op hem af.... Driek, iedere vezel van zijn lichaam staat strak.... hij trilt niet.... hij is niet bang... alleen gespannen tot het uiterste. Een grasspriet kriebelt op zijn wang en stijf gesloten ogen.... niet kijken.... niet bewegen.... niets doen.... dood zijn.... overleven.

De gendarme laat zijn paard draaien over de ronde open plek. Hoeven stappen vlak langs de greppel, langs zijn hoofd. Driek ruikt de vertrouwde paardenlucht. Hij hoort het dier snuiven en malen op het bit. Hoe lang blijft het daar nog ronddraaien....? Eindelijk trekken zij verder, naar beneden het bos in. Zijn lichaam ontspant, maar tegelijkertijd rammelt de angst door zijn hele lijf. Zijn trillen doet de blaren ritselen. Zweet brandt in zijn geschramde handen. Gedachten tollen door zijn hoofd:.... zo'n mannen in uniformen op briesende paarden zijn vreselijker dan duivels en weerwolven.

Hij moet pissen.... durft nog niet opstaan.... draait voorzichtig op een zij..... voelt het water lauw langs zijn benen lopen.

Hoe lang ligt hij hier nu al? Zijn rug en lendenen staan stijf. Vanmorgen bij Joean heeft hij nog wat brood en spek gegeten, maar hij voelt nog steeds geen honger. Tussen toen en nu ligt een eeuwigheid van angst.

De avond valt, het bos vervaagt langzaam in de dichte nevel. Hij luistert naar de benauwende stilte. Totdat hij bij de holle weg een hond hoort blaffen.

Het is bijna donker als hij voorzichtig opkruipt. Hij rekt z'n stijve lichaam en sluipt over het gras zonder takken te raken. Waar

moet hij heen...? Bij Slangen in Hunnecum kan hij niet zonder Adam komen. Bij Marie kunnen de gendarmes hem overvallen. Hij zit weer in de struiken van de bosrand en kijkt in de grauwe duisternis. Vaag hoort hij een geluid..... daar loopt iemand....

'Driek..... Driek.....' fluistert een stem. Het is Adam; van de buren heeft hij gehoord wat gebeurd is.

Diezelfde nacht nog sluipen zij door de holle Kempkensweg naar Slangen. Daar krijgt Driek een plaats in het hooi boven de paardenstal. Uitgeput valt hij in een slaap vol dromen: het hele dorp draagt de kist met zijn vader, iedereen wil hem dragen. Hoog boven de hoofden drijft de kist op uitgestoken handen. De pastoor trekt voorop en zwaait een walmend wierookvat.... De mensen zingen 'dies irae.... dies illa'. Een brigadier en wel honderd gendarmes te paard draven recht op hen in. De mensen blijven kermend zingen. Hij zelf ligt op de grond en kijkt omhoog..... hoeven, gespoorde laarzen, een paardebuik en nog hoger een geuniformde reus met getrokken sabel, een berg van macht en geweld.....

'.....dies irae.... dies illa' 'Driek...!' hij hoort Leineke roepen ergens uit die kermende menigte. Uitzinnig van angst en vertwijfeling zoekt hij haar, vraagt aan iedereen, maar gendarmes lachen spottend om hem.

Eindelijk komt Joean met de handkar. Hij slaat de lompen terug en daar ligt zij.... Leineke.... dood. Waanzinnig rent hij weg door een donkere tunnel, die uitmondt boven een ravijn. Hij springt.... zweeft boven een besneeuwd dal en valt..... met een schok wordt hij wakker....

De paarden van Slangen stampen in de stal onder hem.....

Febr. 1813 De pastoor

Hij veegt de resten scheerzeep uit zijn gezicht en blijft peinzend in de spiegel staren: Peter Laurens Westhoven, pastoor van Wijnandsrade, vandaag tweeënvijftig jaren oud.

Hij betrapt zichzelf vaker voor die dwingende spiegel. Meer nog dan het aftasten van zijn gezicht is het een onderzoek, een bevragen van zijn diepste innerlijk. Vandaag heel nadrukkelijk.

Wat pafferig dat gezicht...., die wrat naast m'n neus wordt on-

rustbarend groter, dat vlasgele haar alsmaar dunner en die kop kaler. Van wie mag ik die kleine oogjes met die blonde wimpers -ja, zeg maar varkensoogjes - hebben? Dat moet wel van vaderskant komen, die hadden allemaal wat albino-achtigs. Waar kom ik vandaan.... wat huist er in m'n bloed....?

Is dit nu een echt Duits gezicht? ‘'t Is eine Pruus!’ zeggen de mensen hier, maar ik ben Rijnlander en net zo min Pruis als zij zelf Fransen. Een echte pastoorskop, dat wel.... je haalt ons er altijd uit.... al zouden we naakt staan. Zijn wij getekenden....? Sacerdotes in aeternum...?

Wat zit er achter die ogen....? Kan ik helemaal eerlijk zijn voor mezelf? Kan dat: ongenadig met een mespunt je ziel openleggen? Voor mezelf misschien, maar voor een ander? En de biecht dan.... iedere maand bij kanunnik Hennen in Aken? Het is nog wat anders, je zonden belijden - altijd dezelfde - of je allergeheimste gedachten en gevoelens prijsgeven. Of zou biechten toch zo moeten zijn? Durf er niet aan denken.... m'n twijfels.... maar toch....

Wat leeft daar diep in mij? Ben ik wat de mensen denken dat ik ben? 'n Geleerd priester - zeggen ze - eentje die alles weet, die God en de Schrift, die alle gebeden en geboden van de kerk kent, alle dogma's en wetten, kortom een soort inkarnatie van Gods openbaring. Maar wat weten de mensen daarvan? Voor de mensen ben ik ‘de pastoor’, die de hemel opent op hun laatste weg, die aflaten schenkt en genade, die zonden vergeeft, de geboden leert en met de hel dreigt. Neen, dat laatste niet. Heb ik dat ooit gedaan....? God van oneindige liefde en van eeuwige verdoemenis.... kan dat....?

Neen, zo'n zelfverzekerde godgeleerde ben ik niet.... Peter Westhoven.... de zonde-vergever, de levens-filosoof, de priester Gods...., die aan de mensen de zin van leven en dood weet te verklaren, de bedoeling van ziekte, pijn, armoede, honger, ongerechtigheid, dood en ellende, het waarom van alle dingen, het wezen van de oneindige.... alpha en omega....

Dat alles, omdat ik priester ben, geroepen voor God... dóór God. Geroepen...? Waarom werd ik priester? Wat waren de diepste motieven? Klaar staan voor God en de mensen...? Zeker... maar als mijn ouders er niet geweest waren...? Annalise in Bonn.... neen, niet meer aan denken... al achtentwintig jaar geleden... niemand zou het begrepen hebben, zo kort voor mijn wijding...

Geroepen? Wie is geroepen, door wie, voor wie geroepen....? Wie kan aantonen, dat God hèm speciaal riep? Niemand kan ook het tegendeel bewijzen. Wordt alles niet ongrijpbaar, zodra wij God erbij halen?

De koster luidt voor de ochtendmis. Die mis in alle vroegte is een koude bedoening: de lege kerk, de verstijvende kilte, de oude vrouwtjes geknield met wijd uitgestrekte armen voor de kruiswegstaties, lang voordat hij er is. En nog lang na de mis blijven zij bidden in 'n heilige wedijver met elkaar. Almaar bidden - de goede God van het kruis - voor alles waarvoor mensen hen vragen te bidden: de zielerust van overledenen, een goede oogst, genezing van een zieke, een goede worp van de zeug, de behouden terugkeer van jongens uit de oorlog en duizend andere wensen. Ja, de mensen bidden.... hopen en bidden. Misschien is dat ook wel het beste, ofschoon.... moet je vooral bidden of moet je vooral iets doen. Kun je beter deserteren of toch beter meevechten en hopen en bidden, dat je er levend uitkomt? Twee jongens uit de parochie zijn al gesneuveld en een ligt in een lazaret in Parijs. Wat is beter: bidden voor zieken of zorgen voor een dokter? Bidden voor het leven van kraamvrouwen of zorgen voor goeie vroedvrouwen? Of kun je het beste - en voor alle zekerheid - maar beide doen?

Achter alles moet je een vraagteken durven zetten, zelfs achter die mis iedere morgen. Eindeloze genade.... maar eindelozer dan eindeloos....?

De vaktheologen zullen er wel een antwoord op hebben, ik niet. Het zijn ook maar vragen aan mijzelf. Kom daar eens mee aanzetten bij een bisschop, vooral bij die van Luik, die de politiek van Napoleon in de kerk brengt. Nota bene van Napoleon, die de paus tegen zijn wil naar Fontainebleau heeft overgebracht. De paus kan niks meer zonder het ‘placet’ van die verwaande Corsicaan, die kortgeleden met zijn Marie-Louise naar Parijs kwam. Ja, in Aken hoor je nog eens wat en soms zelfs iets goed. De wijbisschop van Münster, Von Droste Vischering, is openlijk in verzet gekomen tegen die praalhans van een keizer.

Na de mis gaat hij terug naar het kasteel, waar hij met zijn zuster Maria enkele kamers bewoont. De oude pastorie was te zeer vervallen. Had het alleen aan hem gelegen, dan was hij er toch ingetrokken. Er waren stallen bij en hij had wat vee kunnen

houden. Zijn voorganger Kemling had nog geboerd met een paard en twee koeien. De pastorie was van de gemeente, maar zijn vriend, baron Ferdinand, had hem afgeraden om dat oude kavalje te betrekken, ook al terwille van zijn zuster Maria. Trouwens.... had hij niet ‘so wie so’ een schaapstal met bijna vierhonderd schapen...!? Bovendien kon hij brood, eieren, melk en vlees op de kasteelboerderij krijgen.

De thuiskomst uit de koude kerk is altijd een supreem moment van kleinmenselijk genoegen: de warme kamer, het flakkerend haardvuur, de geur van koffie - zeker nog een beetje voor zijn verjaardag! - de ontbijttafel met haar goede dingen. Handenwrijvend komt hij erop af. Ja, Maria heeft aan zijn ‘Geburtstag’ gedacht: een bloeiende geranium staat midden op tafel. Hij heeft haar geleerd zich aan te passen aan de eetgewoonten van de streek. Ferdinand heeft sommige inheemse produkten aanbevolen. Zo kan hij genieten van een stinkkaasje uit het land van Herve. Het moet wel onder een stolp staan, maar op boerenbrood met appelstroop smaakt het voortreffelijk. 'n Mens moet niet bang zijn om te veranderen! Is het leven niet één voortdurende verandering....?

Het leven misschien wel, maar het geloof ook? Die onveranderlijke geloofswaarheden, dat ‘depositum fidei’? Zoveel vragen vandaag.....

Daar is Maria: ‘Peter, herzliche Glückwünsche!’ en zij kust zijn glimmend voorhoofd. Zijn goede zuster! Soms heeft hij met haar te doen. Zij is als hulp bij hem gekomen, toen hij pas gewijd was. De mooiste jaren van haar leven waren voor hem.... alles draaide om hem, de ‘heerbroer’. Hij werd egoïst gemaakt door overdreven verering en Maria was daar de dupe van. Nu loopt zij ook tegen de vijftig.... was dit nu háár bestemming.... haar roeping? Zij heeft zich nooit beklaagd, maar is toch een wat knorrige vrouw geworden.

Wat weet ik van 'n vrouw, van Maria? Wat gaat er in haar om? Wat zijn háár meest geheime gedachten? Wat weet de kerk überhaupt van de vrouw? De eeuwige Eva.... de verleidster.... het zondige.... Maar wat is verleiding en wat is zonde....?

Is de kerk niet te mannelijk, te klerikaal? Waarom moet zij zich zo verschansen achter een abstrakt rationele theologie? Zou zij haar stabiel evenwicht verliezen door de irrationele kracht van

het hart? Wat moeten de mensen met zo'n gekompliceerd geloof? Is geloof niet zoiets als vrouw en liefde, meer iets van het hart dan van het verstand?

Met het zacht gekookte eitje, vers van de kasteelboerderij, begint hij aandachtig genietend zijn ontbijt. Na het eitje een snee mik met boter en ham en dan roggebrood met appelstroop en stinkkaas. Het leven is nog lang zo kwaad niet.....

Na het ontbijt het brevier. Hij bidt het meestal op en neer wandelend in de ruime kamer of, bij goed weer, in de kasteeltuin. Daarbij dwalen zijn gedachten - vandaag nog meer dan anders - weg van de Latijnse teksten.

Na het brevier, omtrent tien uur, z'n goed geregelde stoelgang. Alles op z'n tijd en toch geen halsstarrige gewoonten, maar wel orde..... 'ordo ducet ad Deum!'

Geen beter plekje om zijn gedachten te laten dwalen! Al weet hij, dat ook bij die allermenselijkste bezigheid gekoncentreerde aandacht een gunstige rol kan spelen. Het rijmpje, dat hij van de pastoor van Mülheim leerde, toen hij nog misdienaar was, is hij niet meer kwijtgeraakt:

'Die Hände an den Backen,
'Die Ellen auf den Knie,
'So kannst du ruhig kacken
'Und hast du Scheis wie nie.'

Hij moet er - op het juiste moment - steeds weer aan denken. Als herboren kan hij nu zijn ochtendwandeling beginnen en wat met de mensen praten. Met de dikke wandelstok uit de klokkekast, de zwarte das om en de breedgerande Duitse hoed op - vooral die hoed vonden de mensen raar - gaat hij op stap.

Hij neemt het voetpad naar te Nietese door de grote wei tegenover het kasteel. Halverwege moet hij door een haspel of een tourniquet, zoals de Fransen zeggen, een draaiend houten molentje in de heg tussen de weilanden van het kasteel en die van te Nietese. Als hij erdoor gaat moet hij denken aan de Duits-Latijnse woordspeling: 'Dies Ding wend um' en 'distinguendum', een ding dat ronddraait en dat dient ter onderscheiding van eigendom.

Nauwelijks is hij met enige moeite door het tourniquet, als hij Baltus Bieldermans over het voetpad ziet aankomen.

'Dich mot ich grad han,' zegt pastoor, die nog altijd een mengel-

moes van Duits en dialekt spreekt ook op de preekstoel. Maar de mensen verstaan hem wel, al hebben zij er eerst wat mee gelachen.

Baltus tikt aan zijn hoed: ‘D'r hiër pesjtoër, wat zaal 't zin?’ Het klinkt bijna spottend.

‘Du wilst mich angeben bei die Franzose hab ich gehört?’ recht op de man af. Baltus knippert even met z'n ogen, die anders zo brutaal kunnen kijken. Hij ontwijkt een direkt antwoord en begint erover, dat toch het hele dorp weet dat hij tegen de Fransen is, dat men erover praat dat hij in de kerk niet alle overwinningen van Napoleon bekend maakt en niet bidt voor de keizer. Maar dat hij nu wel overal breeduit loopt te vertellen over de terugtocht uit Rusland en over de duizenden soldaten die daar bevroren zouden zijn. En nu hij hem toch zegt waar het op staat, mag hij ook horen dat Baltus weet, dat hij de mensen opzet tegen de Fransen, dat hij al lang daarmee bezig is en dat hij indertijd die Driek Eires ook heeft geholpen. En als heel Wijnandsrade en Swier dat allemaal weet, wel, dan zullen de Fransen het ook wel weten. Daar hoeft hij dan helemaal niet voor te zorgen. De pastoor staart over het weiland, wacht geduldig en laat hem uitpraten. Er raast wel iets in hem, maar vrij rustig zegt hij, dat als Baltus zo goed weet wat er allemaal verteld wordt, dat hij dan ook wel zal weten wat de mensen over Baltus Bieldermans vertellen. Bijvoorbeeld, dat hij Greetje van Odekerken verkracht heeft en dat nog altijd niemand weet waar dat meisje gebleven is. Dat iedereen weet, dat hij het was die toentertijd aan de Fransen vertelde over de begrafenis van Leike Eires en dat hij Driek zo bijna de dood injoeg.

Verder moet hij ook maar eens horen, dat hij arme dagloners tekort doet en de knechten en meiden op te Nietese terroriseert, dat die wel bij hem blijven werken omdat ze anders kreperen. Dat hij de meisjes niet met rust kan laten. Dat hij 's zondags wel in de kerk komt, maar dat hij niet leeft als een christenmens en dat het daar meer op aankomt dan op wat staan lummelen onder het oksaal, iets waar ons Heer niet om gevraagd heeft.

En tenslotte, dat ook iedereen weet dat hij en zijn vader het met de Fransen houden, omdat zij daar goed geld aan verdiend hebben.

‘Mè noondedjuu, pesjtoër, de Franse dat is oos wettig gezag!’ brult Baltus, alsof al het andere hem niet aangaat. ‘Wat is

wettig...?', de vraag van de pastoor verwaait met de wind. Zij hebben elkaar niets meer te zeggen.

Die avond komt kasteelheer Ferdinand de verjaardag van de pastoor vieren. Een goeie fles is op temperatuur gebracht. Eén avond in de maand bezoeken zij elkaar over en weer. Soms wordt er geschaakt, maar meestal zitten zij samen bij de haard, een jachthond aan hun voeten. Op mooie zomeravonden genieten zij buiten bij de vijvers, waar zo nu en dan het plonzen van een vis de stilte doorbreekt.

In die bijna tijdloze rustige avonduren is wederzijds dat soort vertrouwde genegenheid gegroeid dat inspireert tot een echt gesprek, waarin nauwelijks nog geheimen voor elkaar bestaan. Heer Ferdinand schuift de grote stoel wat dichter bij de schouw. Hij is nog bezig zich behaaglijk bij het vuur te installeren, als hij zich tot zijn vriend wendt:

'Ach ja, Peter, dat heb ik je altijd nog eens willen vragen: waarom heb je toch indertijd bij die begrafenis zoveel geriskeerd om die Driek Erens te helpen?'

De pastoor proeft keurend een eerst slok wijn en antwoord nog nasmakkend:

'Dat was christenplicht maar het had ook met zijn vader te maken. Dat Leike heeft voor mij veel betekend. In de week voor zijn dood heb ik lang met hem gepraat en hij heeft mijn ogen voor bepaalde dingen geopend. Het was voor mij zoiets als de vox populi....'

'Maar Peter, wat zo'n dagloner zegt is toch nog lang niet de stem van het volk.'

'Vergis je niet,' zegt de pastoor. 'Ik denk, dat hij gezegd heeft wat het volk gezegd zou hebben als het een stem had. Zo heb ik het in ieder geval gevoeld. Maar de mensen hebben geen stem; de meesten kunnen niet eens lezen en schrijven. Zij moeten werken en hebben geen tijd om te leren, ja zelfs niet eens om rustig na te denken. Dat Leike nam zich gewoon de tijd om na te denken.'

'Tja, er zal toch ook gewerkt moeten worden....!' lacht Ferdinand. 'Jij wilt dus beweren, dat het volk belangrijke dingen zou zeggen, als het maar ontwikkeld was. Maar voor je me gaat vertellen wat dat Leike gezegd heeft, moet je me nog dat Latijnse gezegde verklaren: waarom is de stem van het volk de stem van God?'

De pastoor staart even dromend naar de haardplaat met het wapen van von Bongart. Dan veert hij op en zegt:

‘Ik ga natuurlijk niet zo ver als Jean Jacques Rousseau die stelt, dat alle macht van het volk en niet van God komt. Maar ik denk wel, dat Gods geest in alle mensen werkzaam is en dat zo gezien eigenlijk het volk zijn pastoor en zijn bisschop zou moeten kiezen of uitroepen. Het is toch zo, Ferdinand, dat ik door de macht van jou hier pastoor ben geworden en dat de bisschop van Luik daar zit door de macht van Napoleon en andere bisschoppen door de macht van Rome en alle intriges daaromheen. Door het volk gekozen gezagsdragers zouden meer gezag hebben. Zij zouden luisteren naar de mensen, die zelf beter zouden luisteren naar het gezag.’

De kasteelheer schudt zijn hoofd: ‘Dus als ik je goed begrijp, komt volgens jou niet alle gezag van God?’

Als je ervan uitgaat, dat Gods geest in elk mens werkt, kun je rustig stellen, dat door het volk gekozen gezag dùs zeker van God komt. Maar verwar vooral gezag niet met macht!’

Lang praten zij door over het verschil tussen macht en gezag en over de vraag, of mensen onder de macht van potentaten en dwingelanden onbetrouwbaar worden, zoals kinderen van al te strenge ouders leugenachtig worden. De pastoor konstateert min of meer met verbazing, dat Ferdinand er zich niet van bewust is dat hijzelf een van die potentaten is. Maar hij zegt daar niets over en merkt alleen maar op:

‘Mensen die altijd onder dwang staan krijgen iets kruiperigs, iets van geknuppelde honden.’

Heer Ferdinand kijkt wat zuinig en mompelt:

‘Daar moet ik dan nog maar eens over nadenken. Maar nu begin ik toch nieuwsgierig te worden naar wat je allemaal van die dagloner geleerd hebt.’

De pastoor gooit 'n paar houtblokken op het vuur, vult de glazen nog eens en begint dan voorzichtig aan zijn antwoord:

‘Je begrijpt, dat ik het niet heb over dingen uit de biecht. Het gaat over een gesprek, dat ik daarna met Leike had. Kort gezegd zijn het vooral drie dingen die ik van hem geleerd heb. Vooreerst, dat wij hier op aarde voor ons geluk zijn en niet om te lijden en straks alleen in de hemel gelukkig te zijn. Verder, dat het leed op aarde minder van God komt maar meer van de mensen zelf. En tenslotte, dat mensen niet arm en dom gehouden mogen

worden, maar dat zij een wet moeten kunnen lezen en een stem moeten krijgen, enfin, precies datgene waar we 't daar straks over hadden.'

Lachend, en met het volle glas nog in de hand, vraagt Ferdinand: 'Is het nu Leike Eires of Immanuel Kant die je te pakken heeft?' Protesterend heft de pastoor z'n hand: 'Dat heeft niets met Kant te maken!'

'Akkoord' sust de kasteelheer, 'maar.... dat zelfstandig denken en onderzoeken van de mensen....? De kerk vraagt gehoorzaamheid, zij maakt zelf wel uit wat mensen moeten geloven, of niet soms....?'

Vragend kijkt hij naar de pastoor, die min of meer instemmend aanvult:

'....en dat brengt onverschilligheid bij ontwikkelden en bijgeloof bij de armen, ik denk dat je dat wil zeggen.'

En dan laat hij daar een diepzinnig betoog op volgen, dat erop neerkomt, dat werkelijke religie de wetenschap dient en dat werkelijke wetenschap weer de religie dient. Want uiteindelijk zal die wetenschap telkens stoten op mysteries. Religie en ook kunst proberen iets van die mysteries te verhelderen op een gevoelsmatige manier. De wetenschap doet het zakelijk en konstateert, dat er dimensies zijn achter het meetbare en berekenbare. Als de pastoor zo wegdrijft op zijn gedachten, kan de kasteelheer hem niet altijd volgen, ook al blijft hij vol bewondering naar hem luisteren.

Tenslotte keert Peter terug van zijn geïnspireerde vlucht en bijna verontschuldigend zegt hij:

'Maar ik had je onderbroken.... je had het over Kant en de ontwikkeling van de mensen.... of wat wilde je precies zeggen?'

'Tja, wat wilde ik ook weer zeggen?' peinst Ferdinand, '....Ah ja,... ik denk, dat je hoopt de kerk te kunnen verbeteren. Maar vergis je niet, het Jansenisme heeft ook getriomfeerd met zijn kritiek op aflaten, biecht, heiligenverering en weet ik wat al niet meer. En toch verdwijnt het Jansenisme nu en blijft de oude kerk van Rome onwankelbaar. Die kerk werkt hiërarchisch.... van boven af.... en dat is niet te doorbreken....'

Pastoor zit 'neen' te schudden en valt hem in de rede:

'Ferdinand, onthou één ding goed, het gaat niet om die kerk, het gaat om de mensen. Die mensen met hun eigen leven, hun lijden, om die geluk-zoekers met hun armoede en ook.... ja vooral

met hun eigen geweten. Religie moet de mensen gelukkig maken!'

De kasteelheer kijkt op met vragende ogen:

'Religie.... wat is dat? Bestaat die buiten de kerk? Voor mij is het zo, dat het volk vanzelf religieus is, wanneer het doet wat de kerk vraagt. Ik ben bang Peter, dat je te veel filosofen leest. Het is toch eigenlijk zo simpel: de mensen zoeken het geluk - zoals je zegt - en de kerk geeft hen dat, als ze maar gehoorzamen.'

De pastoor is opgestaan en onderbreekt zijn vriend heftig:

'Maar die kerk, dat ben ik voor de mensen hier! Dus volgens jou moet ik hier de geluksbrenger, de grote tovenaar, de mysterieuze, bovenaardse figuur zijn, die ver boven de mensen staat. Als de Fransen er niet waren, zouden we in een toog rondlopen om dat beeld nog te benadrukken. Ferdinand, begrijp toch eens, dat ik mens met de mensen wil zijn. Wat dat zeggen wil, heb ik bij dat Leike voor het eerst geproefd. Nog nooit heb ik met 'n gewone dagloner zo van man tot man kunnen praten. Mensen praten niet met me, ze kijken tegen me op.... of.... ze verfoeien me, zoals 'n Baltus Bieldermans. Maar 'n priester zou 'n alter Christus moeten zijn, 'n mens onder de mensen.'

Zijn felheid treft de kasteelheer, die hem niet anders kent dan de altijd kalme geleerde. Zijn reaksie klinkt bijna als een verwijt: 'Het lijkt er haast op, alsof het je dwars zit dat je pastoor bent, dat je 'n radertje bent in die grote hiërarchische machine.'

'Machine....! Ja, dat heb je mooi gezegd. Een machine met een paus die draaien moet op de zwengel van de keizer en 'n bisschop die dat vanzelf doet. Wat heeft dat met religie of kerk te maken? Voor mij is veel meer de kerk hier ons dorp, de mensen samen in ons kerkje van Wijnandsrade, waar iedereen iedereen kent. Waar onderlinge liefde zou moeten zijn en niet zwijgende gehoorzaamheid.'

De traag tikkende klok slaat elf felle slagen. Ferdinand kijkt op: 'Daar slaat míjn klokje van gehoorzaamheid! Charlotte kan niet slapen als ik er niet ben. Je mag blij zijn dat je niet getrouwd bent! Maar nog even dit: het gaat de kerk intussen toch al eeuwen goed met die gehoorzaamheid. Wat is erop tegen?'

'Daar is alles op tegen. Het gaat niet om gehoorzame maar om gelukkige mensen. Weet je wat Paulus aan de Korintiërs schreef? "Wij willen niet de baas spelen over uw geloof, we willen alleen maar bijdragen tot uw geluk.' Dát is het denk ik. De

mensen geloven heus wel in God, maar de kerk moet de mensen uitnodigen Christus te volgen om zo gelukkig te worden.'

'De eeuwige gelukzaligheid bedoel je?'

'Dat ook, maar ik bedoel vooral het geluk hier op aarde. Zoals Leike het zei: we moeten hier ook een beetje gelukkig zijn. Hij had gelijk, het is ook mijn overtuiging, dat wij God vooral hulde bewijzen door de aarde die Hij schiep beter bewoonbaar te maken en zo gelukkig te zijn, zoals 'n vogel die zingt.'

Ferdinand is opgestaan: 'Daar praten we nog wel eens over. Ik moet nu gaan. Prakkezeer niet te veel, Peter....!'

'Ik zou niet weten, hoe ik dat zou kunnen laten. We zijn toch mensen met een verstand en een eigen geweten.... und dazu.... die Gedanken sind frei....!'

Nog geen maand later wordt Peter Laurens Westhoven door de bisschop van Luik uit zijn funksie als pastoor van Wijnandsrade ontheven.

Jan. 1814 De duisternis

Dichte mist hangt met de geur van brandend hout tusen de huizen van Hunnecum. Het is nog donker en het gehucht ontwaakt traag met dwalende lichten in winterstallen en met gedempt gerucht van mensen en vee.

Drie mannen met een dorsvlegel over de schouder malen met hun klompen in modder en grind. De middelste draagt een kaarslantaarn; het licht zwenkt als een wollige ballon in de nevel.

Behalve de boerderijschuur heeft Slangen nog een lemen veldschuur zo groot als een kerk. Ze staat verderop in het gehucht, vrij van de huizen in een boomgaard.

De knechten hangen de lantaarn aan de steile schuurladder; dat mag niet, maar wat ga je beginnen zonder licht? De garven worden op de dorsvloer gegooid, losgemaakt en uitgelegd. En dan klappert het ritmisch slagwerk van de vlegels het gehucht voorgoed tot leven.

Driek zwaait zijn vlegel trefzeker en met kracht. De gladde steel schuift soepel door zijn eeltige hand en het vlegelhout suist

zacht zoevend omlaag op de volle arenkoppen. De korrels springen naar alle kanten en in de ochtendschemering komen de eerste mussen in de schuurpoort zitten.

Er wordt niet gepraat, alles gebeurt zwijgend en vanzelfsprekend. Zo'n werktuigelijk bewegen laat je gedachten vrij.

Driek en Leineke kunnen eindelijk aan trouwen denken. De Fransen zijn bij Leipzich verslagen. Gisteren kwam nog een groepje haveloze soldaten door Hunnecum op weg naar Maastricht. Een mager paard trok een vierwielige Duitse wagen, waarop twee gewonden lagen. Zij hadden water geput bij Slangen, die wat Frans verstaat. Hij had een praatje met hen gemaakt en begrepen, dat ze op terugtocht naar Frankrijk waren en dat de oorlog wel niet lang meer zou duren. Ook gendarmes zie je niet meer. Er gaan wilde geruchten en er heerst grote verwarring.

Enkele weken geleden moesten veertig paarden en karren naar Heerlen komen om gewonde Franse soldaten naar Maastricht te rijden. Vijf wagens met zwaar gewonden moesten naar een veldlazaret in kasteel Limbricht bij Sittard. Leineke had ze door Heerlen zien trekken. Zij zal 't nooit meer vergeten: die kreunende mannen, wrakstukken met één arm of been, hoofden in verband vol bruine bloedvlekken. Een zacht gekerm hing om de sinistere stinkende stoet. Karrevrachten vol ellende, kanonnenvlees.... van de ‘slagter-keizer!’ Daar had Driek ook bij kunnen liggen! Afkeer, medelijden en dankbaarheid tegelijk deden haar huiveren.

Langs de weg stonden veel mensen, doodstil, alsof een lijkstoet voorbij trok. Je hoorde alleen het gedokker van de karren en dat voortdurende, klagelijke gekreun. Moeders uit de omgeving, die al maanden niets meer van hun jongens gehoord hadden, waren komen kijken. Wie weet, was hij erbij. Maar het waren allemaal Franse soldaten.

Oudere mensen waren bezorgd en voorspelden dat de ellende nu wel weer opnieuw zou beginnen. Er waren vreemde legers op komst en daar was nooit wat goeds van te verwachten.

En nu vertellen marskramers, dat zij al Pruisen en Kozakken gezien hebben in Guliks gebied. Zij zouden optrekken naar Maastricht dat nog in Franse handen is. De Hollanders zouden hier weer terugkomen.... of de Pruisen.... wie zal 't zeggen?

In ieder geval is Driek al twee keer op klaarlichte dag van Hunnecum naar Swier gegaan. Er is heel wat gebeurd sinds de begra-

fenis van zijn vader.... sinds zijn vlucht voor de gendarmes.

Wijnandsrade was na die begrafenis een zoemend nest vol vragen en geruchten geweest. Wie was de verrader...? Baltus Bieldermans...? Odekerken, de varkenshandelaar, had hem daags voor de begrafenis met twee gendarmes zien praten. En de pastoor.... 'n deserteur helpen, dat is levensgevaarlijk! Zou hij dáárom ontslagen zijn?

Maar het leven draait verder. Al bijna drie jaar werkt Driek nu bij Slangen. Nog geen twee weken was hij er, toen de afspraak werd gemaakt: ‘Zaoterdigaovend mössje blaffe!’

Hij moest met een stallantaarn onder een grote kafmand gaan zitten, midden op de mestvaalt. En dan moest hij fluiten om de mussen naar het licht te lokken. ‘Good blieve fluite!’ gniffelden de meiden. Zij zouden dan samen met de knechts de mussen opjagen uit de bonen en erwten onder de overstekende daken van de binnenplaats.

En Driek maar fluiten, almaar fluiten. Ja, daar kwam al een mus tegen de mand fladderen. Maar ineens, op één en hetzelfde moment, plensden zes emmers water over de kafmand en over Driek. De mand vloog met een ‘noondejuu’ de lucht in en toen wist iedereen dat hij geen Pruis was. Hij schold en sakkerde in onvervalst Wijnandsrader plat. Het gelach werd alleen maar tomelozer. De Pruis was ontmaskerd!

Na dat onthaal van de nieuwe knecht vertelde Slangen de volgende dag aan tafel hoe de zaken ervoor stonden. Er werden duidelijke afspraken gemaakt, hij kon op iedereen vertrouwen. Bovendien had Driek door bemiddeling van de heeroom van Leineke een vervalste Carte de Sûreté gekregen. In geval van nood kon hij die gebruiken.

Hoe het kwam was moeilijk te zeggen, maar Slangen en Driek konden het goed vinden met elkaar. Op een gure dag kort voor Pasen stonden drie arme kinderen verkleumd onder de poort. Toen boer Slangen hen zag, ging hij naar binnen en kwam even later terug met een half brood en drie grote rose suikereieren. Ieder kind kreeg er een en hield het angstvallig in beide handen. ‘Hië, veur iekerein ei paosjei van de pauw!’ had hij gezegd en Driek had de ogen van de kinderen stralend naar de pauwhaan zien kijken, die op dat moment juist door de poort stapte. Zo'n prachtig dier moest wel zo'n prachtige eieren leggen!

Dat gebaar van de oude vrijgezel en die ogen van de kinderen

zou Driek niet vlug vergeten. Slangen was rijk, maar hij was menselijk gebleven. Wel vond hij er een stil genoegen in om de kasteelheer wat na te bootsen. Hij was een van de eersten die duiven ging houden, iets wat boeren vroeger niet mochten. Ook een pauw zag je alleen in parken van kastelen.

Het is zaterdag. Na het dorsen in de grote schuur gaat Driek naar Swier tot maandagmorgen. Adam zal vanavond de paarden verzorgen.

Stank van stalmest en gier hangt met de mist als een modderige brei tussen de huizen. Alles is grauw-grijs en in de namiddag is het al vroeg donker. Met zijn mispelaren stok volgt Driek het karrespoor in de veldweg naar het Sjteiveshuuske: een schim tastend voortschuivend door modder, vochtigheid en duisternis. Een vale dichte sluier omhult en verstikt alles.... een onheilspellende stilte, een komplete leegte.... onwezenlijk als een droom. Zijn stok stoot tenslotte tegen een dikke steen, een traptrede van het Sjteiveshuuske. Hier begint de holle weg, nu kan hij niet meer het veld in dwalen. Later bemerkt hij aan het knarsen van grind, dat hij bij de eerste huizen van Wijnandsrade komt. Een hond rammelt aan zijn ketting en begint zacht te janken. Ter hoogte van Emonts schreeuwen varkens die nog gevoerd moeten worden. Even verder moet hij rechts omlaag. Daar is een vlek licht, het herberg-raam van Bilke Sjteins. De deur zwaait open, het licht slaat met het gebrom van stemmen tegen de mist. Bijna botst Driek tegen een man die juist naar buiten komt, de baardige Lommele Joean.

‘Joean!’

‘Wei bèste? Ich zeen dich neet!’

‘Driek.... Driek van Leike ziëliger!’

Lachend slaat de deserteur zijn helper op de schouder. Neen, hij hoeft hem niet meer in zijn karretje te rijden....!

Zij hebben elkaar al die jaren niet meer gezien. Hun druk gepraat klinkt luid over de verborgen vijvers.

Achter Gepannes slaan zij het kerkweggetje in naar Swier. Het knarsen van de karrewielen, hun praten en lachen vult de kleine ruimte om hen heen.

Ineens houdt Joean het wagentje in. Riep daar iemand of hoorden zij hun eigen stemmen onder die geluiddempende stolp? Zij luisteren gespannen. Nu horen zij het heel duidelijk: ‘Help....

help:.... help!' en nog een stem daartussendoor. Wat gebeurt daar? Iemand heeft hulp nodig. Het geroep verplaatst zich verder weg, iemand wordt achtervolgd.... er zijn meer stemmen.

'Koom mit,' zegt Driek. Zij laten het karretje achter op de veldweg en verdwijnen, ieder met een hand aan de mispelaar van Driek, in de donkere wei. Het blijft stil....

'Halloo.... halloo....!' roepen stemmen. Zijn zij dat? Doodse stilte.... helse duisternis. Dan weer onheilspellend angstig die stem: 'Help.... help!', overslaand in een afgrijselijk geschreeuw, dat gesmoord uitsterft.

Het karretje blijft lang daar staan. Eindelijk komen Driek en Joean als tastende blinden aan een stok uit de wei, huiverend, bleek en zwijgend. Dat angst-geschreeuw, die beklemming in de helse duisternis....

Een heel eind van het karretje vandaan komen zij op het kerkpad. Dwalend door die grote donkere wei hebben zij ieder begrip van plaats en tijd verloren. Geen maan, geen ster, geen zuchtje wind, geen gerucht van mens of dier, geen lucht van rook of mest of wat dan ook kon iets van richting verraden.

Als zij van de wegberm op de veldweg stappen, horen zij vloeken bij het karretje. Iemand moet er in het donker tegenop gelopen zijn. Kordate stappen komen in hun richting.

'Gooien aovend' mompelen zij naar een grote donkere figuur, die zwijgend voorbijgaat.

'Höb geer neemes gehuurd?' vraagt Driek. De man blijft staan, draait dan om en komt recht naar hen toe.

'Nein, ich höb nieks gehuurd....,' het is Baltus Bieldermans, Driek herkent meteen zijn stem:

'Ich bèn allein teinge dat hoddels-kärke aagelaope, verdomme. Mèr ich kin uch waal, alletwië!'

Dat klinkt bijna dreigend. Hij stapt weer verder richting Wijnandsrade. Zij vervolgen ook hun weg. In Swier slaat Driek linksaf naar Gerards en Joean neemt de veldweg naar Weustenrade, die hij kent met zijn ogen dicht als het moet.

De volgende dag, 's zondags na de hoogmis, hoort Driek dat de varkenshandelaar Odekerken die nacht niet thuisgekomen is. Zijn twee jongste kinderen waren 's morgens vroeg huilend van het Waalhuis naar Swier gekomen, waar ze nu bij Rietrae zijn. Driek huivert. Er is geen twijfel mogelijk: het moet Odekerken geweest zijn die zo geschreeuwd heeft.

In de loop van de ochtend trekt de mist op, er zit vorst in de lucht. Mannen uit Swier gaan zoeken in de weilanden en beemden achter Gepannes en nog verder in de ‘Lange Weyde’ en aan de Molenweg tot het Waalhuis toe.

Niets, geen spoor van Odekerken.

De burgemeester wordt gewaarschuwd en het kantongerecht in Oirsbeek. Nu er geen Franse gendarmes meer zijn, komen twee hulpgendarmes voor het onderzoek naar Wijnandsrade.

De meeste inlichtingen krijgen zij bij Bilke Sjteins. Daar was Odekerken voor het laatst gezien op die zaterdagavond, toen hij er een paar glazen gedronken had. Ja, hij had veel geld bij zich..... Wie er nog meer geweest waren? Allemaal mensen uit het dorp en... och ja.... ‘d'r lommele-kriëmer oët Geweustrao’...., die was kort na Odekerken weggegaan.... en een tijd later was Baltus Bieldermans nog binnengekomen,.... die had veel gedronken die avond.

Twee dagen later worden Driek en Joean gearresteerd en op Genhoes gevangen gezet. Een verklaring van Baltus had de doorslag gegeven. Bovendien bleek, dat Lommele Joean vroeger wegens moord terecht had gestaan. Het motief moet geld geweest zijn.... Die marskramer wist dat Odekerken veel geld bij zich had. En had die Driek va Leike geen trouwplannen?

Vorst en sneeuw hebben intussen elk spoor uitgewist. Het verhoor komt moeizaam op gang. De verklaringen van Joean worden betwijfeld. Driek ligt met hoge koorts en spreekt wartaal. Men begint zich af te vragen of er wel sprake is van moord, ofschoon zowel Baltus als de verdachten verklaren geschreeuw en hulpgeroep gehoord te hebben. Maar zolang er geen dode is, is er geen moord.... Zouden vreemde soldaten hem meegenomen hebben.... Kozakken misschien...?

Wezenloos ligt Driek in een vochtige kelder en staart naar het weven van een spin voor het getraliede raampje. Wat is met hem gebeurd?..... Wakker geschrokken uit een diepe slaap zonder besef van plaats en tijd.... paniek.... leven en het niet meer weten.... er zijn en er tóch niet zijn.... één grote leegte.

Zijn hoofd is een droge diepe put vol duisternis. Hij weet niets meer, voelt niets meer, hoort en ziet niets meer, één diepe duisternis.

IJlkoorts jaagt wild door zijn duizelend hoofd: hij rent rond met

een stok, zijn mispelaar. Hij zwaait ermee.... krakend raakt hij een schreeuwende gestalte, die kreunend voor zijn voeten valt.... het konijn, dat hij met één slag achter de oren moest dood-knuppelen.... de misslag.... en dat zacht kermende dier, dat met slepende achterpoten over de stal vloer kruipt.... vreselijk.... doden. Een mens doodgeslagen.... de schedel ingeslagen.... moordenaar. Mensen brullen om hem heen. Waanzinnige angst bespringt hem.... vluchten.... weg uit de duisternis.... met Leineke naar het licht....

Na drie dagen wordt hij, en ook Joean, weer vrijgelaten. Nog wekenlang ligt hij ziek thuis. Geen werk, geen loon, armoede. Leineke komt geregeld helpen, maar zij kan niet alleen komen, want 's avonds trekt vreemd ruitervolk door het dorp.

Langzaam herstelt hij. De buren brengen melk, mik en vlees. Zelfs arme mensen uit Swier brengen soms wat. Het meest verbaasd is Driek over de Vildersjtröp, die een wild konijn brengt, gestroopt, schoongemaakt en wel. ‘Daste gauw beiter wuusj, Driek, en daste alles kons vergeite,’ had hij gezegd.

De Vildersjtröp is een klein tanig mannetje van om en om de veertig. Waarom hij zo genoemd wordt weet eigenlijk niemand. Omdat zijn vader vilder was en vroeger met bokkerijders en strop te maken had? Omdat hij zelf zo'n echte stroper is en overal stroppen uitzet? Hij is in ieder geval een vrije vogel, die vindt dat alle dieren in veld en bos van iedereen zijn en dat werken alleen goed is voor wie ervan houdt. Hij leeft met zijn gezin van de ene dag in de andere, maar zorgt ervoor dat zijn vrouw en drie kinderen geen honger lijden.

Helein is wat verlegen met zijn bezoek en met het konijn. Maar als zij ziet hoe vriendelijk hij voor Driek is, heeft zij er toch vrede mee.

Half februari kan Driek weer naar buiten. De angstige dwanggedachten, die als ongedierte onder zijn schedel kropen, zijn verdwenen. Hij snuift de pittige vrieslucht en geniet van sneeuw en licht.... licht na die lange duisternis.

Febr. 1814 De vruchtenmijt

Een gepunte kegel, een zilverwit-gedekte tempel, een symbool van vruchtbaarheid, de korenmijt in het besneeuwde veld. De sneeuw is overal, verblindend in de vroege februari-zon.

Zwarte vogels zitten op de besneeuwde kap. In een wolkje glinsterende stuifsneeuw vliegen ze telkens even op. Beneden, aan de voet van de mijt, hakken hun forse snavels in de stoppelige flanken.

Eenzaam trekt een boerenwagen door de wijde stilte. Het paard dampt in de vrieslucht. Weggedoken in de wagen, dicht bij elkaar, zitten twee figuren. Hun adem slaat boven de wagenrand uit.

Joep en Mayke, paardeknecht en stalmeid op de Brommelerhof, moeten de korenmijt inhalen. Had vrouw Senden nog geleefd, dan was dit onmogelijk geweest. Zij hield ‘Mansluuj en Vrouwvolk’ streng uit elkaar; zij zou zich nu wel omkeren in haar graf. Maar de oude halfwinnaar wil alleen werk zien, de rest kan hem weinig schelen.

Vooral nu Kozakken door het land trekken, moet de mijt zo vlug mogelijk ingehaald worden. Op Terlinden in Hoensbroek liggen al vreemde soldaten. Die spreken een taal alsof zij van de Maaskant komen, maar op het kasteel zegt men dat het Zweedse kurassiers zijn. De Fransen zouden al allemaal over de Maas weggetrokken zijn.

De winter is streng en al heel vroeg begonnen. Het loopt nu tegen vastenavond en de meeste schuren zijn leeg.

‘En es de sjuur doëd is, kriege v'r ei dröpke,’ zegt Joep. Maar eerst moet de korenmijt nog ingehaald en gedorst worden.

Joep Kleintjes is al bijna dertig en nog niet getrouwd. Wat moet je als paardeknecht met een vrouw? Geen huis.... geen vrouw.... kind noch kraai heeft hij....

Mayke va Nilles oet de Beinde is zesentwintig, pittig-klein en donkerblond. Zij kan uitdagend lachen en spottend naar de jongens kijken:

‘Wei deit mich get? Allè, duijdriekes, wat konste? Nieks konste mich!’

Eén kerel had prompt een antwoord, Baltus Bieldermans van te Nietese. Op 'n zomeravond - na een feest van de jonkheid - zat zij, voordat zij zoiets goed en wel gezegd had, klem in zijn ar-

men. Hij was onbeschaamd en heerlijk hartstochtelijk. Een hand zat al in haar lijfje en met de andere graaide hij onder haar rokken.

Maar toen.... - het ging nog vlugger dan zijn overrompeling - werd hij gegrepen, vooruit geduwd en weggetrapt in een greppel. Brullend en vloekend lag hij daar in de brandnetels. Twee onherkenbare figuren, de hoeden diep in de ogen, hadden haar alleen maar toegefluisterd:

'Die riëke hondsvot van te Nietese is nieks veur dich, Mayke' en waren verdwenen.

Dat was nog voor de zomerkermis en nu is het winter.

Er komt beweging in de wagen.

'Hei, Kleintjes mit de korte beintjes, zing ins get om werm te waere!'

'Nieks te zinge.' Joep haalt een flesje uit zijn jaszak: 'Hië drink dich mèr ei sjluukske, dat wermt va binne.'

Zij neemt een klein slokje en voelt de jenever brandend naar binnen gaan. Joep trekt aan de leidsels: 'Hot - hot - hot.' Het paard loopt nu rechttoe-rechtaan naar de korenmmijt, die zij almaar groter zien worden. Een prachtige vruchtenmijt!

De ouw Tum van de Blauwe Sjtein heeft ze gezet op een cirkelronde voet, breed uitgroeiend opgetast en dan spits toelopend naar boven, waar de toppuntstok precies in het midden steekt. Nooit zal een mijt van Tum verzakken of scheef waaien.

Jarenlang had hij geen vruchtenmijten meer gezet. Zij werden door allerhand krijgsvolk geplunderd en aan de paarden gevoerd. Soms stonden ze zo maar als reuzenfakkels in het veld te branden. Oorlog, altijd was er maar oorlog. Een paar jaar is het rustig geweest, maar nu komen die Kozakken weer en ander krijgsvolk.

Lachend, boven op de wagen, slaan Mayke en Joep met hun gaffels de sneeuw van de kap. Op z'n buik kruipt Joep naar boven en maakt de strobanden los. Hij slaat het dekstro omlaag en gooit de eerste garven op de wagen. Dan glijdt hij naar beneden en kijkt omhoog naar de benen van Mayke, die nu naar boven klimt. Zij moet de garven naar de wagen steken en Joep moet optasten.

Wagen na wagen wordt naar de hoeve gereden. De lach van Mayke klatert helder uit de tweede lege wagen. Die Joep kan lie-

ve dingen zeggen.... was hij toch bij die twee, die Baltus....? Wie weet?

De derde wagen: wilde kussen. Verrukt voelt zij zijn sterke armen om haar lenden, zijn lichaam tegen haar borsten....

Tegen de middag zijn zij terug voor de laatste wagen. De mijt is geslonken tot op drie schoven hoogte. Mayke kan er zo opspringen. Nu steekt zij weer met de gaffel de garven omhoog. Nog twee en het zit erop.

'Hei Juupke, bès te meug!?' Dat Mayke toch!

'Ích zaal dich meug, doe klein sjinaos!' mét de woorden springt hij omlaag. Lachend rollen zij in de garven. 'Ich zaal dich!'

Het liefde-spel midden in de eindeloosheid van het witte veld, midden in de schoot van de vruchtenmijt, eerlijk onder de open hemel, in de vrieskou en de zachte winterzon.

Het paard staat dromerig aan de kant. De zwarte vogels zitten in een wijde kring om de resten van de korenmijt.... stille getuigen....

De hemel staat te tintelen, een kristallen stolp over dat vrijende paar en over die roerloze ornamenten eromheen. Alles straalt van glinsterend licht.

Stoeiend, rollend, strelend, kussend, zuchtend en zoekend spelen zij hun spel. Als wierook kringelt hun hete adem omhoog uit de garven. Met hartstochtelijke tederheid nemen zij elkaar. Mayke drijft langzaam weg.... dan trekt zij hem zacht zingend in haar schoot.... haar armen geklampt om zijn nek.... hun ogen verzinken in elkaar, hopen op elkaar, geloven in elkaar.... voor altijd. Zo ervaren zij het alletwee zonder woorden.

Als zij daarna op hun rug liggen, de vingers van een hand ineengevlochten, tuurt Mayke in de diep-blauwe hemel. Heimelijk denkt zij: 'Dit kan ei kiendje weire.' Haar gedachten zweven vooruit: dat zou dan kort voor kerstmis zijn.... een kerstkindje! Maar waar? Er is geen huis, Joep woont in de 'vrie' bij de paarden. Daar moeten zij dan maar intrekken. De gedachte windt haar op. Lachend draait zij zich naar Joep:

'Dat kos waal ins ei kiendje weire va Joezup en Maria, ei Kèrskiendje in de krup van diene paerssjtal!'

Joep laat zijn ruwe eelthanden zacht langs haar oorschelp en wangen gaan:

'V'r zulle gaw gaon trouwe, da ziënt v'r waal wat d'r va kumt. V'r zint noë veur good same.'

Mayke, de ogen half dicht, hoort muziek..... ergens ver uit die diepe hemel. De betovering groeit nog als de klok van Wijnandsrade begint te luiden en heel die hemel vult met gebeier.

Maar Joep springt op: ‘Dao loewt 't middig!’ Hij staat alweer op de wagen en zij heft een garf op de gaffel. Bij de volgende steek blijft een gaffeltand haken. Is zij al op de grond? Zij trekt. Dat is een mouw, die omhoog komt! Met kracht gooit zij de korengarf opzij.

Een gil stoot dolkscherp door de stilte. Het paard geeft een ruk aan de wagen. De kraaien vliegen krijsend op. Joep springt uit de wagen.

‘Wat is, Mayke, wat höbste toch?’

Nu ziet hij het. Daar ligt ‘de dood’: 'n half verrot gezicht, uitgevreten neusholte en modderige oogkassen. Een knokige hand zit vastgevroren in de grond. Ratten, muizen of kraaien hebben eraan gevreten. De dode ligt aan de uiterste rand van de vruchtenmijt. Wie weet.... een bedelaar.... hieronder gekropen voor de nacht en bevroren....?

Mayke ligt snikkend op de wagen.

‘Ich höb mich verziën! Ich höb mich verziën!’ blijft zij maar roepen. In haar fantasie groeit een gedrocht in haar schoot, omdat zij juist nu zoiets afgrijselijks heeft gezien.... juist nu.... na hun liefde boven op de dood....

Joep loopt naast de wagen en spoort het paard tot haast aan, terug naar de hoeve. Mayke blijft huilend op de garven liggen.

De zwarte vogels wieken even over het lijk in de voet van de vruchtenmijt. Dan storten zij zich hongerig op de garven en het lichaam.

Later, als burgemeester en gendarmes in gallop op hun paarden komen, vliegen ze verstoord en luid krijsend op van hun prooi.

Het was Wiel Odekerken, de varkenskoopman.

Het onderzoek wijst uit, dat hij gedood moet zijn door messteken in het hart. Al het geld wordt nog op zijn lichaam gevonden.... Joean en Driek zijn onschuldig. Waarom werd Odekerken vermoord en daarna verstopt onder de korenmijt, symbool van vruchtbaarheid..... pyramide van de dood....?

Mei 1815 De bruidsnacht

Alle bomen bloeien uitbundig na de lange winter. Tot einde maart lag de natuur versteend in een ijzige noord-ooster. Daarna joeg een gure wind buien met sneeuw en hagel over de velden. Maar eind april springt alles tegelijk open. De natuur herademt in de weldadige warmte van de zon. Alle fruitbomen staan feestelijk te bloeien. Over de huizen van Swier, Wijnandsrade en de Vink hangen kanten bloesemsluiers, witte en rose, met paarse schaduw-plooien tussen bomen en huizen. De meidoorn steekt helder uit de glooiïngen van het veld en de wilde kers pluimt wolken-wit omhoog uit holle wegen, hagen en wegbermen. Het oude bos is bont gekuifd in alle tinten van wit en geel naar groen, oker en donkerbruin.

Als een jonge bruid praalt de lente, overmoedig en ingetogen tegelijk. Driek werkt in de moestuin. Bemesten, spitten, zaaien, planten en wieden in de eigen tuin, de 'koëlef', met geurende palmstruiken bij de kruising van voetpaden en een bloeiende witte sering in een tuinhoek. Dit is het allermooiste: werken in je eigen paradijs.... ja, paradijs!

Een oude kerseboom staat in volle bloei bij het bakhuis. De zwart-geringde takken gaan schuil onder volle bloesemtrossen. Wijd eromheen hangt een onbestemde geur van bloemen en amandelen.... en één gezoem van bijen.

Hij geniet van de zachte ochtendzon, van de puur blauwe lucht, de ongerepte bloemen, het jonge gras, de dolle dans van de lammeren, de slag van een boekvink en het keuvelend gekwetter van de zwaluwen.

Hij werkt nu als dagloner waar het zo uitkomt, maar toch meestal op hoeve de Bongerd. Zodoende is hij nu wat meer thuis en kan Helein helpen. De laatste tijd kan zijn moeder niet meer zo goed uit de voeten. Er komt nu wel minder geld in huis. Hoe dat straks moet als Leineke er is...?

Half mei gaan ze trouwen. Er zal nu toch niets meer tussenkomen! Ofschoon.... Napoleon heeft weer een heel leger op de been gebracht. Maar als je nonk Giel mag geloven is het voor goed gedaan met de keizer. Een tijdje geleden had hij meer dan duizend Saxische uhlanen en huzaren van Sittard naar Maastricht zien trekken.

Maar Driek wil niet meer aan oorlog denken. Hij is gelukkig

geen soldaat geworden. Niet alleen om dat doden.... maar om dat harde, dat schreeuwerige, dat dwingende geweld zonder denken, dat onmenselijke van alle soldaten samen, dat leger heet: Pruisen, Hollanders, Fransen, Kozakken..... drinken.... plunderen.... vernielen.... verkrachten....

Eindelijk de trouwdag. Onwennig in zijn nieuwe kleren haalt hij Leineke op, zijn lachende bruid nog mooier dan de lente zelf. Zo rank in dat kleed.... zijn droomprinses.... zíjn Leineke.... geurend als een seringenstruik.... vrolijk en zuiver als het water van het Bissebeekje.

Om negen uur moeten zij met de getuigen bij de burgemeester zijn. De familie komt in de kerk erbij. Pralende ochtendzon, bomen als boeketten, velden vol gewas. Zij gaan langs het kerkpad, die veldweg van leven en dood. Pasgeboren kinderen en doden worden er gedragen en al wat leeft trekt erover: schoolkinderen knechten en meiden, bruidsparen en ouden van dagen. Hoe lang lopen hier al mensen? Hoeveel voorouders tot ver in het grijze verleden? In Swier wonen de mensen, in Wijnandsrade worden ze in akten geschreven, gedoopt, getrouwd en begraven....

Maar.... aan zijn arm loopt Leineke en om hem heen jubelt de lente. Dát is het, mooier dan ze ooit hadden durven dromen. Ze worden opgetild en gedragen door het gebeuren. Als een roes, neen, als een betoverende droom komt het over hen.

Op het gemeentehuis leest burgemeester Willems de akte voor.... in het Frans. Waarom in het Frans? We zijn nu toch onder de Hollanders en hebben we niet 'n koning, 'n Willem om voor te vechten? Toch allemaal lood om oud ijzer, Napoleon of Willem, maire of burgemeester, Frans, Duits of Hollands.... wat zijn we nou eigenlijk? Het is één wilde bende. Maar hier in Wijnandsrade blijft toch alles hetzelfde, aan ons mensen wordt niks gevraagd, de armen blijven arm, de rijken worden rijker en ook nog lid van de gemeenteraad. Zo is dat en zo zal het wel altijd blijven. Dagloners komen daar niet aan te pas.

De burgemeester is uitgebrabbeld. Driek zal die Willems wel eens laten zien dat hij schrijven kan! En plechtig ondertekent hij de akte: ‘IJoannes Hendrijckos Eernts’. Daar staat hij, letter na letter getekend, voor het nageslacht. En hij denkt aan de woorden van Leike: ja, hij zal zorgen dat hun kinderen leren lezen en schrijven.

In de kerk heeft de hele familie zich geërgerd aan de pastoor. Toen hij pas benoemd was ging het nog even. Maar nu is het een wildeman, die ruig en vlug de mis afraffelt. Zijn hele houding verraadt onverschilligheid voor domme dagloners en stinkende stalmeiden.

Zelf woont hij in een nieuwe pastorie nog groter dan de kerk. Een stenen gebouw met negen ramen aan de voorkant, vijf boven en twee beneden aan elke kant van de strenge deur, waar je alleen komt langs een aantal trappen. Een huis met kamers als zalen zo groot. En dat voor een pastoor met zijn huishoudster! Waarom? Ja waarom....?

Zie hem daar bezig! Hij jaagt de misdienaars op, trapt een knielbankje kletterend over het koor, laat de koster niet uitzingen, draait zich om, kijkt met woeste ogen de kerk in, brult z'n ‘dominus vobiscum’ omhoog naar het oksaal nog voor de koster uitgezongen is en gebaart en draaft daar voor het altaar als een fratsemaker.

Voor de trouwdag zijn zij bij hem moeten komen. Hij heeft over niets anders gepraat dan over onderdanigheid van de vrouw, het tijdig dopen van kinderen en over de plicht bij een miskraam de vrucht te dopen. Leineke was - toen zij weer buiten stonden - helemaal van streek.

De bruiloft groeit uit tot een gezellig feest, alleen wat deftiger dan bij Marie en Adam. Daar bij Gerards wordt een heel diner opgediend. Nonk Giel houdt weer zijn voordracht, er wordt weer veel gelachen en goed gegeten en gedronken.

De luwe meinacht staat vol sterren, als Leineke en Driek vergezeld van Helein naar hun huis aan de Putweg gaan. Daar zitten zij nog even samen op de bank achter het huis. De stilte na het drukke feest is weldadig. De schapen met hun lammeren liggen voldaan bijeen onder de kerseboom. De opkomende maan doet de bloesem oplichten tegen de sterrenhemel. Alles staat roerloos in de nacht.... momenten vol verlangen.... heimwee naar eindeloos geluk. Stil zitten zij naast elkaar, ieder met zijn gedachten te goed voor veel woorden. Maar als ineens in het ‘gebösjke’ een nachtegaal begint te orgelen zegt Helein:

‘Dat Leike dit neet mië mit ka make! Hie höb ich dèks mit 'm gezeite. Dat mot gier twië auch mèr doon. Ich höb mich gebeid, dat g'r hiël gelukkig same zeet.’

Dan gaat ze stil naar binnen. Driek denkt dat die moeder-zegen duizend maal meer betekent dan alle wijwater-gezwaai van de pastoor.

Bruid en bruidegom samen in de meinacht.... in de bruidsnacht. Samen achter hun eigen huisje, bij de huiswei en de moestuin, die Gerards vandaag aan Leineke en Driek geschonken heeft. Het overweldigt. En als Driek de hand van Leineke voelt, kijkt hij haar verontschuldigend glimlachend aan. Met de lippen rond vooruit kust zij zijn ogen, voelt het trillen van zijn wimpers, proeft zijn tranen van geluk.

Hun handen dwalen langzaam over de buiging van een hals, de plooien van een oorschelp, de ronding van een wenkbrauw of de boog van een mond. Gevoelig trillende vingers, veelzeggender dan duizend woorden. Hun monden vinden elkaar en hun lichamen en er is niets meer op de wereld dan bruid en bruidegom op weg naar hun groot avontuur.

Tenslotte staat Driek op:

'Doe kries te koud, noë gont v'r nao binne.'

Helein heeft het haardvuur nog wat opgestookt en zich teruggetrokken in het kamertje, voortaan haar kamertje.

Leineke drukt haar hoofd tegen Driek, die voelt dat het nu meer aankomt op tederheid dan op mannelijkheid. Wat is zij tenger.... zo licht als een vogeltje ligt zij in zijn armen.

'Doe hoofs neet bang te zin.... doe kins mich toch....'

Zij slapen weinig die eerste bruidsnacht in de bedstee, intieme ruimte van liefde en geluk, van tastende handen, strelende vingers, zoekende lippen, lachende ogen.... onstuimig beminnen, zuchtend omhelzen.... zingende verrukking.....

De volgende morgen zijn zij nog niet op, als moeder Helein al in de keuken bezig is en het vuur oprakelt. Lachend trekken zij de bedstee-gordijnen dicht. Als Helein naar de stallen gaat, herbegint het gefluister, geritsel en gelach achter de gesloten gordijnen....

Het is zondag, de vrouwen gaan naar de vroegmis en Driek naar de hoogmis. Die namiddag wordt de jonkheid getrakteerd op afscheidsbier en 's maandags in alle vroegte staat Driek weer als 's vrijdags tevoren te schoffelen op de uitgestrekte landerijen van de Bongerd. De bruiloft was een korte onderbreking van het alledaagse, een moment van geluk in trage uren vol onbarmhar-

tige zon.

Maar Driek mag blij zijn, ook al geeft de halfwinnaar hem geen cent méér nu hij getrouwd is. Hoeveel mensen in Swier hebben geen werk! En de buro's van weldadigheid zijn ver weg, je hoort er niets meer van. En de kerk heeft ook geen geld meer....

Ja, hij mag blij zijn en dankbaar. Helein en Leineke kunnen uitstekend met elkaar overweg. Samen doen zij alle werk, zodat Driek altijd bij de boeren kan werken.

Enige weken later - het is juist in de tijd dat marskramers vertellen dat in Maastricht weer kanongebulder te horen is - is Leineke in verwachting. Na enkele weken volgt een miskraam. Zij huilt veel en moet in bed blijven. Als Driek op een avond van het werk thuis komt, ligt zij ontroostbaar te snikken. Pastoor is op bezoek geweest. Zij en ook Driek hebben zwaar gezondigd, zij hebben de vrucht niet gedoopt. In de konsternatie van de bloeding waren kleding en doeken uitgewassen..... geen vrucht.... geen doop.... een verloren ziel.... de vrucht van bruidsnachten vol liefde....

Nov. 1817 De klopjacht

‘God straft de zondige wereld,’ dat is de rode draad die al een tijdlang door de preken loopt. Nu is er vrede, maar het mensdom blijft - wat zeg ik? - het gaat nog meer ontucht bedrijven. Pastoor verkondigt het galmend en heftig gebarend vanaf de preekstoel: de mensen zijn zondiger dan ooit en daarom straft God met miserabel weer, met misoogst, hongersnood, ziekte en dood.

‘Weeee.... de zondige mens!’ Het rolt dreigend door het kerkje. Vooral de altijd-biddende vrouwtjes krimpen ineen. De jongemannen onder het oksaal mompelen wat en lachen. Na de mis staan de vrouwtjes bij elkaar, de ‘kappoesj’ trilt van verontwaardiging op hun spitse kopjes: ja, het is schandalig.... die jeugd van tegenwoordig! Op zomeravonden durf je nog niet meer in het veld te komen.... er wordt gezondigd onder de blote hemel! Pastoor moet 's avonds de meisjes naar huis halen.... ze schamen zich voor niks meer. Na feesten van de jonkheid blijft hij in

de buurt om verder ziele-onheil te voorkomen. Hoofdschuddend gaan de vrouwtjes uiteen.

Het slechte weer was verleden zomer tegen de oogsttijd begonnen. Het was gaan regenen.... een eindeloos ruisende zomerregen. De maaiers konden met hun zichten maar zo nu en dan even het veld in. Maar het gewas lag platgeslagen en kon moeilijk gemaaid worden. De distels groeiden en bloeiden er groen en paars bovenuit. Er ging veel verloren.

Toen de garven eindelijk in kasten op het veld stonden, was het nog harder en helemaal zonder ophouden gaan regenen.... uitzichtloos.

Tenslotte stonden er alleen nog hopen half verrot stro met groene koppen geschoten graan. Bidprocessies trokken te voet naar Scherpenheuvel en naar Kevelaer.

Die winter moesten veel mensen zich behelpen met wat melk, met wortelen, koolrapen en aardappelen. Dat gaat nog.... maar wat moet je, als je geen melk hebt en geen aardappelen of koolrapen en als je geen geld hebt om ze te kopen? Als je helemaal niks hebt, zoals zoveel gezinnen in Swier.... wat moet je dan beginnen? Kastanjes zoeken in de bossen en eikels en noten. Maar als iedereen die al zoekt? Bedelen... en als je niet genoeg krijgt? Zorgen dat je niet krepeert.... eropuit trekken, gewas uit het veld stelen en als het moet uit de schuren.

De boeren konden die winter nog brood bakken, maar de werklozen en ook sommige dagloners hadden geen graan en ook geen geld om brood te kopen. Tegen kerstmis trokken groepen vermagerde kinderen van elders bedelend langs de huizen.

's Nachts werd ingebroken in de schuren. Grote stukken leem werden met vlechtwerk en al uit de muren gebroken. De aren werden van de garven gesneden en in zakken meegenomen. Nog maar weinig mannen kwamen opdagen voor de nachtwacht. De boeren lieten waakhonden in de schuur slapen.

Driek zat dagenlang zonder werk thuis. Hij timmerde een wiegekist, Leineke vulde een zak met haver-kaf en kleedde de wieg aan.

In die natte zomer, op 16 augustus, kwam hun eerste kind ter wereld. De bevalling verliep moeilijk. Driek had vrouw Dresen moeten halen. Hij was door het dorp gedraafd als een paard en

had gebeden als pastoor zelf.... wat pastoor?

De vrouwen hadden hem naar buiten gestuurd. En toen het kind er was, gezond en welgeschapen, hadden zij het eerst verzorgd; ingewreven met raapolie, armpjes en beentjes gestrekt, keurig ingewikkeld in de lange luier, handig en snel, alsof zij deeg voor een mik aan het rollen waren.

Het wicht werd bij Leineke in de bedstee gelegd en eerst tóén hadden zij aan hem gedacht. Van angst en spanning had hij niet geweten waar te blijven. Zij moesten hem zoeken. Hij zat in het bakhuis.

Het was een jongen: Jean Jacques in de gemeente-akte, Joannes Jacobus in de kerk en Kuëbke thuis.

Van toen af waren zij met vieren. Vooral Leineke moest goed eten. Melk kregen zij nog steeds bij Kleintjes. Zij mochten niet klagen, als zij zagen hoe anderen in Swier moesten rondkomen en honger leden. Er stierven meer mensen dan anders. Je kon niet zeggen dat ze echt van honger omkwamen, maar.... uitputting, miskramen, vroeggeboorten, koude, bloedarmoede, voedselgebrek en ziekten, het hing allemaal samen. De kinderen groeiden nauwelijks, sommigen schrompelden ineen als oude vrouwtjes.

Na die hongerwinter werd verlangend uitgezien naar het voorjaar, naar jong gras voor het vee dat geen melk meer gaf, en naar nieuwe vruchten.

Maar het voorjaar was droog, ‘knaokedruug’! De koeien, die in de winterstallen al loeiden van de honger, stonden verdwaasd rond te kijken in de kale grijze weilanden. De waterpoelen droogden uit met grillig gebarsten bodem. De dorpsput werd met een zware ketting en een grote ‘kluister’ afgesloten. De mensen kregen niet meer dan een emmer water per dag. Het water voor het kleinvee werd in tonnen uit het nietige beekje geschept. Twee keer per dag moesten de boeren er hun paarden en koeien drenken.

Er was maar weinig hooi en nauwelijks nog melk. Vooral de meimaand was warm, schraal en droog. Het gewas stond er schriel bij, er kwam maar weinig korrel in de aren.

Er moest voortijdig geoogst worden, de opbrengst was gering. Vrouwen en kinderen trokken in groepjes over de stoppelvelden om te ‘seumeren’. 's Nachts werd menige garve gestolen.

Gelukkig viel de fruitoogst mee. In de boomgaarden lagen hopen appels te geuren op strobedden. Er werd veel stroop gestookt en de mensen bakten appelschijven met wat vet in de pan. Dat ‘baomsjpek’ was een uitkomst.

De grote binnenplaats van hoeve de Velde is vol bedrijvigheid: jachthonden blaffen jankend aan de riemen, waakhonden rukken aan hun kettingen en bassen schor, knechten snijden stokken en binden touwen om hun broekspijpen. Zij grappen met de meiden, die met verhitte hoofden af- en aandraven met drank en etenswaar. De jagers staan bij elkaar. Zij dragen laarzen en op hun hoed steekt een veer. De rentmeester van Genhoës is er ook bij. Het wordt de eerste drijfjacht van het seizoen. Na afloop worden jagers en drijvers op de Vel getrakteerd: erwtensoep met varkenspoot en zoveel bier als ze maar willen. Driek gaat mee als drijver niet om die erwtensoep en dat bier, maar hij krijgt van Cordewener een half vat koren.

Direkt buiten de poort van de afgelegen hoeve verspreiden zich jagers en drijvers in een breed uitwaaierende linie over het veld. Dwars door bieten en koolrapen, door klaver- en stoppelvelden trekken zij naar de Vink. Als zij door de Vinker Gewanden omhoog gaan, ziet Driek een vrouw de koeien tuieren. De wenkende vrouw.... droomt hij....?

Het hele gebeuren heeft iets onwezenlijks: Driek va Leike samen op jacht met Baltus Bieldermans, met de rentmeester en de rijke boeren. Als het niet was om Leineke.... om het koren....

Het eerste dier, een fraaie fazanthaan, wordt geschoten. In de Vinkedel springt vlak voor zijn voeten een haas op, rent juist in het schootsveld van de jagers. Als de schoten vallen buitelt zijn grauwe vacht al over het veld.

Langzaam trekken zij verder langs de Blauwe Steen, door het Hellebroekerveld naar Laarhof met z'n deftige witte poorten en zijn grote moestuin, zijn prachtige in palm geknipte pauwen met brede pronkende staarten.

Er is op hen gerekend voor de middagpauze. In de huiswei staat een lange tafel met banken. Meiden brengen bier voor de mannen en water voor de honden. Er wordt druk gepraat, vooral de rentmeester is veel aan het woord en de anderen luisteren vol respekt. Hij vertelt dat Rolduc een seminarie moet worden, maar dat de Hollanders daartegen zijn en waarom onze streek nu

Limburg heet. Zo'n rentmeester weet alles. Zijn mooiste verhaal ging over het knuppelen van honden in de broedtijd van het wild.

In Stein aan de Maas - dat was nog voor de Fransen kwamen - had de kasteelheer dat knuppelen verplicht voor het hele jaar. Nou, die Maaskanters verdomden dat vierkant. Het werd een rechtzaak, de heer kreeg natuurlijk gelijk, maar zij verdomden het nog. Er volgden boetes, soms tot honderd gulden en executies van goederen. Toen eerst gingen ze door de knieën. Alleen één Steindenaar niet, die zat nog liever drie weken op water en brood.

'In deeze hongertiëd neet sjlech!' zegt iemand van de drijvers en iedereen lacht. De rentmeester kijkt op zijn zak-uurwerk. Hij moet weer naar het kasteel, hij heeft het druk. Twee fazanten en een haas neemt hij mee naar Genhoes.

De jacht gaat verder door het Molenveld en achter Swier. Driek komt even in de verleiding om door de Lange Gats naar huis te gaan, maar.... een half vat koren, dat zijn wel vier broden.

Tegen de avond trekken jagers en drijvers vermoeid achter elkaar langs het Retersbeker-voetpad. Vanaf de Bissebeek gaan zij dan in een breed front omhoog door de weilanden naar een dichte doornhaag, die akkers en grasland scheidt. Hier zit weinig wild en er is al een tijdlang geen schot meer gevallen.

De eerste drijver die bij de haag komt kijkt door een opening in het groen. Dan wenkt hij, druk gebarend om stilte, naar de anderen. Vlug worden de honden aan de lijn gebracht, het zal een klucht patrijzen zijn. Nu kijkt iedereen door de haag het open veld in.

'Mè noondedjuu....!' vloekt Cordewener. Daar, op zijn land, zijn kinderen druk in de weer met het trekken van wortelen en koolrapen. Een bedrijvig groepje van ongeveer twaalf kinderen, de kleinsten 'n jaar of zes, de grootsten hooguit twaalf. Verschillende van hen zijn barrevoets. Gehaast rennen ze met handen vol wortelen naar de vier grootste jongens, die zakken dragen. Ze gaan erin op als in een spel.

'Dat krapuul!' zegt een van de jagers.

'Zul v'r ze vange?' dat is Baltus Bieldermans.

'Dat dont v'r!' roepen de anderen en als op afspraak verspreiden zij zich in twee vleugels naar de uiteinden van de haag. In een omtrekkende tangbeweging komen zij tevoorschijn.

De kinderen hebben geen kans. Een van hen ziet de jagers en schreeuwt. Allemaal tegelijk laten ze hun buit vallen en stuiven uiteen als jonge patrijzen. De groten rennen verder weg door klapperende bietenblaren, maar de honden springen achter hen aan. Lachende jagers, gillende kinderen. Ze lopen de jagers tegemoet, draaien om en rennen tenslotte wild dooreen als jonge konijnen door maaiers samengedreven in het laatste koren.

Een klein meisje, ze kan nauwelijks zes jaar zijn, valt dicht bij Driek languit in het bietenveld. Even is zij niet meer te zien. Dan krabbelt zij luid huilend weer op, een grote oranje veldwortel nog krampachtig in haar handjes. Driek neemt het kind op. Het gilt en spartelt tegen. Hij ziet hoe de anderen tergend langzaam het groepje omsingelen en kan zichzelf wel verwensen. Waar zijn zij mee bezig? Bijna heeft hij meegedaan aan deze beestachtige kinder-klopjacht!

Het kind hangt schokkend te snikken over zijn schouder.

‘Bès mèr sjtil, ich doon dich nieks!’ en zacht klopt zijn hand op haar mager ruggetje. Maar het kind blijft huilen en kruipt als een schuw diertje weg in zijn okselholte.

Hij heeft de groep de rug toegedraaid en gaat terug naar Swier. Als de anderen uit het gezicht verdwenen zijn, houdt hij het kind met beide handen voor zich uit. Geluidloos nasnikkend valt haar hoofdje voorover. Nu herkent hij haar, het is de jongste van de Vildersjtröp.

De kring van drijvers en jagers heeft zich gesloten om dat groepje schamele kinderen, ‘die erm kröppelkes!’ Armzalig staan ze te huilen. De scherpe stoppels hebben hun voeten en benen geschramd. Als de honden, de drijvers en de jagers haast bij hen zijn, schreeuwen de kleinsten: ‘mamma!’

De zakken met veldvruchten liggen her en der verspreid; één zak ligt voor hun voeten. Met gebogen hoofden kijken zij strak naar die ene zak.... hun eten voor de winter.... hun schuldbekentenis. De jagers roepen ‘af’ naar de honden. Een van de drijvers schudt de zak leeg: wortelen en koolrapen.

‘Deeve zeet g'r!’ roept iemand. En 'n ander:

‘Deeve motte gesjtraof weirde!’ En weer iemand:

‘Krapuul zeet g'r!’

Armoedige drijvers en rijke jagers roepen als één stem naar die rillende kinderen. Stil huilend blijven zij opeengedrongen staan. Wat gaat er met hen gebeuren?

Het idee komt weer van Baltus Bieldermans. Zij zullen de kinderen meenemen naar de Vel, ze daar in een lege runderstal een tijdje vasthouden en zeggen, dat de gendarmes komen. Dan zullen ze verder dat stelen wel uit hun lijf laten.

Driek gaat even met het kleine meisje thuis langs en vertelt aan Leineke en Helein wat er gebeurd is. Zij geven de kleine een beker warme melk. Haar snikken heeft eindelijk opgehouden en als zij haar eigen naam hoort fleurt zij helemaal op. Leineke weet, dat zij 'Lieske' heet, zij is de jongste van de Vildersjtröp.

'Lieske....!', zij lacht naar Leineke.

Driek draagt haar naar huis.

De Vildersjtröp is de laatste jaren aan de drank geraakt. Zo ineens van vandaag op morgen, zegt zijn vrouw, die het maar niet kan begrijpen. Nu lijden zij ook armoede en honger, vooral sinds haar man ziek is.

Zij vertelt ook, dat hun twee jongens nog niet thuis zijn. Er komt een vrouw binnen; zij zit ook in grote onrust te wachten op haar twee kinderen. Als zij hoort wat er gebeurd is, loopt zij naar buiten en vertelt het aan de buren.

De Vildersjtröp zit met een wit weggetrokken gezicht bij de schouw. Hij wenkt Driek dichterbij en vraagt:

'Waor auch dei van te Nietese d'r bië?' En als hij hoort, dat Baltus vooral de jacht op de kinderen inzette, vloekt hij, grijpt Driek vertrouwelijk bij een arm en praat geheimzinnig fluisterend in zijn oor.

Driek kijkt ongelovig en verbleekt.

'Ich sjweir, dat 't waor is wat ich dich zèk!' zegt de Vildersjtröp tenslotte met grote ogen van eerlijkheid. Nu fluistert hij Driek nog wat in 'n oor en besluit dan hardop:

'Zèk 'm dat mèr en doe zuls ziën, dat 't waor is....!'

Samen met drie vrouwen gaat Driek door het donker naar de Vel. Zwijgend en vastberaden lopen zij achter hem aan. De opkomende maan laat hun schaduwen grillig verspringen over de karresporen in de veldweg.

Op de hoeve slaan de honden aan nog voor zij er zijn. Even blijven zij in het donker onder de poort staan. Het helbleke maanlicht valt scherp over een witte muurgevel en een gedeelte van de grote mestvaalt. De kettinghonden gaan tekeer. Door twee ra-

men valt licht op de binnenplaats, lawaai van stemmen en gierend gelach. Van de kinderen geen spoor.

De deur van het woonhuis zwaait open. Twee mannen komen lallend naar buiten en gaan vanaf de stoep staan pissen in de mestvaalt. Als zij ‘koesjt’ naar de honden roepen, komt Driek met de vrouwen achter zich aan naar voren in het maanlicht.

‘Woë zint de kinger?’ roept hij en het weergalmt tegen de gevels. De twee kijken op, maar rennen dan meteen naar binnen. Luid pratend en lachend komt daarop iedereen naar buiten. Maar als zij Driek zien met dat groepje zwijgende vrouwen, valt er een stilte.

‘Woë zint de kinger?’ vraagt Driek weer. Dan komt Baltus briesend naar voren, blijft wijdbeens voor hem staan en vraagt wat hij godverdomme voor een klootzak is om er vandoor te gaan en wat hij met die kinderen te maken heeft. Zij hebben gestolen, dat heeft iedereen gezien, en daarvoor moeten ze gestraft worden. En als die wijven niet zorgen dat zij van het erf afkomen, worden de honden losgelaten.

‘Dat moste ins riskeere, doe volgevreite verke!’ roept een van de vrouwen en de twee anderen schreeuwen krijsend, dat het een schande is, dat hier wordt gevreten en gezopen terwijl zij kreperen. En ‘honger jeugt de wouef oët d'r bösj!’. Als de een alles en de ander niks heeft, moeten zij zich daar niet over verbazen. Baltus komt dreigend op hen af, maar Driek gaat voor hem staan:

‘Noë moste ins good loëstere Bieldermans,’ rustig, bijna als een bezwering, zegt hij:

‘Bie die kinger zint twië jonge van de Vildersjtröp. En noë mot ich tich van de Vildersjtröp zèkke, dat 't mets van Odekirke gereid likt. Më neet!’

De woorden blijven hangen binnen de muren van het erf. Met een ruk draait Baltus zich om:

‘Laot ze mèr laope, dat verdomd krapuul.’ Meer weet hij niet te zeggen.

Ineens klinkt er vanuit een stal hulpgeroep van de kinderen:

‘Help.... help!’.... ‘Mammaaa!’.... ‘Hellep....!’

Dwars over de mestvaalt lopen de moeders erheen, 'n Paar drijvers willen erop af, maar Baltus roept in de deur:

‘Laot ze mèr, zoë is 't good geweis.’

Diezelfde nacht brandt hoeve de Velde tot de grond toe af. Binnen een jaar laat de heer van Genhoes de boerderij geheel in steen weer opbouwen en in een jaartalschrift boven de poort trots vermelden:

> IVbente LIbero barone ferDInando
> de bongart ImpeLICI e CInere sVrgo.

Die winter sterven veel kinderen.... ook Lieske van de Vildersjtröp....

Dec. 1822 Geboorte en dood

Liefde, geboorte en dood huizen in dezelfde bedstee. Kinderen worden er verwekt en geboren. Veel van hen zien ternauwernood het levenslicht, zij sterven kort na hun eerste schrei.

De mensen zijn vertrouwd met de dood, maar hun leed is er niet minder om. Zij hebben er geen vrede mee, wanneer de kerkklok telkens opnieuw weer klaagt om een dode.

Om de twee jaar, prompt nadat Leineke met zogen heeft opgehouden, meldt zich een kind. En als dat kind kort na de geboorte sterft, meldt zich het volgende zoveel eerder. Leineke berust daarin: zo is dat nu eenmaal.... vrouwen moeten altijd beschikbaar zijn.... kinderen baren.... leven geven....

Kuëbke, haar oudste, is nu zes jaar. Haar tweede zou naar zijn vader IJoannes Hendrijckos heten. Waarom zij dat zo gewild had kon zij zelf niet zeggen, maar zij had erop gestaan. Het kind stierf nog dezelfde dag waarop het geboren werd. Zoveel tranen, ook omdat het juist een Drieksjke was!

In februari 1820 werd weer een kind geboren, een jongen, opnieuw een IJoannes Hendrijckos. Hij bleef in leven. En nu, ruim twee jaar na dát Drieksjke, verwacht zij weer een kind.

Op een donkere december-dag zit zij dromend in het haardvuur te staren. Haar handen gaan over de gespannen welving van haar buik.... daar voelt zij het zacht golvend bewegen. Het kan een kerstkind worden.... maar zij wil graag een meisje.... een dochter aan wie zij haar kerkboek kan doorgeven.....

Weer voelt zij het kind en als Kuëbke en Drieksjke aan haar rokken komen hangen, bevangt haar een ontroering zoals alleen

maar moeders kennen.... Stil voor zichzelf bidt zij het ‘Gebedt voor een bevruchte Vrouwe’, dat zij al lang van buiten kent. Op hoeveel van haar huwelijksdagen heeft zij het niet gebeden!

‘Oh, Moeder Gods Maria, die onsen Salighmaeker Jesum Christum, ontfangen ende gebaert hebt: ick arme sondaresse bidde U ootmoedelijck, wilt mij deze genaede verwerven, dat de ontfangene vrucht mijns lichaams naer geluckige geboorte, het H. Sacrament des Doopsels ontfange, ende ick nevens de Selve, nae dese wereldtsche ellende, tot aanschouwinge van het Goddelijck aenschijn, bij U, ende alle U uytverkorenen geselschap moge geraecken. Amen.’

Angst en oop, onzekerheid en vertrouwen verwarren haar telkens als zij het bidt. De kinderen kunnen haar toch zeker niet missen in ‘dese wereldtsche ellende’.

De jongens dringen aan, zij móét wat spelen, zij heeft nog even de tijd voordat zij het vee moet gaan verzorgen. Leineke legt de citer op tafel. Zij zingt een lied en begeleidt het met tokkelende muziek. Een Duits lied, dat de schemer-donkere keuken vult met onzegbare weemoed.

Die week voor kerstmis staat alles koud en grauw in de druilerige regen. Tot het laatst blijft Leineke bezig in keuken en stallen. Helein, die ‘mem’ genoemd wordt sinds zij grootmoeder is, let op de kinderen. Driek werkt op de Bongerd, dagen achtereen dorsen van 's morgens vroeg tot 's avonds laat.

Vandaag wil het maar niet licht worden. De schuurpoort staat wagenwijd open en nog is het donker daarbinnen. Als de dorsers nieuwe schoven op de dorsvloer gooien, zien alleen de rondflemende katten de muizen en grijpen ze met uitschietende klauwen.

De drieslag van de vlegels klinkt ver over de eenzaamheid rondom de hoeve. Als de dorsers het graan keren met klompevoet en vlegelsteel, is er gepraat en gelach.

Servais Vincken en Ulri Degens, de dorsgezellen van Driek, zullen getuigen zijn bij de aangifte van het kind. Dat is afgesproken en....:

‘Mit twiëe dröpkes bèste neet van oos aaf!’ Zij zullen morgenvroeg om zeven uur even langs komen, dan horen zij wel hoe het ermee staat. Driek moet maar zorgen, dat zij met een meisje op stap kunnen! Hij heeft toch al twee jongens en Ulri zou ein-

delijk wel eens met een vrouw voor de burgemeester willen staan! Maar één ding is zeker: als het weer een jongen wordt, dan is Leineke thuis de baas, want bazige vrouwen krijgen alleen maar jongens!

Driek kan met dat alles maar moeilijk lachen.

Na het werk trekt hij de breedgerande hoed diep over het hoofd en gaat door de regen naar huis. Daar is nog niets aan de hand. Helein heeft de karnemelkse pap klaar en Leineke brengt de jongens naar bed. Zij slapen in het kamertje bij 'mem', Kuëbke in de baktrog en Drieksjke in een bedkistje.

Driek en Leineke gaan zelf ook vroeg naar bed. Zij legt zijn hand op haar buik:

'Veul ins, wat ei drök sjraveleirke. Dat zaal waal weer eine jong weirde!'

Diep in de nacht beginnen de weeën. Zij wil Driek niet wekken, hij was zo moe. Rustig afwachten maar, het is niet haar eerste bevalling.

Maar dan breekt plotseling het water, zij raakt haast in paniek. Driek moet hals over kop naar de buren. Zij hoort de poortklink van Kleintjes hard en ongeduldig slaan.

Alles gaat nu vlug. Helein is al bij haar en stelt haar gerust. De buurvrouwen komen en brengen alles in gereedheid. Driek draagt de kinderen naar Kleintjes, slapend hangen ze over zijn schouder. Op de nieuwe strozak kruipen zij als nestdiertjes tegen elkaar en slapen verder.

Het huis aan de Putweg staat ineens vol leven en licht in de nacht. De vrouwen zijn druk in de weer bij haardvuur en bedstee. Driek moet maar verdwijnen, naar het kamertje van 'mem' of naar de zolder.... Bij zo'n geboorte is geen manskerel nodig, triomferen de vrouwen.

Leineke had hem wel graag bij zich gehad, maar zij wil zich niet tegen de vrouwen verzetten. Hij wacht en luistert, machteloos, in het donkere kamertje. Haar gekreun snijdt door zijn eigen vlees. Hij probeert te bidden, maar zijn gedachten zijn bij haar. Het duurt lang daarbinnen.... geschuifel en gefluister van vrouwen.... en telkens dat kermend gekreun.... en dan weer wachten. Die onzekerheid is het allerergste. Eindelijk.... zijn moeder. Hij moet onmiddellijk vrouw Dresen halen, het zal wel een zware bevalling worden. Maar de oude vrouw heeft ook geholpen bij Kuëbke! En toen was toch alles goed gegaan. Hij draaft al door

het gehucht. Het klotsen van zijn klompen slaat tegen de slapende gevels.

Na een half uur is hij terug samen met de oude vrouw. In het spookachtige licht van twee olielampjes ziet hij Leineke, zij is bleker dan ooit. Bevend zoekt zij hem met haar ogen, zweetdruppels staan op haar voorhoofd. Hulpeloos fluistert zij:

‘Driek, bliëf bie mich, ich bèn bang!’, 'n radeloos smeken. Driek voelt het. Natuurlijk blijft hij bij haar en de vrouwen zeggen er ook niets van. Hij veegt het zweet en de natte haren van haar voorhoofd. Zijn harde eelt-handen strelen zacht over haar wangen en trillende mondhoeken.

Vrouw Dresen geeft aanwijzingen: warm en koud water, een schaar, doeken, een kruikje azijn, touw.... Het wordt een stuitbevalling, een marteling op leven en dood.

Persen.... ja, flink persen en diep zuchten....

Maar Leineke is uitgeput, zij kan niet meer na zoveel uren. De vrouwen drukken op haar buik, duwen het kind met moeite de wereld in.... het is al vroeg in de morgen....

‘Ich huur 'm neet!’ huilt Leineke.

‘Eine jong!’ roepen de vrouwen, terwijl vrouw Dresen het schepseltje als een gestroopt konijn aan een been omhoog houdt en in warm en koud water dompelt. Driek durft niet meer te kijken. Hij ondersteunt Leineke, bloed bonst door zijn hoofd.

Eindelijk het verlossende geschrei! Afgetobd en dankbaar sluit zij de ogen. Driek streelt de verwarde haren uit haar gezicht. De vrouwen zijn druk bezig met het kind. Tenslotte leggen zij dat bundeltje, waarin alleen een verfrommeld snuitje te zien is, naast haar in het bed. Leineke lacht naar het pasgeboren kind, dat haar zoveel deed lijden.

Helein trakteert vrouw Dresen en de buurvrouwen. En alsof zij de borrel geroken hebben, daar zijn Servais en Ulri, de getuigen, ook al. Zij krijgen alvast een ‘dröpke’. Niet meer dan een, want zij moeten de pastoor nog gaan waarschuwen en de peter, Adam Limpens. Driek haalt de meter op, Anna, een zus van Leineke. Het bundeltje wordt in een deken gepakt. Het is nog nacht-donker als zij langs het kerkpad naar Wijnandsrade gaan. Anna wil het kind graag dragen. Driek houdt de stallantaarn voor haar omhoog; in de lichtvlek kan zij zien waar zij loopt.

Als zij in Wijnandsrade komen zijn de getuigen er al en om zeven uur precies staan zij allemaal voor de burgemeester in een

kille kamer, schaars verlicht met een bollampje.

Het bundeltje wordt uit de deken genomen en voor de burgemeester op tafel gelegd. Het is een kind van het mannelijk geslacht bevestigen de getuigen, die dat zelf ook niet gezien hebben.

Hoe het moet heten! Renerus! De akte wordt voorgelezen. Servais en Ulri kunnen niet schrijven, dat wordt dan ook nog in de akte opgenomen.

Na de burgemeester de pastoor. Die staat al vol ongeduld achter in de kerk te wachten. Hij foetert tegen Anna en Adam, die het ook niet kunnen helpen. Nog voordat Driek met het kind bij hem is, begint hij al met vragen aan peter en meter:

'Wat vraagt ge van de kerk?'

'Het geloof!' mompelt de koster in hun plaats.

'Wat geeft u het geloof?'

'Het eeuwig leven!'

En nog voor het kind een beetje uit de doeken is gedaan, prevelt hij al de Latijnse gebeden, blaast en bezweert met geheimzinnige woorden en gebaren. Een tovenaar in het flakkerend kaarslicht: 'Exi ab eo immunde spiritus....'

Snel - snel - gaat alles achter elkaar, kruisjes op dat kopje, het zout der wijsheid op die lipjes en weer bezweringen, kruistekens, handoplegging, het 'onze vader', Latijnse gebeden, speeksel aan neus en oortjes, verzaking aan de duivel, zalving, geloofsbelijdenis en tenslotte de doop met water boven de doopvont.

Anna en Adam houden de doopkaars en het kind vast. Het huilt niet, merkt Driek, het ziet paars van de kou. De pastoor is klaar, de koster krijgt wat geld. Het is allemaal snap-snel afgewerkt, alledaagse sleur, ontluisterd mysterie, ontheiligde wijding.... Maar Driek ergert zich al lang niet meer aan de pastoor.

Buiten blinken de vijvers mysterieus in het schemer-donker van de ochtend. Bij de Putweg staan de kinderen van Kleintjes hen al op te wachten. Zij mogen het 'kiendje kiëke'. Juist als Driek met peter en meter en de kinderen achter zich aan naar binnen wil gaan, komt vrouw Somers naar buiten: 'Driek, koom gaw nao binne!' en aan Adam en Anna met het kind vraagt zij om naar Kleintjes te gaan, daar kunnen de kinderen ook naar het kindje kijken.

Als Driek de keuken binnenkomt slaat 'n weëe lucht hem tegen. Angst bespringt hem als een weerwolf. Eén grote konsternatie:

zijn moeder huilend bij de schouw, met bloed doordrenkte lappen in een hoek, vrouw Dresen vraagt naar de pastoor.... vlug... en vrouw Kleintjes staat met uitgestrekte armen bij de bedstee luid te roepen: ‘Bloed sta stil door Christus' wil!’ en weer opnieuw: ‘Bloed sta stil...!’ En daar... neen... het mag niet waar zijn.... Leineke.... lijk-bleek, het hoofd omlaag op de strozak zonder kussen.

‘Leineke....!’ Langzaam slaat zij haar ogen op.

‘Driek....,’ haar stem is zwak, ‘'t Is neet good mit mich.... zörg good veur de kinger. Gaef dit kiendje mèr 't kirkbook.... ich....’ Zij doezelt weg, zij is was-bleek.... zij is dood.

Driek grijpt haar hoofd in beide handen: ‘Leineke....!’

Op dat moment komt Anna binnen met het bundeltje in haar arm en Adam achter haar aan. En in de beklemmende stilte van al die verslagen mensen fluistert peter en meter:

‘'t Kiendje is doëd.’

‘'t Kiendje is áúch doëd!’ jammert Helein luid.

Het was al dood, toen het bij Kleintjes uit de deken genomen werd. Neske va Kleintjes had haar handjes op dat gefronseld gezichtje gelegd en gezegd:

‘Dat kiendje haet koud’ en toen zagen ze allemaal dat het dood was.

‘Och wat jaomer.... 't is doëd!’ prevelden de kinderen en Neske was gaan huilen.

Driek is opgesprongen, weet niet wat hij moet, grijpt het bundeltje en drukt het bij Leineke in de bedstee. Dan knapt er iets in hem, alles stort ineen, hij staart in een duister gat.... weer die ontzettende leegte.

Pastoor komt te laat met ‘de teerspijze voor haar laatste reis’. Hij zegent Leineke en prevelt gebeden over haar en het kind. Dan legt hij een hand op de schouder van Driek:

‘Ein mooder die sjtörf es ze nuuj leive geuf, geit reigelrech nao d'n hiëmel,.....

Driek hoort het niet. De mensen in de keuken merken, dat pastoor ontroerd is. Een ruwe bolster met een zachte pit, denken zij.

Leineke ligt in het kamertje opgebaard op de tafel met stro. Het bundeltje, Renerus, ligt op haar ingevallen schoot.... zijn moederschoot. Zijn geboorteschrei was het enige dat de wereld ooit van hem hoorde.

Driek staat aan het hoofdeinde en staart dof voor zich uit.

In de keuken zitten Kuëbke en Drieksjke op de bank achter de tafel. Met grote ogen kijken zij naar alle mensen die binnenkomen.

‘Erm kinger!’ roepen de tantes, als zij die twee daar zien zitten. Dan lopen zij huilend door naar het kamertje, dat zich langzaam vult met zacht gesnik en gekerm, één grote droefenis. De mensen schudden hun hoofd, als zij Driek daar zo roerloos zien staan. Op de tafel, bij het kruis en het wijwater, ligt het kerkboek.

Moeder en kind worden in één kist begraven. De ‘naobersjap’ regelt alles. Driek heeft er part noch deel aan. De woorden van familieleden en vrienden bereiken hem niet. Kerk en pastoor, gebed en zang, graf en kist.... het is één kwade droom.

Als na het begrafenismaal iedereen vertrokken is, zorgt ‘mem’ voor de kinderen en hij voor het vee. 's Avonds, alleen in de bedstee na zoveel jaren, ligt hij in het donker te staren zonder slaap, zonder gedachten.... totdat ineens alles tot hem doordringt en hij uitbarst in een jammerend huilen. Helein hoort het. Zij komt uit haar kamertje en gaat naast hem staan. Zij kan haar tranen niet bedwingen, grijpt zijn hand en zegt:

‘Jong, doe höbs nog twië kinger, dat maogste neet vergeite!’

Juni 1826 De keuze

In volle vrijheid kiezen.... zelf je leven bepalen.... zonder dwang van buiten af.... helemaal jezelf zijn.... werkelijk vrij zijn..... Bestaat dat?

In de kerk, bij het eerste jaargetijde voor Leineke, werd Driek zich ineens bewust van die sluipende vergetelheid. Hoe zou hij haar ooit kunnen vergeten? En nu waren er al dagen, ja weken, waarop hij niet meer aan haar dacht. Soms sijpelde uit verborgen zieleplooien zelfs een soort gevoel van bevrijding. Hij verwierp het als een onwaardige gedachte, 'n verbreken van eeuwige trouw. Maar het bleef doordruppen en holde zijn zekerheid uit. Bij het werk maakten vrienden toespelingen op een nieuwe vrouw, hij was nog jong. Er werden zelfs namen genoemd. En ongemerkt bijna begonnen zijn gedachten te spelen met die en

met die. Het werd een opwindend spel, 'n soort vreemd-gaan met verschillende vrouwen.

Totdat ook de pastoor bij de biecht zei, dat hij beter weer kon trouwen. Toen draaide met één slag zijn fantasie weer terug naar de nuchtere werkelijkheid.

Het was maar goed, dat ‘mem’ er nog was na de dood van Leineke. Zijn goeie moeder, zij was wel ‘versleten’, maar zij zorgde toch altijd nog voor de kinderen, als hij bij de boeren werkte.

Maar nog geen jaar later was ook ‘mem’ gestorven. Zo stil en bescheiden als zij geleefd had, zo rustig was zij heengegaan. Zij was een van die vrouwen die, zonder op te vallen, van hun leven een monument van vrede en goedheid weten te maken, dat lang voortleeft na hun dood, terwijl zij zelf maar al te vlug vergeten worden.

Toen ‘mem’ er niet meer was hadden Kuëb en Drieksjke zich helemaal aan Driek gehecht. Hij was nu hun toeverlaat in het leven van alledag. Maar in hun dromen leefde Leineke voort. Vooral in de fantasie van Kuëbke werd zij steeds mooier..... rees zij glimlachend op uit haar graf in een lang wit gewaad... een wenkende madonna....

Op een zondag-namiddag had Driek de jongens meegenomen naar hoeve de Bongerd. De stoffige dorpstraat lag loom doezelend in de felle zon. Veel mensen zaten in de schaduw van hun huis, de mannen in hemdsmouwen, de vrouwen met de beste schort voor. Driek groette iedereen met een woord over het weer en de warmte. Maar als hij voorbij was, voelde hij hun ogen in zijn rug en hij wist wat zij dachten en waarover zij gingen praten: die gaat met de kinderen naar zijn aanstaande vrouw!

En zo was het ook. Zijn vrouwen-fantasieën waren samengebald in de tastbaarheid van een struise boerenmeid. Anna Heuts, afkomstig uit Heerlen, jong en sterk, werkte ook op de Bongerd. Door haar postuur en haar donker haar had zij iets van zijn moeder.

Driek zou niet kunnen zeggen, waarom zíj het juist was. Het was ook nauwelijks een keus van hem. Het leek meer alsof het zo zijn moest, een soort voorbestemming of noodlot. Maar ook dat was het niet helemaal, hij hield van haar. Het was nog eerder

zo, dat zij hèm op een vreemde manier voor zich had gewonnen dan dat hij haar had gevraagd. Zij boeide hem.

Die zondagmiddag hadden zij samen gepraat in de achterkeuken van de Bongerd. Driek wilde zien, hoe de jongens haar zouden opnemen en meer nog hoe zij tegenover de kinderen zou zijn. Zij had een harde stem, zoals stalmeiden vaak hebben. Toch klonk het vriendelijk, toen zij Kuëbke vroeg hoe oud hij was. 'Nuuge jaor' had de jongen gefluisterd. Drieksjke, pas vijf, was verlegen aan de broekspijpen van Driek blijven hangen. Met veel moeite had hij het kind ertoe kunnen bewegen die vreemde tante een handje te geven.

Neen, die eerste ontmoeting van haar met de jongens was niet zo hoopgevend geweest. Maar dat zou wel beter worden, als zij maar eenmaal aan haar gewend waren.

Hij trouwde met Anna en iedereen zei, dat het goed was dat er weer een vrouw bij hem in huis kwam.

Op een warme zaterdagnamiddag in juni zit Driek in de schaduw van een appelboom en haart zijn zeis. Regelmatig tikt de hamer op het scherp van de snede. Haast onzichtbaar langzaam schuift de zeis over de ijzeren haarpin tussen zijn gespreide benen.

Met het eentonige geklop dwalen zijn gedachten naar Anna. Zij is in verwachting, in de achtste maand al. Anna verschilt wel veel van Leineke, dat ontdekt hij met de dag meer. Zij heeft iets van uitersten, 'n soort primitief en instinktief gemoedsleven. Zij kan het ene moment goed en hartelijk zijn en kort daarna vinnig en grof. Driek wist dat, voordat hij haar trouwde. Hij had haar lang genoeg meegemaakt op de Bongerd. Maar iets in haar trok hem, nam dwingend bezit van hem. Hij kon het moeilijk verklaren, maar zij had iets bijzonders. Was Leineke innemend, Anna was opwindend; Leineke meer liefde, Anna meer hartstocht. Was Leineke altijd wat gereserveerd, Anna gaf zich helemaal.... of.... helemaal niet.

In hun eerste huwelijksjaar had hij bij haar een opwindende kant van de vrouw ontdekt, die hij nog niet kende. Wat bij Leineke een subtiel en verfijnd spel van liefde was, werd bij Anna een heftige storm van wederzijdse hartstocht. Hartstochtelijke liefde.... hartstocht zonder liefde....? Soms bekruipt hem het vage gevoel, dat Anna hem naar de aarde trekt, terwijl Leineke hem ophief.

Leineke had iets bijzonders, iets bovennatuurlijks bijna. Het licht dat in haar ogen glansde op momenten van vervoering verhoogde zijn verrukking. De fonkelende ogen van Anna hebben geheimzinnige diepten van duistere wellust. Zij bedwelmt hem. Wellustige liefde....? Is er toch een zonde van het vlees..... de grote zonde?

Het zijn allemaal maar vage gevoelens, maar geen zonde.... Zij zijn immers getrouwd. Hij houdt van haar en zij houdt van hem, ook al golven liefde en afkeer hartstochtelijk op en neer.

Er is nòg een groot verschil. Leineke was altijd bereidwillig, zo niet Anna. Die vanzelfsprekendheid waarmee Leineke hem telkens aksepteerde bestaat niet voor haar! Zij is vrijgevochten, zij kan stroef weigeren. De eerste keren werd dat aanleiding tot heftige uitbarstingen. Bleef Driek aandringen dan klauwde zij van zich af als een wilde kat. Zij barstte los in grove woorden en gierend gehuil, haar woede kende geen grenzen.

Driek kon daar niet tegen, herrie maken lag niet in zijn aard. Hij legde zich neer bij de feiten en leerde al vlug, dat hun hartstocht voor elkaar het telkens weer won van de vijandigheid. Het werd een bitter-zoet huwelijk van liefde en woede. Ja, hij heeft een wilde volbloed-merrie gekocht, hij houdt er hartstochtelijk van maar is er tegelijkertijd wat bang voor!

Glimlachend over die vergelijking haart hij rustig verder. Als hij opkijkt staat iemand voor hem, de halfwinnaar Cordewener van de Bongerd.

Driek moet maandagmorgen komen hooien, er moeten een paar bunders gemaaid worden. Het is goed dat hij zijn zeis al gehaard heeft.

Driek blijft doorgaan met haren en onder het eentonig getik van de hamer wenkt hij met zijn hoofd opzij naar het eigen stukje gras, dat hij nog moet maaien.

‘Dat is get veur 'n gow oër!’ zegt Cordewener. Hij moet dan maandag maar tegen de middag komen. Driek klopt verder en zegt, dat hij dan bij Kleintjes moet helpen, dat dat al lang beloofd is.

Cordewener hoort alleen nog dat irritante getik. Er wordt geen woord meer gezegd.

Driek kent de boer. Hij weet dat die nu rood aanloopt als een kalkoen en aanstonds kakelend losbarst. Maar er gebeurt niets. Cordewener loopt enkele passen weg, draait weer om en zegt:

‘Este maondig neet köms, hoefs te noëts mië te komme!’ Dan loopt hij door de huiswei regelrecht naar de straat.

Driek houdt op met haren. Ergernis, woede en opstandigheid beuken als een zware vuist-hamer in zijn borstkas. Cordewener kan verrekken met zijn hooi. Alsof hij dag en nacht klaar moet staat voor die gierige boer, die hem een vol uur inhield toen hij na de dood van Leineke een kwartier te laat kwam, die de vrouw van Ulri Degens maar precies tot tien uur uitbetaalde, toen Ulri onder een zware kar vermorzeld werd. Dat was omtrent tien uur 's morgens gebeurd.

Cordewener of Kleintjes? Dat is toch geen keus. Hij krijgt van Kleintjes een stuiver per dag meer. Maar dàt is het niet; Kleintjes is 'n ‘naober’ aan wie hij veel te danken heeft. Maar is de Bongerd niet zijn brood.... regelmatig werk....?

In zijn hart heeft hij al lang gekozen. Kleintjes zelf zou hem zeker aanraden om naar de Bongerd te gaan. Maar Driek zal het hem niet vertellen, de kleine boer moet ook zijn hooi tinnen krijgen. Bijna triomfantelijk denkt hij: die groten moeten niet in alles hun zin krijgen.

's Avonds in de bedstee vertelt hij zijn besluit aan Anna.

‘Doe bès sjtapelgek!’ zegt zij en draait hem de rug toe.

Enkele dagen later - Driek is bij Kleintjes aan het hooien - begint Anna verwoed het huis op te ruimen, zoals zwangere vrouwen soms doen. Ze ‘kraome’, zeggen ze bij haar in Heerlen. Het is de uiting van 'n soort oer-instinkt, zoals bij dieren die een plek klaarmaken om hun jongen te werpen.

Het hele huis, van zolder tot kelder, wordt onderste-boven gezet. De jongens moeten meehelpen, Kuëb water dragen en Drieksjke vegen. Anna is op zolder bezig, als de jongens even in de huiswei zijn. En dan gebeurt het. Door het zolderluik vliegt van alles naar buiten: 'n ouwe strozak, kapot gevreten kledingstukken, 'n groen-zwarte hoed, twee gerafelde strohoeden en dan..... de citer van Leineke..... en daarachteraan 'n paar boeken!

‘Nein, neet doon!’ schreeuwt Kuëb. Maar het is al te laat. De citer kraakt, een snaar springt los en blijft langzaam heen en weer veren. Om het instrument hangt even een zacht gezoem... een laatste zucht....

Kuëb en Drieksjke dragen citer en boeken naar het bakhuis, hun

hart vol weemoed en.... haat. Anna gooit juist weer wat rommel door het luik en ziet de jongens lopen.

‘Wat mot dat mit dein awwe kraom?!’ roept zij geërgerd.

Horen zij haar niet of doen zij maar alsof zij niets horen? Stugge stijfkoppen zijn het en dat hebben zij niet van Driek..... Vooral die Kuëb, als hij haar ziet klapt hij dicht als een mossel. Alsof hij haar voortdurend wil laten voelen: je bent m'n moeder niet, ook al moet ik ‘mooder’ zeggen. Zoiets gaat op den duur op je zenuwen werken.

De jongens hebben hun geheime bergplaats in het bakhuis. Hier spelen zij graag, zij hebben er geen last van haar schelle stem en van haar bevelen. In de asruimte onder de bakoven worden de boeken en de citer veilig geborgen.

Kuëb blijft alleen achter in het bakhuis, hij zal haar niet meer helpen. Hoe kan zij zoiets doen? Het kropt in zijn keel... hij zou haar... Soms droomt hij van haar. Verwarrende dromen, waarin zij hem prangend tegen haar grote witte borsten drukt en hij niet weet of zij hem wil liefhebben of vernietigen. Buiten zijn dromen is hij eigenlijk bang voor haar. Toch zou hij soms wel van haar willen houden, maar het is hem onmogelijk om zich hoe dan ook tegenover haar te uiten.

's Avonds aan tafel vraagt Anna, waar zij met die oude rommel gebleven zijn. Kuëb krijgt 'n rooie kop, Drieksjke staart in de pap, geen van beide zegt een woord.

‘Wat veur awwe kraom?’ vraagt Driek.

Anna vertelt, dat zij de zolder heeft opgeruimd en dat de jongens de rommel, die verbrand moest worden, naar het bakhuis hebben gedragen. En half ernstig, half spottend zegt zij tegen Driek, dat hij er de oven maar mee moet stoken.

Driek zwijgt geërgerd. Direkt na het eten gaat hij naar het bakhuis en vindt er al gauw de citer en de boeken.... ook het kerkboek, dat doorgegeven moest worden.

Dus dàt is het! Die spullen van Leineke liggen haar in de weg! Driek praat nooit met haar over zijn eerste vrouw. Met Allerheiligen bezoekt hij haar graf en dan heeft hij al het gevoel, dat Anna hem dit kwalijk neemt. Is zij jaloers op een dode? Bestaat zoiets.... zo'n giftig soort wantrouwen? Moet hij nu toch nog tussen beide kiezen?

Als hij met de citer en de boeken in de keuken komt, staat Anna met de rug naar hem toe bij het vuur. De jongens op de bank kij-

ken verbaasd op. Hoe heeft hij alles zo vlug kunnen vinden?

Als Driek zegt, dat zoiets toch niet verbrand hoeft te worden en dat het weer teruggaat naar de zolder, draait Anna zich met een ruk om. Zij is krijtwit, gaat vlak voor Driek staan en sist in zijn gezicht:

'Es tich ze neet verbrens, riët ichzelf die prölle aa gruzelemente!'

'Dat zint gein prölle en doe höbs nieks te....', maar Driek krijgt geen kans om uit te praten. Als een noodweer barst haar woede over hem los.

De jongens hebben wel vaker hun geruzie gehoord, maar dan alleen gedempt vanuit hun bedstee. Nu zitten zij er zelf bij, voor het eerst maken zij het van nabij mee. Ontzet staren zij naar die vrouw en hun vader. Eerst als Drieksjke luid begint te huilen houden zij op.

Driek kijkt van de citer naar de jongens, van de jongens naar het haardvuur en van het vuur weer naar de citer.

'Hij is noë toch verrineweerd,' bromt hij en gooit hem in het vuur. Hij heeft er al spijt van als de vlammen langs het hout kruipen en de snaren rood opgloeien. De snaren, die Leineke bespeelde.....

Hij moest dus toch kiezen en heeft haar laten vallen. Of is dat geen keus: een dood Leineke of een furieus levende Anna? Maar hij heeft ook de jongens in de steek gelaten. Kuëb zit stil te huilen.

Diezelfde avond nog, als Kuëb naar de mestvaalt gaat, loopt Driek achter hem aan naar buiten. Daar geeft hij de jongen het kerkboek:

'Hië Kuëb, dit kirkbook moste altied beware.'

De jongen voelt, dat Driek hem alle goeds gunt, maar dat hij ook niet alles kan doen wat hij graag zou willen. Een diepe deernis om zijn vader bevangt hem.

Nog geen maand later wordt het kind geboren. Het is een jongen en hij wordt genoemd naar zijn grootvader van vaders kant: Leonardus.... Leike. De jongens mochten kort voor de bevalling voor enkele dagen naar tant Marie en nonk Adam aan de holle weg in Wijnandsrade. Daar konden zij met andere kinderen door het oude bos zwerven, bloemen door de tralies van het 'Sjteiveshuuske' steken, spelen in de boomgaarden en dan bij Marie

terugkomen zonder verwijten van een harde stem.

Als zij weer thuis komen ligt het kind in het wiegekistje, het ruikt naar zoete melk. Anna ligt nog in de bedstee. Zij moeten bij haar komen. Wat is zij vriendelijk en wat praat zij zacht.... denkt Kuëb. Zij trakteert op een stuk peperkoek. Als Kuëb naar haar kijkt, lacht zij stil naar hem, alsof zij zeggen wil: jij bent groot en begrijpt dit allemaal wel. Kuëb lacht terug; hij zou werkelijk bijna van haar kunnen houden.

Een week later is zij weer op en ijverig bezig. Tussen alle werk door legt zij Leike te drinken aan haar volle, blauw dooraderde, borsten. Meestal zit zij daarbij op een stoel midden in de keuken, 'n statig zogende moeder.

Als Kuëb haar zo voor het eerst ziet, blijft hij even vol verwondering staan. Hun ogen ontmoeten elkaar vluchtig. Weer glimlacht zij, dan trekt zij langzaam haar borstdoek wat hoger. De jongen raakt verward en loopt naar buiten.

Op de stoep staat de ‘döppesjurger’ uit Kerkrade:

‘Broekt d'r jein bare, kroëke, pöt, döppes en ezoeget?’ vraagt de marskramer, terwijl hij al brutaal de ‘neire’ binnenstapt op weg naar de keuken. Kuëb zegt, dat hij even zal gaan vragen en loopt terug naar Anna. Maar die, het kind nog aan haar borst, trapt hem met een klompvoet onder zijn gat en roept:

‘Dooch die duur toe, doe houtepeird!’

Zij steekt haar borstdoek in, knoopt haar lijfje dicht en legt het kind in de wieg. Op de ‘neire’ kijkt zij met haar donkere ogen uitdagend naar de ‘döppesjurger’. Die vertelt een heel verhaal over de nieuwe weg, die van Aken naar Maastricht wordt aangelegd. Drie koetsen naast elkaar kunnen erover!

Kuëb luistert mee, maar blijft naar Anna kijken, naar die zwarte haren en die fonkelende ogen.

Hij zou haar moeten haten.....

Nog één keer moest Driek kiezen. Het ging om ‘werken of schoolgaan’. Anna kon niet inzien wat de jongens aan dat lezen hadden en al helemaal niet aan dat schrijven met zo'n ganzeveer! Nu Driek met zijn stommiteit minder werk had, moesten de jongens maar mee gaan verdienen, vond zij.

Voor Driek stond veel op het spel: zijn belofte aan Leike en de toekomst van zijn kinderen. En zonder er verder met haar over te ruziën stuurde hij de jongens iedere morgen naar kerk en

school. Maar toen werd zij kwaadaardig, haar woede trof nu vooral de jongens. Thuis van school werden zij meteen aan het werk gezet. Zij kregen meer slaag en gesnauw dan boterhammen.

Kuëb en Drieksjke sloten zich steeds meer af voor iedereen. Hun gezichten kregen die trieste trek, die sommige kindergezichten tekent. Zij werden schuw als gevangen vinken. Zij durfden zelfs niet meer met Driek te praten. Zij voelden hoe hun vader zelf eronder leed. Zelfs de mensen in Swier viel het op en er werd over gepraat.

Het draaide erop uit, dat Driek terwille van de jongens en de jongens terwille van hem het hoofd bogen voor haar geweld. Zij gingen alledrie werken en hoorden haar harde stem haast niet meer.

En zo kwam het, dat Kuëb en Drieksjke nooit behoorlijk leerden lezen en dat zij helemaal niet konden schrijven.

Het felle vuur van Anna werd door het leven zelf geblust.

Leike bleef haar enigst kind. Toen hij negen jaar was liep hij een ernstige ziekte op, die hij niet overleefde.

Haar smart was van een angstaanjagende heftigheid. Hartverscheurend huilend ging zij wild tekeer, niet om aan te zien!

Dat tomeloze verdriet had al haar energiek geweld en heel haar onstuimigheid verteerd. De gloed in haar ogen doofde en zij werd een wat klagelijke, vroeg oude vrouw. In wederkerige berusting leefden zij en Driek verder samen. Kuëb had met beiden te doen: hoe kon dat hartstochtelijk leven plotseling zo uitgeblust raken?

Enkele dagen voor haar dood was nog even iets van haar felheid opgeflakkerd. Kuëb, die toen net twee weken getrouwd was, kwam op bezoek aan haar ziekbed en vertelde, dat er veel Hollandse marechaussees te paard door het dorp trokken. De Hollanders waren bevreesd, dat Limburg een zelfstandig hertogdom wilde worden of bij de Belsj en desnoods bij de Pruis wilde komen. Driek had gezegd, dat die hele politiek hem geen barst interesseerde, dat het toch allemaal lood om oud ijzer was.

Toen was Anna ineens rechtop geveerd in de bedstee. Zij was heftig tegen Driek ingegaan en had bij hoog en bij laag beweerd, dat wij het beste Belsj konden zijn. Waarom? Dat zei ze niet. Driek en Kuëb konden ernaar raden.

Toen Driek even later het vee ging verzorgen, was Kuëb alleen bij haar achtergebleven. Haar vermagerde hoofd was teruggevallen in het kussen. De koortsblos op haar kaken en het - nog altijd - donkere haar op dat witte kussen gaven haar iets voornaams. ‘Kuëb, 't is aafgelaope mit mich,’ van haar harde stem was niets meer over.

Kuëb had niet goed geweten wat te zeggen en toen zijn koele hand haar klamme voorhoofd drukte, zei zij:

‘Doe mos mich alles vergeive!’

Hij probeerde haar duidelijk te maken, dat er niets te vergeven viel, dat hij het haar niet gemakkelijk had gemaakt, dat veel zijn eigen schuld was geweest en ook, dat zij altijd goed gezorgd had en dat zij de lekkerste kermisvla had gebakken, die hij ooit ergens gegeten had.

Toen hij dat allemaal had gezegd, zei zij:

‘Jong puuën mich ins!’

En zonder bedenken had hij haar van ganser harte gekust. In haar donkere ogen meende hij iets te lezen van geheime dingen die een mens kunnen beroeren tot op de drempel van de dood.

Op 30 april 1844 ging hij haar dood aangeven bij de burgemeester. In de overlijdensakte werd vermeld, dat hij haar ‘voedster-zoon’ was.

Okt. 1866 De laatste droom

Waken is dromen.... dood is ontwaken.... zien wat zou kunnen zijn....

Driek is oud geworden: vijfenzeventig jaar. Iedere zeven jaar van het mensenleven is één maand van 't jaar, heeft hij ooit gehoord. Hij zit dus met zijn vijfenzeventig jaar aan het eind van november.... wintertijd.... dood.

De zachte oktoberzon stooft het laatste fruit aan de bomen, die roerloos wachten in de windstille namiddag. Driek zit op zijn vertrouwde plekje achter het huis. Het is een heldere dag en tussen de bomen van de huiswei door kijkt hij uit op de akkers die omhoog lopen naar de horizon.

Fons van Driek, een van zijn kleinkinderen, plukt appelen. Knechten ploegen de akkers; de paarden spannen hun spieren en de mannen, wat gebogen, houden met beide handen de ploegstaart vast.

Fons zet de plukladder in de goudreinet. Die heeft Driek zelf nog geplant. Het was in de tijd toen we Belsj waren en Maastricht opgesloten zat vol Hollanders. Dat moet nu alweer meer dan dertig jaar geleden zijn. En nu plukt een kleinkind de vruchten. Je leeft voor je nageslacht....

Zal die Fons ook zijn leven lang dagloner blijven? En hoe zullen de kleinkinderen van hem straks leven....? Wacht even.... dat wordt dan rond 1940.... dan zal er toch zeker nooit meer oorlog zijn....

Urenlang kan hij hier op de bank zijn gedachten laten drijven naar verre horizonten van verleden en toekomst. Gedachten over leven en geluk. Zou hij het nog eens over willen doen....? Waarom niet....? Ofschoon.....

Zijn herinneringen worden steeds scherper. Onnozele feiten, waar hij zijn leven lang niet meer aan gedacht heeft, komen helder naar voren met de geur, de kleur en de hele sfeer van bepaalde jeugdmomenten.

Waarom is daar ineens die speelkaart, die hij als kind ooit vond onder een oude plank in de schuur? Een verschoten klaverboer met de reuk van vermolmd hout en schimmel. En hij staat weer in de schuur met die kaart in zijn hand en hij hoort op hetzelfde moment die kip huiselijk kakelend uit het stro komen. Het was op een hete zomerdag.... Waarom doemt juist dit simpele feit op in zijn geheugen en blijven duizend andere voor altijd begraven in vergetelheid?

Soms is hij lijfelijk terug in zijn eerste levensjaren.

De kleinste dingen ziet hij weer: de grillige vormen van het kalkvoegsel in de schoorsteen op zijn slaapzolder. De dansende lichtplekken tegen de zolderbalken, als de ochtendzon, weerspiegeld in de waterpoel, door het gevelluik naar binnen speelde. Dat fluwelige mos op de mergelmuur rond de waterput. Er waren letters in gekerfd, ook 'n grote groenbemoste L en een E. Was dat de naam van Leike, z'n vader? Maar die kon niet schrijven.... Liet hij het iemand doen om te overleven....?

De geur van rijpend graan met kamille, korenbloemen en papavers roept duizend dingen wakker. De zoete geur van klaver

vooral laat hem alles opnieuw beleven wat hij in de klaver beleefde: de koeien en zijn droomprinses, de jagers met Baltus, de zwaaiende vrouw op de horizon en Neel....

Na de dood van Anna had hij niet veel meer bij de boeren gewerkt. Hij genoot van zijn eigen huiswei en tuin, zíjn paradijs! En toen Driek met Mechtil Emons getrouwd was en bij hem inwoonde, trok hij er vaker op uit, op bedevaart, maar ook soms zo maar voor zijn plezier naar Maastricht. Vooral op marktdagen kon hij daar genieten van de drukte, de klepperende paardehoeven, de ratelende hondekarren, de ‘mooswiëver’ in een krans van manden en korven vol groente, het geroep, geblaf en gehinnik. Soms kocht hij er wat zaad of planten.

Iets in hem bleef hunkeren naar verre horizonten. Als hij jonger was geweest, zou hij naar Amerika getrokken zijn, zoals wel meer kleine boeren en dagloners deden.

Een mooie herinnering bewaart hij aan zijn heiligdomsvaart naar Aken met de kleine Fons van Driek 'n jaar of tien geleden. Fönske was toen acht. Zij hadden allebei nog nooit in de trein gezeten, al had hij hem enkele keren gezien in Valkenburg. Hij had vooral genoten van z'n kleinzoon, die stomverbaasd had staan kijken naar dat gevaarte, dat daar vanuit Houthem aan kwam draven en met scherp geknars tot stilstand kwam. De jongen had een paar stappen teruggezet en hijzelf had het ook niet erg begrepen op ‘dat monsterlijk machien’, dat daar stond te snuiven en te blazen en naar alle kanten sissende stoom blies.

Toen zij er eenmaal in zaten, trok hij op met schel gefluit en zwaar gestamp richting Aken. In Oud-Valkenburg waren 'n paar deftige mensen in het 1e-klas rijtuig gestapt en in Eys-Wittem trok een processie van vijftien biddende mensen de trein in.

Aken met zijn dom en stadhuis, zijn winkels en tapperijen had Driek al eerder leren kennen door Anna, die er als kind vanuit Heerlen dikwijls was geweest.

‘En noë gont v'r de kreem zoëke!’ had Driek na de mis in de dom tegen de verbaasde Fönske gezegd. Toen de jongen het stinkende warme bronwater proefde, had hij het proestend uitgespuwd. Maar Driek vertelde, dat koningen en keizers hier van dat water kwamen drinken en er een bad in namen. Toen had Fönske een ferme teug gedronken.

Zijn gedachten wentelen nu weer terug van Aken naar Anna en van haar naar Leineke, naar Helein en Leike, de Peikvot en de gebrandmerkte Joean Meulekes in hun keuken, toen hij nog maar net drie jaar was. Heeft hij dat echt meegemaakt of hoorde hij het alleen maar vertellen? Wat is droom en wat is werkelijkheid.....?

Tussen de oude appelbomen door kijkt hij uit op de akkers, die rechts worden afgeschermd door de bomen van 't Gebösjke en links door een berm met opgaand struikgewas. Daartussen trekt de horizon een strakke lijn tegen de hemel. Soms ploegt een knecht erover, een ver toneel tussen hoge coulissen.

Het is Driek nooit zo opgevallen, maar midden op de horizon staat een boom... 'n knotwilg, ofschoon dat op zo'n afstand niet met zekerheid te zeggen is. De hemel daarachter wordt almaar lichter en alles wijkt verder terug. De takken van de knotwilg, die nu scherp getekend staat tegen de heldere hemel, gaan langzaam wuivend op en neer.....

.....Maar dat is geen boom! Daar loopt iemand. De vrouw uit de stoppelklaver? Zwaait zij niet met een hamer....?

....Het is een man. Een gouden rand van dat merkwaardige licht hangt om zijn schouders. Dwars over de akkers komt hij naar de huiswei, een man in een donker pak en zonder hoed. Hij gaat door de doornhaag en kijkt even op naar Fons, die hem niet ziet en fluitend verder plukt. Naast het bakhuis blijft hij staan. Dan wenkt hij en roept:

‘Driek koom, 't loewt, 't wuurd tiëd!’..... het is Leike, zijn vader, die daar staat te lachen. Driek is blij dat hij hem zo vrolijk ziet.

‘Koom mit,’ zegt Leike en hij slaat een arm om zijn schouders... dat deed hij vroeger nooit.... Rustig lopen zij door de huiswei, zo hebben zij nog nooit samen gewandeld. Dwars over de akkers trekken zij naar de horizon met die gouden licht-hemel.

Ondertussen vertelt Leike, dat zij lang op hem hebben gewacht, maar dat zij nu allemaal samen op weg gaan. Wie allemaal? Neen, hij moet alleen maar meekomen en niet te veel vragen. De hemel wordt steeds stralender en ongemerkt lopen zij op een veldweg in zomers zonlicht. Links van de weg golven korenvelden, rechts geurt een klaverveld en weilanden staan vol bloemen. In een glooiende boomgaard zitten twee vrouwen in de schaduw van een oude appelboom, de ene is donkerbruin, de an-

dere blond. Ze dragen alletwee 'n helderwit kleed. De blonde speelt op een citer en de andere zingt. Kinderen lopen rond en plukken bloemen, die zij schaterend in het haar van de vrouwen komen steken.

Driek kan zijn ogen niet geloven: Leineke en Anna samen met hun vroeg-gestorven kinderen. Als de vrouwen hem zien, springen zij lachend op, lopen met open armen naar hem toe en kussen hem om beurten. Samen trekken zij verder, de kinderen volgen juichend. Overal sluiten andere mensen zich bij hen aan. Helein loopt al bij Leike, Marie en Adam komen uit een zijpad en daar is de familie Kleintjes en die van Somers. Eén groeiende stoet van mensen uit Wijnandsrade, vrolijk zingend en pratend in een zomerland vol zon.

Leike en Helein blijven voorop gaan, Driek volgt gearmd tussen Leineke en Anna. Daar komt nog een stel aanlopen: nonk Sjang en 't Hoebertien.

‘Woë gont v'r heen?’ vraagt Driek.

‘Dat zulste waal ziën!’ roept Leike zich omdraaiend.

De weg loopt over een heuvelrug door het warme open veld, tussen knappend rijpend koren vol geur van papavers, korenbloemen en kamille. Tenslotte duikt de stoet in een hol bosweggetje. Onder de bomen, in de weldadige koelte, gaat het de kinderen te langzaam; zij rennen tussen de dikbemoste boomstammen door. Dorre takken kraken onder hun voeten.

In de verte ziet Driek een vos wegsluipen juist bij de lichtplek, waar het bosweggetje uitloopt op een hellend weiland met een voetpad omlaag naar het dal.

De mensen van Wijnandsrade verspreiden zich onder de lommerrijke bosrand en genieten van het uitzicht: een dal met een helder riviertje tussen weilanden en glooiende akkers, dorpen met kastelen en kerken in een krans van boomgaarden. In de wazig-blauwe verte steken stadstorens omhoog bij een brede rivier met schepen.

Driek en Leike zitten tegen een boomstam, Helein, Leineke en Anna in het gras tegenover hen. De kinderen rennen rond en rollen, soms met tweeën ineengestrengeld, langs het hellend grasveld omlaag. Het komt Driek voor alsof hij jaren jonger is, alsof het nooit anders geweest is.

‘V'r wachte effe op Sjtefan,’ nauwelijks heeft Leike dat gezegd, of daar komt een jongeman omhoog langs het voetpad. Hij heeft

'n soort zaadkleed omgeslagen en hij steunt op een stok met een palmtakje. De kinderen rennen naar hem toe, struikelend over hun eigen benen. Zij roepen uitbundig:

‘Hej, Sjtefan!’ en gooien bloemen in zijn haar. Hij lacht en neemt een van de kleinsten op zijn schouder.

‘Is dat auch iëmes van oôs?’ vraagt Driek: ‘Wie sjrieft 'r zich?’ Leike zegt, dat zij hem gewoon maar Sjtefan noemen, dat hij niet van Wijnandsrade is en toch eigenlijk ook weer wel, dat hij alles weet en dat hij hen de weg naar het Morgenland zal wijzen.

Intussen is Sjtefan boven bij de mensen aangekomen. Iedereen blijft rustig zitten. Hij zoekt een schaduwplekje en vraagt of de kinderen even stil willen zijn.

‘Beste mensen van Wijnandsrade, nu Driek van Leike er ook is, gaan we op weg naar het Morgenland. Het zal soms moeilijk worden, maar er zal jullie niets gebeuren. Zorg maar dat de kinderen slapen, als wij door het Avondland moeten. Straks is alle pijn weer vlug vergeten. Kom, zullen we dan maar gaan.’

Hij is nog niet uitgepraat of Driek schrikt op van een gedruis, alsof een zwerm van wel duizend duiven overvliegt. En nog voordat hij beseft hoe dat kan, zwiert hij zacht ruisend door de lucht, over het rivierdal en de akkers. Los van de aarde, vrij van alles en gedragen door de wind drijft hij hoger en hoger als 'n adelaar zonder vleugelslag.... adembenemend. Leineke en Anna zweven naast hem, ieder aan een hand, die zij zacht drukken als jonge verliefden. Kwetterend als zwaluwen in de zomer buitelen de kinderen in dolle vlucht om hen heen.

Daar beneden is een boer aan 't ploegen.

‘Is al dat land va dèm?’ vraagt Driek.

Sjtefan heeft het gehoord, duikt omlaag en strijkt met heel de vlucht van Wijnandsrade neer in de rein langs het veld. Genoeglijk zitten zij samen in het gras en in het geurige groen van boerenwormkruid. Zij wachten op de ploeger.

Daar komt hij..... Baltus Bieldermans! Verbeten en zonder groet ploegt hij verder en staart langs zijn tweespan strak naar het verre eindpunt van de voor. Daar zit de Vildersjtröp, die met een mes de ploeg schoonkrabt: het kouter, de schaar en de ploegzool, alles blinkend zuiver.

Die van Wijnandsrade kijken verbaasd toe. Hoelang zullen die twee zo moeten doorgaan? Mogen zij niet mee?

‘Eerst moet de Barmhartigheid hen raken,’ zegt Sjtefan.

De stoet gaat nu te voet verder over de veldweg. Zij naderen een dorp, dat veel weg heeft van Wijnandsrade. Een machtig kasteel en een kerk liggen binnen brede slotgrachten. Een hoge ronde heuvel, een berg bijna, is omringd door grote vijvers. Over een brug en over binnenplaatsen en weer een brug komen zij aan de voet van de heuvel, die zij langs een zig-zag weg beklimmen.

Op de afgeplatte top staat een deftig tuinhuis met open ramen en deuren. Daarbinnen is het vol notabelen: groot-grondbezitters met bruin-leren laarzen, prelaten met rood-zijden sjerpen, fabrikanten met fonkelend gouden ringen en officieren in galauniformen. De borst van al die hoge heren is versierd met tinkelende dekoraties, ordetekenen, medaljes, linten en hoge onderscheidingen.

Meisjes met witte kantschortjes over zwarte jurken dragen tabletten met drank, sigaren en lekkernijen. De notabelen staan en zitten in groepjes bij elkaar; zij praten, lachen, roken en drinken. Sjtefan gaat er niet heen maar vraagt aan de mensen van Wijnandsrade in het gras te gaan zitten, wat te rusten en de hele omgeving goed in zich op te nemen.

Dromerig tuurt Driek over het eindeloze landschap. De grote stad aan de rivier ziet hij nu duidelijk en daarachter, zover het oog reikt, heidevelden, dorre woestijnen en roestbruine rotsige bergen.

Opeens beginnen in de verre stad klokken te beieren, stoomfluiten gillen en trompetten schetteren. En dan komen van alle kanten schapen, almaar schapen, van overal. Met duizenden trekken zij in lange karavanen over veldwegen, paadjes en door holle wegen. Blatend golven zij in een wolk van stof door het wijde land. Langs de kudden rennen wolfshonden heen en weer met bloedrode tongen en blikkerende tanden.

Toch springen zo nu en dan 'n paar schapen uit de kudde. Zij rennen het veld in, schudden rillend als een hond uit het water hun vacht af en rennen lachend en stoeiend het bos in: het zijn mensen.....

Maar de kudden trekken verder. Voor de stad vloeien zij samen tot één golvende stroom van triest blatende ruggen, die zich achter de stad weer splitst in twee langgerekte karavanen. Een daarvan trekt door brede poorten lange schuren binnen. Na een poos komen zij naar buiten beladen met kisten, balen en manden vol veelsoortige produkten, die zij de woestijn inzeulen.

Nog merkwaardiger vergaat het de andere kudde. Zij trekt door een poort naar eentonige gebouwen rondom een terrein met een vlaggestok. Even later komen zij naar buiten als geknuppelde honden. Onder hevig geblaf van de wolfshonden stellen zij zich op in strakke rijen en blokken. Al die uniforme groepen trekken de woestijn in en daar valt jankend de ene groep de andere aan onder luid geroffel van trommels.

Zo nu en dan komen enkele notabelen uit het tuinhuis. Tevreden glimlachend bekijken zij het tafereel in de verte.

Driek vraagt zich peinzend af, wie de baas is over dat land met die merkwaardige schapen.

'Die daar in het tuinhuis!' zegt Sjtefan.

Bijna geruisloos drijven zij verder de avond tegemoet. Achter hen daalt de zon in een rode nevel. Het hele land staat in gloed. Over uitgestrekte gebieden liggen doodgeknuppelde lichamen tussen rollen draad vol ijzeren doorns, in ronde kuilen en uitgegraven gangen. Vrouwen met zwarte doeken om het hoofd lopen er kermend en zoekend rond, de armen wijd uiteen als biddende vrouwtjes na de kruisweg.

Verderop overal schapen beladen met hun vrachten. Maar steeds grotere groepen schudden hun vacht af en trekken zingend en recht van lijf naar de horizon.

De woestijnen worden afgewisseld met schraal grasland, waarop magere koeien grazen. De avondzon slaat lange schaduwen achter de beesten. Een soort herder of drijver begint de dieren op te jagen. Hij schreeuwt en tiert als een bezetene. En heel die kudde loopt luid loeiend in één richting voor hem uit de woestijn in. De zon zinkt weg in een grauw-rosse nevel. Mannen, vrouwen en kinderen van Wijnandsrade zweven verder over het Avondland. Plotseling schieten geweldige vogels gierend langs de hemel. De kinderen zwenken angstig naar hun ouders. Dof gegons zwelt dreunend aan tot een oorverdovend gebrul. Een zwerm van wel duizend reusachtige vogels vliegt over hen heen.

Boven de steden aan de horizon spuwen zij vuur. Een wervelwind van loeiende vlammen slurpt alles op. Ononderbroken gejammer stijgt naar de hemel en doet de mensen van Wijnandsrade huiveren. Zij ontwijken de hitte, maar het gekerm blijft schril en langgerekt in de lucht hangen. Uit schoorstenen midden in het veld walmen rookkolommen omhoog gevuld met stemmen..... duizenden huilende stemmen.

Vol ontzetting drijven zij verder over rokende ruïnes. Nu wordt het wat rustiger, maar niet voor lang. Sjtefan daalt in een glijvlucht wat lager tot boven een rivier vol schuimend vuil en dode vissen. Op beide oevers staan gebouwen, schoorstenen en een wirwar van sissende buizen en vaten. Rook, stoom en vlammen slaan uit koepels en pijpen, die geheimzinnig zoemen en stampen. Venijnig vuil spuit in de stroom, waarover een ondragelijke stank hangt.

In de verte mondt de rivier uit in een olie-achtige zee, waarop reusachtige schepen voortschuiven tussen opspuitende vlammen.

Landinwaarts, in de immense krater van een afgraving, ligt een stad met torenhoge huizen en lawaaierige bedrijvigheid. Duizenden dikke kevers kruipen in lange rechte rijen brommend van de rivier naar de stad en omgekeerd.

Die van Wijnandsrade strijken neer op de kraterrand. Verslagen kijken zij uit over die vreemde stad in de avondschemering. Een onbestemde huiver maakt zich van iedereen meester: het afgrijselijke landschap, het vallen van de avond, die vreemde stad en de angst voor de komende nacht.

Aan de rand van de stad, in een dorre vlakte, zitten duizenden moeders, die tevergeefs proberen magere kinderen te zogen aan hun plat-verlepte borsten. Andere kinderen liggen met grote honger-ogen stervend in het zand. Hun zwak geweeklaag wordt overstemd door het gebrom van de kevers, het lawaai van de stad en het helse kabaal bij de rivier.

Midden in de stad staat een majestueuze kathedraal. Het vergulde torenbeeld glanst in het avondlicht. Een bisschop met staf en mijter komt uit zijn paleis. Zijn gouden borstkruis en zijn ring glinsteren op in de schemering. Bij de stadsrand zwaait hij met zijn staf naar de huilende vrouwen en zijn geringde hand wijst naar de kathedraal. De meeste moeders keren hem de rug toe, sommigen steken vuisten naar hem op. Een paar oude vrouwtjes gaan naar de bisschop, kussen zijn ring en lopen achter hem aan naar de kathedraal.

Van louter opwinding heeft Driek vergeten iets te vragen, maar nu roept hij verontwaardigd:

‘Höbbe ze hië allemaol 't versjtand verlaore?’

‘Niet allemaal,’ zegt Sjtefan, ‘maar de verstandigen roepen in de

woestijn. Als ze in de stad komen worden ze neergeknuppeld.' 'Wei is hië dan de baas?' wil Driek weten.

'Nog altijd een kleine groep rijken. Maar zij laten zich niet meer zien. Zij zijn nu nog veel machtiger en verbergen zich over de hele aarde. Zij hebben toverformules om de kevers geduldig te laten werken. Zij mergelen de aarde uit, vernietigen de natuur, vergiftigen lucht, grond en water, ja, het zaad van de man en het vruchtwater in de moederschoot. Terwijl duizenden verhongeren, steken zij alle geld in wapentuig. Zij noemen dat alles 'vooruitgang' en die kevers geloven dat.'

'Wie konne ze zoë sjtom zin?' vraagt Driek.

'Kom, dan gaan we kijken.' Sjtefan wandelt met hen naar de stad. Door alle straten klinkt muziek en het is één schittering van veelkleurig licht. Uit ontelbare etalages worden de kevers volgestouwd met alles wat zij maar wensen.

'Zij beseffen niet, dat zij juist dàt graag vreten wat zij voorgezet krijgen,' zegt Sjtefan, 'iets anders hebben zij nooit gekend.'

De volgevreten kevers snorren tevreden brommend naar hun eendere huizen. Dat de hele aarde om hen heen wegrot schijnt hen niet te deren.... het zijn mestkevers.

De stoet wandelt naar de overkant van de afgraving en vandaar de woestijn in, de nacht tegemoet. Sterren lichten langzaam op en het wordt al donker als zij een rotsige woestijnberg beklimmen. Vleermuizen fladderen geruisloos uit spelonken en wentelen om de kale rotspunten.

Over scherpe stenen klimmen zij moeizaam omhoog. De kinderen slapen op de ruggen van hun ouders. De kop van de stoet is bijna op het hoogste punt, waar de smalle weg tussen twee rotswanden doorgaat, als een vreemd geluid iedereen doet stilstaan en luisteren. Het lijkt eerst op verwijderd ruisen van bomen bij een opkomend onweer. Maar dan..... stemmen, schreeuwende stemmen, een aanzwellend gehuil van ontzetting en doodsangst, dat als een lugubere vloedgolf uit de woestijn komt aanrollen.

Vol schrik kijken zij elkaar aan en gaan vlugger lopen. Door de engte tussen de rotsen staren zij omlaag in een huiveringwekkend schreeuwende duisternis. Op dat moment doet een vreemd gedreun de hele berg beven. Vertwijfeld grijpen zij elkaar bij de hand en roepen om Sjtefan.

'Niet bang zijn,' zijn stem klinkt boven het geschreeuw uit: 'De machtigen en rijken kruipen wel samen met onmachtigen

en dienstknechten in spelonken en rotsspleten, maar dagloners, stalmeiden en andere onmachtigen zal niets overkomen.'

Dan splijten ballen vuur open in de duisternis. Sterren vallen van de hemel als late appels in een herfststorm. Het uitspansel krimpt ineen als een prop papier en de bergen worden van hun plaats gerukt. De aarde beeft en kraakt. Een dof gegrom klinkt omhoog uit haar binnenste en gaat over in een donderend getrommel dat het geschreeuw overstemt. Er steekt een storm op en uit de verblindende vuurgloed rijzen hemelhoge paddestoelen, stapelwolken vol bliksemflitsen en dreunende donderslagen. De mensen van Wijnandsrade slaan tegen de grond, zij kruipen weg in spelonken en zoeken beschutting in de rotsspleten. Daar blijven zij liggen met dichtgeknepen ogen en de vingers in hun oren. Sidderend wachten zij op de dood en huilend roepen zij: 'Sjtefan!..... Sjtefan!'

'Kijkt maar niet,' zegt Sjtefan, 'en houdt de oren dicht, moeder aarde kreunt.'

Lang liggen zij zo op de grond, die op en neer deint onder hun bevende lichamen. Een vreselijke stank en het golven van de bodem doet hen braken. Waanzinnig van angst klampen zij zich vast aan de aarde, een losgeslagen hemellichaam, dat als een krakend wrak rondzwalkt door een heelal van vuur en donderend tromgeroffel.

Iedereen is nog ziek van benauwenis, als plotseling dat vreselijke getrommel ophoudt en een beklemmende stilte invalt. Een tijdlang durft niemand te bewegen. Totdat ineens bijna iedereen tegelijk opspringt:

'Waor dat de hèl?' willen zij allemaal weten.

'Dat was de hel niet, dat was haast het einde van moeder aarde! De machtige dwazen hielden niet op hun demon 'geld' te aanbidden. Zij bleven onvoorstelbaar bewapenen, terwijl ontelbare mensen van honger omkwamen. Zij bleven stelen, moorden en ontucht bedrijven. Kooplieden waren tenslotte de vorsten der aarde en door hun toverkunsten werden alle volken verleid. Zij bleven spelen met het gevaarlijke vuur en werden er zelf door vernietigd, al kropen zij diep onder de grond. Twee-derde van de aarde werd onbewoonbaar, weggeslingerd als Babylon de grote stad en nooit meer teruggevonden.....'

'Maar waarom moeten wij dit allemaal meemaken?'

'Omdat wij allemaal schuld hebben, omdat wij ons te weinig

verzet hebben tegen de machtigen, omdat wij geleefd hebben als mestkevers.

Maar jullie kunnen nu beter gaan slapen, zodat wij uitgerust in het Morgenland komen.'

Als zij na een diepe slaap verkwikt en opgewekt wakker worden, kijken zij vanaf de berg uit over een vruchtbare vlakte. Koeien staan in nevelsluiers en bloemen parelen vol dauw. De porseleinblauwe hemel recht boven hen belooft een mooie dag. De lucht is vervuld van geurige bergkruiden.

Vanaf de wolken-hoge mysterieuze berg klatert een kristal-heldere beek omlaag naar het dal, waar zij met andere beekjes samenstroomt in een brede rivier. Met bloeiend geboomte op beide oevers stroomt hij door een land van akkers, boomgaarden en bossen. Het kon Wijnandsrade wel zijn! Zover zij zien kunnen, tot waar de bomen als schimmen vergrijzen in de ochtendnevel, overal is vruchtbaar land.

In een langgerekte stoet trekken zij omlaag langs het slingerende bergpad. De kinderen zingen, her en der kraaien hanen en vogels fluiten uitbundig. De zon breekt door, nevelsluiers schuiven langs haar rose schijf. Dan verjaagt zij oranje-vlammend de laatste dampen en zet alles in jubelende pracht. In de verte, aan de rivieroever, fonkelt als een kroon vol edelstenen een stad in de ochtendzon.

De mensen van Wijnandsrade zijn zo opgetogen, dat zij spontaan met Sjtefan een lied inzetten, een 'magnificat' over de geringheid van de dienstmaagd, over de barmhartigheid van de grote redder, die geringen verheft en trotse heersers van hun troon stoot, die hongerigen overlaadt met gaven en rijken met lege handen wegstuurt.

In het dal trekken zij vrolijk pratend door een boomgaard met grazend vee. Boeren gaan met hun paarden naar de akkers.

'Sjuus wie bie oôs!' meent Driek.

'Dat lijkt maar zo,' zegt Sjtefan, 'hier is alles anders.'

Nu wil iedereen toch wel eens weten wat dit voor een land is. Aan de oever van de beek, die door de boomgaard dartelt en uitmondt in een grote vijver, gaan zijn afwachtend in het gras zitten. Maar Sjtefan zegt, dat hij hun weinig over het Morgenland zal vertellen:

'Dat kan ook niet, omdat hier zoveel verscheidenheid is als er

vrije mensen wonen. Er zijn hier geen uniformen, geen wapens en geen legers met brullende kommandanten. Er zijn geen staten, geen grenzen en geen nationale veiligheid die verdedigd moet worden. Zwaarden werden ploegen.

Er heerst hier een bijna paradijselijke anarchie. Maar dat zeg ik al verkeerd. Anarchie 'heerst' niet, kent geen bazen en dus geen knuppels en geen knechten. Er is één gemeenschap van wel duizend kleine gemeenschappen, een grote 'naobersjap'. Ieder is welkom bij de ander en vindt overal zijn vaderland.

Het Morgenland is een land waar hebzucht de grote zonde is, een land dus van gerechtigheid en liefde, een land waar mensen eeuwenlang van droomden.

De mensen ontdekten, dat je niemand de grond in kunt stampen zonder er zelf in te verdwijnen. Tot hun eigen verbazing gingen zij inzien, dat bevrijding van onderdrukten ook bevrijding voor de onderdrukkers betekent. Dat eigenbelang uiteindelijk het belang van anderen is. Zij gingen ook weer in harmonie met de natuur leven. Zij begrijpen nu al niet meer, hoe zij zo dwaas konden doen terwille van winst, macht en vermeende waarheid.

Maar nog eens: het Morgenland is net zo min te verklaren als liefde en schoonheid, het is er alleen om beleefd te worden. En daarom ga ik de anderen uitnodigen en we gaan feest vieren..... een weidefeest!' roept hij nog lachend omkijkend.

Even later stroomt de boomgaard vol mensen van allerhand ras en kleur. Dansende jongens en meisjes hangen slingers door de bomen. Op verschillende plaatsen spelen muzikanten. Overal zitten en liggen groepjes mensen in het gras. Kinderen hollen en tollen rond als spelende jonge honden.

Als de zon klimt en warmer wordt, gaan steeds meer mensen naar de vijver. Daar trekken zij hun kleren uit en zwemmen in het heldere water. Daarna liggen zij in het gras en laten de zon hun naakte lichamen strelen. Driek begrijpt er niets meer van..... en de zonde dan.....?

Lachend laten ook Leineke en Anna hun witte kleed over de voeten vallen. Bloot en onbevangen staan zij voor hem. Spelend ontdoen zij hem van zijn kleren en trekken hem stoeiend in het water.

Daarna liggen zij samen in de weldadige warmte van de zon. Een zoele wind speelt door hun huidhaartjes en koele vingertoppen dwalen zonder aarzelen over hun warme lichamen.

Glimlachend merkt Driek, dat er niets meer over is van de grote zonde, van angst of jaloezie.

Het is allemaal anders in het Morgenland van vrijheid, gelijkheid en broederschap.... het land van ‘liefde en vrede’.

Als Fons de plukladder onder het overstekend dak van de schuur wil ophangen, ziet hij zijn grootvader daar zitten met wijd open ogen en een glimlach om de lippen.

Fons roept hem, maar hij beweegt niet. Als hij hem wil helpen, vallen de armen van Driek terug. De jongen rent naar binnen: ‘Koomt gaw, baa haat ei besjlaag!’

Iedereen rent naar buiten. Voorzichtig nemen zij hem op en dragen hem naar binnen. Als Driek op bed gelegd wordt zucht hij zacht.

‘Sjtil,’ zegt een van de kinderen, ‘sjtil.... hij is neet doëd.... hij wuurd wakker oët einen druim....!’

Die nacht, om twee uur, sterft IJoannes Hendrijckos. De glimlach van het Morgenland ligt nog verstorven om zijn lippen.

Elsloo, 17 maart 1980.

Geraadpleegde literatuur

‘Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914’ door Drs. J.F.R. Philips, Drs. J.C.G.M. Jansen en Drs. Th.J.A.H. Claessens. *Uitg. v. Gorcum Assen 1965*.
‘Geschiedenis van het Leenhof en de Lenen van Valkenburg’ door Jos Habets. *Uitg. Romen en zn. Roermond 1884*.
‘Geschiedenis van Limburg’ door H.A. Beaujean, J.G.J. Hoens en J.M. Ramaekers. *Uitg. Winants Heerlen 1949*.
‘Geschiedenis van het Bisdom Roermond’ door Jos Habets. *Uitg. Romen en zn. 1875*.
‘Geschiedenis van Hoensbroek’ door J.M. v.d. Venne, J.Th. De Win en P.A.H.M. Peters. *Uitg. Gemeente Hoensbroek 1967*.
‘Geschiedenis der Bokkenrijders in 't voormalige Land van 's Hertogenrode’ door Dr. Wilhelm Gierlichs. *Uitg. Romen en zn. Roermond 1939*.
‘Geschiedenis van Heer’ door J.H. v.d. Venne. *Uitg. Gemeente Heer 1957*.
‘Geschiedenis van Valkenburg-Houthem’ door H.J.H. Schurgers, J.G.M. Notten en L.G.W.N. Pluymaekers. *Uitg. Het Land van Valkenburg*.
‘Geschiedenis van de beide Limburgen’ door Dr. Jappe Alberts. *Uitg. v. Gorcum Assen 1972*.
‘De invoeging van het historisch Heerlener Land binnen het Nederlands staatsverband 1813-1815’ door Drs. L. van Hommerich Archivaris Heerlen.
‘Ernst en Humor in het Limburgse Boerenleven’ door W.J. Vromen. *Uitg. Corrie Zelen Maasbree 1977*.
‘Huldeblijk ten afscheid aan H.J. Starmans Burgemeester 1927-1959’ Nuth 1959.
‘Het Lager Onderwijs in de Prov. Limburg (1815-1830)’ door Jaak Brepoels. *Uitg. van Gorcum Assen*.
‘Het Lager Onderwijs in Heel en Panheel 1830-1932’ door M.J.A. Cuypers-Janssen.
‘Oet vreuger jaore’ door H.W.A. Lemmerling. *Uitg. Lindelauf Oirsbeek 1978*.
‘Roermond vroeger en nu’ door J.G.F.M.G. v. Hövell tot Westerflier. *Uitg. Bussum 1968*.
‘Sittard Limburgse Stad’ (1815-1920). *Uitg. V.V.V. Sittard 1978*.
‘Sociaal-economische geschiedenis van Limburg’ Deel XXII-1977. *Uitg. Soc. Hist. Centrum*.
‘Uit Geuls verleden’ door Aug. C. Kengen. *Uitg. Het Zuiden 1926*.
‘Van Graafschap Limburg tot Provincie Limburg’ door C.A. Huygen. *Uitg. Ernest v. Aelst Maastricht 1946*.
‘Verloskunde en kindersterfte in Limburg’ door Dr. J.H. Starmans. *Uitg. Gebr. v. Aelst Maastricht 1930*.
‘Volkshuisraad in Vlaanderen’ door Dr. Jozef Weyns Antwerpen 1974.
‘Archieven parochie Wijnandsrade’ Rijks- en Stads-archief Maastricht.